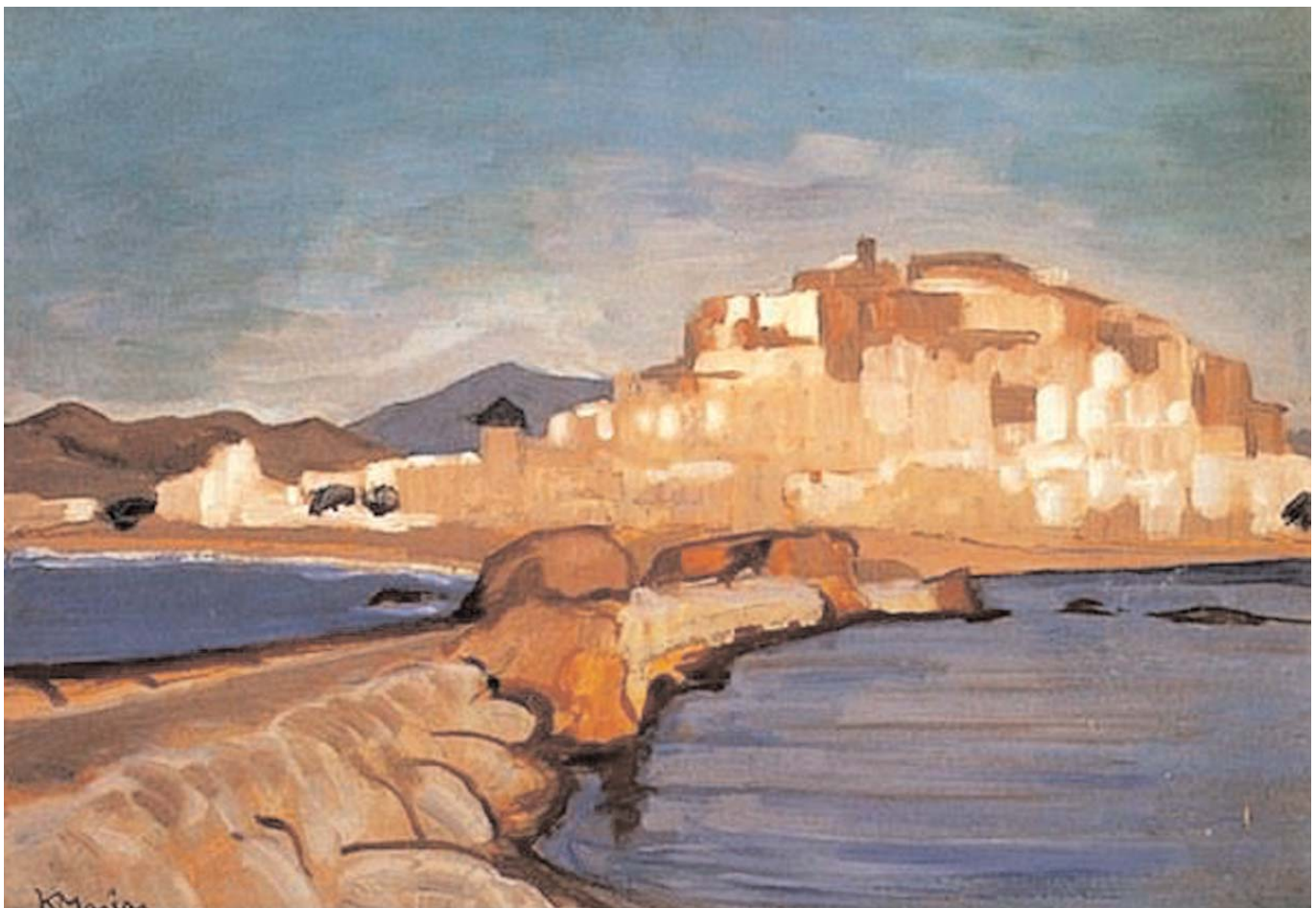

φήεα

ΕΚΔΟΣΗ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ

39

Τεύχος 39, Ιούλης - Σεπτέμβρης 2013

Π Ε Ρ Ι Ε Χ Ο Μ Ε Ν Α

Ιστορικός Όμιλος Νάξου Αρσός, 2 ^η Συνάντηση στη Νάξο.....	5
Δημήτρης Δημητρόπουλος, <i>Τα σπίτια, η θάλασσα, οι πειρατές: κάποιες σκέψεις για τη θέση των Κυκλαδίτικων οικισμών</i>	10
Αλεξάνδρα Κωσταρέλλη, <i>Το σύνθρονο και ο επισκοπικός θρόνος στους ναούς της Νάξου</i>	5
Κωνσταντίνος Αντ. Κατσουρός, <i>Υγεία: δημόσια αγαθά, Νέο Κράτος, ιδεολογήματα</i>	5
Κωνσταντίνος Αντ. Κατσουρός, <i>Που είναι ο ΣΥΡΙΖΑ; Ψηφοφόροι του ΣΥΡΙΖΑ αναρωτιούνται</i>	5
Συμπλήρωμα	5

Ευχαριστούμε θερμά τον Μπεν Σλοτ για την ηθική υποστήριξη και συμπαράστασή του και ελπίζουμε πάντοτε στην «παρουσία» του μέσα από τις στήλες του π. Φλέα και στη συμμετοχή του στις εκδηλώσεις του Ιστορικού Ομίλου.

Το εξώφυλλο: *Χώρα Νάξου 1920, του Κωνσταντίνου Μαλέα.*

Φλέα

Έκδοση Πολιτισμού και Πολιτικής
Δελτίο του Ιστορικού Ομίλου Νάξου ΑΡΣΟΣ

Ιδιοκτήτης - Εκδότης:

Ιστορικός Όμιλος Νάξου ΑΡΣΟΣ
Τηλ.: 22850-26880 και 22850-22974.
<http://arsosnaxos.blogspot.com>

Διευθυντής:

Κωνσταντίνος Αντ. Κατσουρός,
Χώρα Νάξου, 84300 Νάξος.
Τηλ.: 22850-22974.– Κιν.: 6949786272.

Συντακτική Επιτροπή:

Αναστασία Περιστεράκη
Νίκος Βασ. Φραγκίσκος,
Αλεξάνδρα Κωσταρέλλη,
Σοφία Κατσουρού,
Κυριακή Ρέμπα,
Στέλιος Ν. Μαρινάκης,
Κωνστ. Αντ. Κατσουρός.

Υπεύθυνος τυπογραφείου:

Λουκάς Μιχαλόπουλος,
Νηλέως 19, 11146 Γαλάτσι,
τηλ. 210-2131292

Υπεύθυνη διαδικτυακής επικοινωνίας:

Μαρούλα Κονδύλη

2013

2^η ΣΥΝΑΝΤΗΣΗ ΣΤΗ ΝΑΞΟ

7-29 Σεπτεμβρίου

Τον Σεπτέμβρη του 2013 ο Ιστορικός Όμιλος Νάξου ΑΡΣόΣ και το π. ΦΛΕΑ οργανώνουν τη "2^η Συνάντηση στη Νάξο", συνάντηση-επικοινωνία ερευνητών, μελετητών, συνεργατών, αναγνωστών και φίλων του π. Φλέα.

Το π. Φλέα, το γνωρίζετε όλοι ότι, εν πολλοίς, είναι μια δουλειά χειροποίητη, που σημαίνει ότι εκ των πραγμάτων ακολουθεί διαφορετικούς ρυθμούς και τόνους από άλλες εκδόσεις αυτού του είδους.

Το 2012 θελήσαμε, με τον δικό μας τρόπο, να γιορτάσουμε τα 9 χρόνια του περιοδικού διοργανώνοντας τη "Συνάντηση στη Νάξο". Από τη μεριά μας δεν θελήσαμε και δεν θέλουμε να είναι και δεν είναι προκαθορισμένη η θεματολογία της "Συνάντησης". Την θεματολογία την συνθέτουν τα ενδιαφέροντα των ερευνητών και των μελετητών καθώς και συνεργασίες με άλλους ανάλογους με τον Ιστορικό Όμιλο φορείς.

Η "Συνάντηση" μπορεί να αποτελέσει ένα σταθερό, με συνέχεια και διάρκεια, πολιτιστικό θεσμό για τη Νάξο ικανό να αποτελέσει, κάθε χρόνο, δημόσιο βήμα για όποιον θέλει να συμμετέχει στους προβληματισμούς του π. Φλέα, ή να προτείνει θέματα από τα δικά του επιστημονικά ενδιαφέροντα, να αναφερθεί και να προβάλλει τοπικά θέματα της Νάξου, των Κυκλάδων, του Αιγαίου και γενικότερα προβληματισμούς, σκέψεις, απόψεις, έρευνες και μελέτες που αφορούν στην εξέλιξη της Ελληνικής κοινωνίας.

Α' Κύκλος

**Συνάντηση-Επικοινωνία, ερευνητών,
μελετητών, αναγνωστών και φίλων
του Ιστορικού Ομίλου ΑΡΣόΣ και του π. Φλέα**

- 7 Σεπτεμβρίου:** Κωνσταντίνος Αντ. Κατσουρός, *Συζήτηση για τον Πολιτισμό στη Νάξο με μελετητές, συνεργάτες, φίλους και αναγνώστες του π. Φλέα.*
- 8 Σεπτεμβρίου:** Κωνστ. Σκαρβέλης, Κλινικός ψυχολόγος, *Μονάδα Ψυχικής Υγείας η "ΚΛΙΜΑΚΑ".*
- 9 Σεπτεμβρίου:** Κυριακή Ρέμπα, Μαία-Νοσοκομείο Νάξου, *"Το Ιατροκεντρικό Σύστημα και η Μαιευτική Τέχνη".*
- 11 Σεπτεμβρίου:** Μαρία Παπαγιάννη, Καθηγήτρια, Ιστορικό Αρχείο Νάξου, *"Αρχείο Σμύριδας".*
- 12 Σεπτεμβρίου:** Σοφία Κατσοπού, Καθηγήτρια-Ιστορικός Αρχαιολόγος, *"ΑΙΣΙΟΝ ΚΑΙ ΕΥΤΥΧΕΣ ΤΟ ΝΕΟΝ ΕΤΟΣ 1930. Μέρη της Εκπαίδευσης Μέρη του Γυμνασίου Νάξου".*
- 13 Σεπτεμβρίου:** Κωνσταντίνος Ρούσσο, Ιστορικός, *"Οι Κυκλάδες και η Νάξος κατά την πρώιμη Βυζαντινή περίοδο: οι αρχαιολογικές μαρτυρίες".*
- 14 Σεπτεμβρίου:** Νικήτας Πάσσαρης, Βυζαντινολόγος, Εικονομαχία. *Ο ανεικονικός διάκοσμος.*

- 15 Σεπτεμβρίου:** Αλεξάνδρα Κωσταρέλλη, Βυζαντινολόγος, *Οι φορητές Εικόνες, βυζαντινές και μεταβυζαντινές, στη Νάξο.*
- 16 Σεπτεμβρίου:** Θανάσης Κωτσάκης, Ιστορικός, *17^{ος} αιώνας.*
- 25 Σεπτεμβρίου:** Ορέστης Βαβατσιούλας, Αρχιτέκτονας, *Μεσαιωνικά μνημεία στη Νάξο.*
- 26 Σεπτεμβρίου:** Δημήτρης Δημητρόπουλος, Ιστορικός, *"Κατοικία και συνθήκες διαμονής στις Κυκλάδες στα χρόνια της Οθωμανικής κυριαρχίας".*
- 27 Σεπτεμβρίου:** Στ. Μαρινάκης, Αρχιτέκτονας, *"Ο Μπούργος στη Χώρα Νάξου".*

Β' Κύκλος

Συνεργασία Ινστιτούτου Ελληνο-ανατολικών και Αφρικανικών Σπουδών και Ιστορικού Ομίλου Νάξου ΑΡΣΟΣ

Ο Ιστορικός Όμιλος Νάξου Αρσός σε συνεργασία με το Ινστιτούτο Ελληνο-ανατολικών και Αφρικανικών Σπουδών στα πλαίσια της "2^{ης} Συνάντησης στη Νάξο", οργανώνουν από 19-22 Σεπτεμβρίου 2013 συνάντηση-επικοινωνία ερευνητών, μελετητών, με θέματα που πρότεινε το Ινστιτούτο Ελληνο-ανατολικών και Αφρικανικών Σπουδών:

- 19 Σεπτεμβρίου:** Magdel le Roux (Καθηγήτρια του Πανεπιστημίου Νοτίου Αφρικής [UNISA]), *Επικίνδυνες εμπορικές θαλάσσιες διαδρομές στη Μεσόγειο: ναυτικοί κίνδυνοι, πειρατεία.* (Σε συνεργασία με Β. Χρηστίδη)
- Βασίλης Χρηστίδης (Διευθυντής Ινστιτούτου Ελληνο-ανατολικών και Αφρικανικών Σπουδών, Ερευνητής του Πανεπιστημίου Νοτίου Αφρικής), *Οι θαλάσσιοι εμπορικοί δρόμοι στο δρόμο του μεταξιού, στην Ερυθρά του Ιουστινιανού.*
- 20 Σεπτεμβρίου:** Γ. Λειβαδάς, ιστορικός (Ινστιτούτο Ελληνοανατολικών και Αφρικανικών Σπουδών), *Ναυτική τεχνολογία στις πολιορκίες λιμανιών στο μεσαίωνα: η άλωση της Θεσσαλονίκης από τους Άραβες (904) και η πολιορκία της Κωνσταντινούπολης από τους σταυροφόρους (1204).*
- Γ. Τσούτσος, πολιτικός επιστήμων (Συνεργάτης της Βιβλιοθήκης της Ιεράς Συνόδου), *Σχέσεις Βυζαντινών – Οθωμανών και οι απαρχές του οθωμανικού ναυτικού (1300-1430).*
- 21 Σεπτεμβρίου:** Ν. Μοσχονάς (Ομότιμος Διευθυντής Ερευνών Ινστιτούτου Ιστορικών Ερευνών, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών), *Οι βενετικές εμπορικές νηοπομπές στην ανατολική Μεσόγειο (13^{ος} αι. - 15^{ος} αι.).*
- Γ. Τσιαπλές, ιστορικός (Ινστιτούτο Ελληνοανατολικών και Αφρικανικών Σπουδών), *Έλληνες και Λατίνοι στη Νάξο του 1200: κοινωνικά στερεότυπα και εθνική ταυτότητα στο μυθιστόρημα του Αλέξανδρου Παπαδιαμάντη Οι Έμποροι των Εθνών.*
- 22 Σεπτεμβρίου:** Σοφία Πατούρα (Διευθύντρια Ερευνών Ινστιτούτου Ιστορικών Ερευνών, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών), *Δουλεμπόριο αιχμαλώτων στα νησιά του Αιγαίου και στα λιμάνια της ανατολικής Μεσογείου (8^{ος} αι.-10^{ος} αι.).*
- Νόρα Κουντούρα-Γαλάκη (Κύρια Ερευνήτρια Ινστιτούτου Ιστορικών Ερευνών, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών), *Η Νάξος τα πρώτα χρόνια των Παλαιολόγων. Καταφύγιο αντικαθεστωτικών.*

Γ' Κύκλος
"Ο Περικλής Γ. Ζερλέντης και ο φεουδαλισμός στη Νάξο"
Ομιλητές: Χρύσα Μαλτέζου - Ben Slot
28 και 29 Σεπτεμβρίου 2013

Το θέμα *"Ο Περικλής Γ. Ζερλέντης και ο φεουδαλισμός στη Νάξο"*, είναι η πρόταση του Ιστορικού Ομίλου για τη "2^η Συνάντηση στη Νάξο".

Ποιος ήταν ο Περικλής Γ. Ζερλέντης;

Ο Περικλής Γ. Ζερλέντης (1852- 1925) καταγόταν από τη Χίο. Γεννήθηκε στην Ερμούπολη, στη Σύρα. Νεαρός ήδη εργάστηκε στη Μασσαλία στις εμπορικές επιχειρήσεις των συγγενών του. Η μεγάλη αγάπη της ζωής του υπήρξε η Ιστορία. Έτσι, προκειμένου να συγκεντρώσει μεγάλο και αναγκαίο αριθμό ιστορικών στοιχείων για να μελετήσει τα νησιά του Αιγαίου τους χρόνους που ακολουθούν την Άλωση, ταξίδευσε στην Ολλανδία, στην Ιταλία, στη Γαλλία, στη Γερμανία, στην Αγγλία, στην Τουρκία. Πολυμαθέστατος και ευρηματικός, δημοσίευσε πλήθος ερευνών στα περιοδικά "Παρνασσός", "Byz. Zeitschrift", Δελτίο της Ιστορικής και Εθνολογικής Εταιρείας". Από τα έργα του σημειώνουμε: "Φεουδαλική Πολιτεία", "Γράμματα των τελευταίων δούκων του Αιγαίου Πελάγους", "Περί των ιστορικών σημειωμάτων των εν Νάξω Καπουκίνων", "Περί της συστάσεως του κοινού των Μυκονίων", κ.ά. Ίδρυσε με τον συνεργάτη και φίλο του Φλώρο Εμμ. Κατσουρό το 1918 το περιοδικό "Νησιωτική Επετηρίς" όπου δημοσιεύονταν έρευνες και μελέτες για την ιστορία των Κυκλάδων νήσων.

Γιατί αυτή η πρόταση; Πολλοί λόγοι υπαγορεύουν μια τέτοια επιλογή. Θα σταθούμε σε τρεις.

Ο πρώτος λόγος: να θυμηθούμε και να τιμήσουμε τον άνθρωπο που με την παρουσία του και το έργο του θεμελίωσε την ιστοριογραφία της "Φεουδαλικής Πολιτείας", για τη Νάξο και τις Κυκλάδες.

Ο δεύτερος λόγος: μέχρι τις αρχές της δεκαετίας του 1980, ο Περ. Γ. Ζερλέντης με τις μελέτες του, αποτελούσε την κύρια αναφορά ιστορικών και μη για το καθεστώς –τη φεουδαρχία– που εγκαθιδρύθηκε στη Νάξο και στις Κυκλάδες. Με την έκδοση του έργου του Ben Slot "Το ταραγμένο Αρχιπέλαγος" (1982), το έργο του Περ. Γ. Ζερλέντη αμφισβητήθηκε ως προς τα συμπεράσματα στα οποία κατέληγε κι επομένως και ως προς την μέθοδο με την οποία προσέγγιζε και προσλάμβανε τα ιστορικά συμβάντα. Μελετητές, στη συνέχεια, ακολούθησαν το δρόμο που άνοιξε ο Ben Slot, με μικρότερες ή μεγαλύτερες διαφοροποιήσεις, προσφέροντας στην επιστημονική κοινότητα. Αλλά ακόμα και σήμερα ζητήματα εγείρονται, προβληματισμοί που προκαλούνται από όσα καινούρια μαθαίνουμε και δεν είμαστε ακόμα σε θέση να επεξεργαστούμε, καθώς και η σπουδή να έρθουμε σ' αμεσότερη επαφή με πηγές και μαρτυρίες που δεν έχουν στη διάθεσή τους όσοι δεν βρίσκονται σ' ερευνητικά κέντρα.

Ανάγκη λοιπόν να γνωρίσουμε από κοντά τον Περ. Γ. Ζερλέντη. Θα θέλαμε μια μελέτη για τη σκέψη του, για την ιστορική μέθοδο με την οποία προσέγγιζε τα ιστορικά συμβάντα, για τα συμπεράσματα στα οποία κατέληξε – ποια απ' αυτά ήταν σωστά και ποια λάθος, για ποιους λόγους, ποια συνεισέφεραν στην ιστορική γνώση μας και ποια την εξέτρεψαν σε λαθεμένους δρόμους.

Ο τρίτος λόγος αφορά τη γνώση την οποία διαθέτουμε για μια περίοδο της ιστορίας του τόπου μας, 350 περίπου χρόνων, η σημασία της οποίας δεν έχει με σαφήνεια γίνει αντιληπτή και κατανοητή η σπουδαιότητά της από το σύνολο των Κυκλαδιτών, των Ναξιωτών ειδικότερα. Μ' άλλα λόγια, θα θέλαμε να γνωρίζουμε τη φύση της Να-

ξιακής, της Κυκλαδίτικης "Φεουδαλικής Πολιτείας", τη δομική συγκρότησή της, τα οικονομικά, διοικητικά, δημογραφικά, κοινωνικά, πολιτισμικά χαρακτηριστικά της και τις συνθήκες της ζωής των νησιωτών κατοίκων, στο περιβάλλον, εσωτερικό και εξωτερικό, στο οποίο οργανώθηκε και εξελίχθηκε αυτή η ηγεμονία κι αν και σε πιο βαθμό επέδρασε στη διαμόρφωση της προσωπικότητας των Ναξιωτών, των Κυκλαδιτών, από τότε μέχρι σήμερα.

Κάποια ζητήματα από αυτά έχουν ήδη θιγεί στο περιοδικό Φλέα. Δεν μας αρκούν. Στον Ιστορικό Όμιλο θέλουμε να μείνει ζωντανό και επίκαιρο το ζήτημα της σπουδαιότητας της "Φεουδαλικής Πολιτείας" για τον τόπο μας μέχρι η έρευνα και μελέτη αυτής της περιόδου να εξαντληθεί από νέους Ναξιώτες και Κυκλαδίτες μελετητές.

Σ' αρκετούς από εσάς, ελπίζουμε, ότι στο διήμερο 28 και 29 Σεπτεμβρίου θα δοθεί η δυνατότητα να λάβετε μέρος, να συζητήσετε και να εκθέσετε τους προβληματισμούς σας για τη φυσιογνωμία της "Φεουδαλικής Πολιτείας" στη Νάξο και στις Κυκλάδες. Η Ακαδημαϊκός και Διευθύντρια του Ελληνικού Ινστιτούτου Βυζαντινών και Μεταβυζαντινών Σπουδών κ. Χρύσα Μαλτέζου και ο Ιστορικός Ben Slot με τις επιστημονικές προσεγγίσεις τους όχι μόνο θα συνεισφέρουν αλλά θα ανοίξουν νέους δρόμους στη σκέψη μας.

Σας περιμένουμε στην αίθουσα συνεδριάσεων του Δημοτικού Συμβουλίου το Σάββατο 28 και την Κυριακή 29 Σεπτεμβρίου του 2013 στις 7 μ.μ.

Δ' Κύκλος **Έκθεση αρχαιακού υλικού**

Στο φουαγέ του αμφιθεάτρου "Ιάκ. Καμπανέλλης" οργανώνουμε από τις 7 μέχρι τις 29 Σεπτεμβρίου, σε συνεργασία με το Ιστορικό Αρχείο Νάξου, έκθεση πρωτότυπου αρχαιακού υλικού –νοταριακά έγγραφα– μαρτυρίες μιας ιστορικής περιόδου μακράς διάρκειας, 15^{ος}-19^{ος} αι., με τίτλο "Από το Φράγκικο στο Ρωμαϊκό". Αυτό το αρχαιακό υλικό είχαμε εκθέσει το 2007 στο Γυμνάσιο Νάξου στη Χώρα και στην Τραγαία: η παρουσία του ιστορικού Μιχάλη Κοκολάκη, διευθυντή τότε του Αρχείου, υπήρξε ευεργετική για όλους μας και καθοριστική για την επιτυχή οργάνωση και παρουσίαση του αρχαιακού υλικού. Ωστόσο δεν έλαχε της υποδοχής που της ταίριαζε από τους Ναξιώτες, τη Δημοτική αρχή, τα μέσα μαζικής ενημέρωσης. Ελπίζουμε ότι εξ χρόνια μετά η έκθεση θα έχει διαφορετική από την προηγούμενη αντιμετώπιση.

Δ' Κύκλος **Επισκέψεις-ξεναγήσεις**

Στα πλαίσια της 2ης Συνάντησης οι συμμετέχοντες αλλά και κάθε Ναξιώτης που το επιθυμεί, θα επισκεφθούμε τον τόπο του Σαγκριού (Άγ. Νικόλαο, Γύρουλα, Άγ. Γεώργιο στη θέση Λαθρίνος), την Τραγαία (Πρωτόθρονο, Άγ. Γεώργιο Διασορίτη), τη μονή Φωτοδότη στον Δανακό και την Αγία Κυριακή στην Καλλονή, στ' Απεράθου.

Χώρος των εκδηλώσεων: αμφιθέατρο Ιάκ. Καμπανέλλης και η αίθουσα συνεδριάσεων Δημοτικού Συμβουλίου.

Μέχρι τότε παρακολουθείτε την έκδοση του περιοδικού και τις ανακοινώσεις του Ιστορικού Ομίλου. Η ηλεκτρονική διεύθυνση μας είναι arsosnaxos@otenet.com

Αν θέλετε αφήστε email στη σελίδα του Ιστορικού Ομίλου ώστε να σας ειδοποιούμε έγκαιρα για κάθε δραστηριότητά μας.

Θα χαρούμε να σας συναντήσουμε
στη "Συνάντηση" τον Σεπτέμβριο

Καλό Καλοκαίρι

Ιστορικός Όμιλος Νάξου ΑΡΣΟΣ

ΤΑ ΣΠΙΤΙΑ, Η ΘΑΛΑΣΣΑ ΚΑΙ ΟΙ ΠΕΙΡΑΤΕΣ: ΚΑΠΟΙΕΣ ΣΚΕΨΕΙΣ ΓΙΑ ΤΗ ΘΕΣΗ ΤΩΝ ΚΥΚΛΑΔΙΤΙΚΩΝ ΟΙΚΙΣΜΩΝ*

1686 Δεκεμβρίου 10

Την σήμερα παρόντος εις εμένα τον υπογράφοντα και εις τους κάτωθεν μάρτυρας εδώ παρών απομένει η καλουγριά του Φρουζέτη να πάγη εις την Χίο δια την αγορά των σκλάβων της Χίος, η σκλάβες οπού 'ναι από το χωριό της Χίος Ολύμπους, να πάγη να φέρη ριάλια τετρακόσα τριάντα. Τα τριάντα να 'ναι δια κόποι της άνωθε καλουγριάς, και ανίσως και λάβη τα άνωθ(εν) γρόσα καλά, όβερ και τα άνωθ(εν) γρόσα δεν λάβη και κρατήσουν και το σκλαβάκι εκεί, να 'ναι κρατημένη η άνωθ(εν) καλουγριά αυτήνη και τα καλά της να πληρώνη την σούμα του άνωθε σκλαβακιού, περό εβγάζοντας ανίσως και τύχη θάνατος του σκλαβακιού να μην έχη να κάμη η άνωθε καλουγριά, και αν τύχη και εις την θάλασσα ρίζιγο από κρουσάρους να μην έχη να κάμη η άνωθ(εν) καλουγριά, και δια πίστωση του παρόντος γράφονται και μάρτυρες.

Τζανής Καλαμαράς μαρτυρώ τα άνωθ(εν)

Παπά Γεράσιμος Βίδος μάρτυρας παρακαλετός στα άνωθεν

Παπά Ησαΐας Ριανός παρακαλετός μάρτυρας

Παπά Μάρκος Κορίνθιος καντζιλλιέρης

Το έγγραφο αυτό έχει συνταχθεί στη Μύκονο στις 10 Δεκεμβρίου 1686, εικονογραφεί όμως, νομίζω, παραστατικά κάποιες από τις όψεις των περίπλοκων φαινομένων που σχετίζονται με την πειρατική δράση στο Αιγαίο, και το συνδεμένο στενά με αυτήν εμπόριο σκλάβων.¹ Ας το δούμε το περιεχόμενο: Μια μοναχή αναλαμβάνει να ταξιδέψει στη Χίο, προκειμένου να μεταφέρει τα λύτρα για κάποιες χιώτισσες που κρατούνται σκλάβες στη Μύκονο. Τα λύτρα αυτά ανέρχονται συνολικά σε 430 ρεάλια, 30 από τα οποία αποτελούν τη δική της αμοιβή. Μαζί της θα πάρει ένα μικρό παιδί των σκλαβομένων γυναικών, ένα «σκλαβάκι». Για την καταβολή των λύτρων του παιδιού καθίσταται προσωπικά υπεύθυνη η ίδια η καλόγρια, ενώ αντίθετα απαλλάσσεται από ευθύ-

---

* Το κείμενο αυτό παρουσιάστηκε στις 8 Σεπτεμβρίου 2012 στη Νάξο στο πλαίσιο της εκδήλωσης «Συνάντηση στη Νάξο» που οργάνωσε ο Ιστορικός Όμιλος Νάξου «Αρσός». Με ορισμένες μικρές διαφοροποιήσεις είχε περιληφθεί με τον τίτλο «Η πειρατεία στο Αιγαίο. Όψεις και αντιφάσεις των στερεοτύπων», στον τόμο *Μύθοι και ιδεολογήματα στη σύγχρονη Ελλάδα*, Αθήνα, έκδ. Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας, 2007, σ. 115-134. Θα ήθελα να εκφράσω τις θερμές μου ευχαριστίες στον «Αρσό» και προσωπικά στον Κώστα Κατσουρό για την πρόσκληση και για την ευκαιρία που μου δόθηκε να γνωρίσω από κοντά το θερμό ενδιαφέρον των μελών του ομίλου για τα ιστορικά ζητήματα και ιδιαίτερα για τη ναξιακή ιστορία.

1. Το έγγραφο έχει δημοσιευτεί από τον Αντ. Φλ. Κατσουρό, *Κουρσάροι και σκλάβοι. Ανέκδοτα Μυκονιάτικα και Συριανά έγγραφα*, Σύρος 1948, σ. 21-22, έγγρ. 8.

νες σε περίπτωση θανάτου του ή αιχμαλωσίας του από κουρσάρους.

Το είδος και το περιεχόμενο του εγγράφου, τα πρόσωπα που πρωταγωνιστούν, οι ιδιότητές τους αλλά και οι ρόλοι που αναλαμβάνουν ξεφεύγουν απ' όσα συνήθως διαβάζουμε σε έγγραφα της εποχής, και παράλληλα προκαλούν ερεθίσματα, σκέψεις και ερωτηματικά για την πειρατεία στις ελληνικές θάλασσες. Θα ήθελα να θέσουμε σε συζήτηση μερικά από τα ερωτήματα που δημιουργούνται:

α) Η Χίος και η Μύκονος, τα νησιά δηλαδή που εμπλέκονται στην αγοραπωλησία των σκλάβων, ως τόποι αντίστοιχα προέλευσης και αιχμαλωσίας τους, αποτελούν και τα δύο έδαφος της Οθωμανικής αυτοκρατορίας.² Στην περίπτωση μάλιστα της Μυκόνου, στην οποία εδρεύουν οι πωλητές, το σχετικό έγγραφο επικυρώνεται και φυλάσσεται από τις κοινοτικές αρχές που θεσμικά συνιστούσαν μόρφωμα της διοικητικής μηχανής της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Πώς λοιπόν αρχές εγκατεστημένες ή τουλάχιστον αποδεκτές από την οθωμανική εξουσία επικύρωναν συμφωνίες για ανθρώπους που σκλαβώθηκαν από πειρατές, τους οποίους καταδίωκε το οθωμανικό κράτος; Το ερώτημα είναι, νομίζω εύλογο, πριν προχωρήσουμε όμως ας προσέξουμε την ημερομηνία που συντάχθηκε: 10 Δεκεμβρίου 1686, δηλαδή στις αρχές του Βενετοτουρκικού πολέμου που διεξήχθη την περίοδο 1684-1699 και κατέληξε με την ολοκληρωτική κατάληψη της Κρήτης από τους Οθωμανούς. Σχετίζεται άραγε η στάση των κοινοτικών αρχών της Μυκόνου με την πολεμική αυτή συγκυρία και τη ρευστή κατάσταση που ζουν οι κάτοικοι του νησιού, καθώς υφίστανται αμφίπλευρα την πίεση της οθωμανικής και της βενετικής εξουσίας; Ένα έγγραφο που συντάσσεται στις 3 Οκτωβρίου 1686, μόλις δύο μήνες δηλαδή πριν το συμφωνητικό της μοναχής Φρουζέτη, είναι αποκαλυπτικό της ανασφάλειας που επικρατούσε στις Κυκλάδες και του διπλού φόβου των κατοίκων. Γράφουν: «ο μεγάλος φόβος που έχουμε από το γένος του Ισμαήλ και ξεχωριστά από τον μπέη μας, οπού μας έχει να του δίνουμε το χαράτζι ως καθώς του το 'δωσεν η βασιλεία, και επειδή πάλι και από το άλλον μέρος έχουμε φόβον από τους αφέντες τους χριστιανούς οπού την σήμερον μας κυριεύουν».³

β) Το συμφωνητικό με την καλογριά του Φρουζέτη συντάσσεται με όλους τους τύπους από τον καντζηλιέρη της κοινότητας και υπογράφεται από πρόκριτους του νησιού. Οι διατυπώσεις δεν αφήνουν καμιά αμφιβολία για το περιεχόμενο της συναλλαγής, την οποία ο συντάκτης του εγγράφου όχι μόνο δεν κάνει καμιά προσπάθεια να συγκαλύψει αλλά περιγράφει λεπτομερώς. Συνεπώς, η διακίνηση πειρατικών λειών –τμήμα της οποίας αποτελούσαν και οι σκλάβοι– καταγράφεται στα επίσημα βιβλία της κοινότητας και υπόκειται στους γενικότερους κανόνες δικαίου που διήπαν τις συναλλαγές στη Μύκονο. Ήταν επομένως το εμπόριο αγαθών που προέκυπτε από την πειρατική δράση νόμιμο ή έστω ανεκτό, τη στιγμή που οι πειρατές υποτίθεται ότι βρίσκονταν στο στόχαστρο της οθωμανικής εξουσίας;

---

2. Η πώληση ως σκλάβων των μουσουλμάνων αλλά και των zimmiis (δηλαδή των οπαδών μονοθεϊστικών θρησκειών που δέχθηκαν με τη θέλησή τους την κυριαρχία του Ισλάμ) παρότι κανονικά δεν ήταν επιτρεπτή από το θρησκευτικό οθωμανικό δίκαιο, δεν απουσιάζει εντελώς από την τρέχουσα πρακτική. Για τα ισχύοντα, τις προϋποθέσεις και τους περιορισμούς στο εμπόριο σκλάβων στην Οθωμανική Αυτοκρατορία βλ. Y. Hakan Erdem, *Slavery in the Ottoman Empire and its demise, 1800-1909*, Νέα Υόρκη 1996, σ.18-39.

3. Βλ. Γενικά Αρχεία του Κράτους, Συλλογή Μυκόνου Κ.60, χφ. 136, έγγραφο 43 [τούπιο (ίσως ιταλ.: doppio): διπλάσιο, *τρουμέντα* (λατ. tremmentus): τα προκαλούντα τρόμο, *μαντινιέρω* (ιταλ. mantener): υπερασπίζομαι, προστατεύω].

γ) Τη διαμεσολάβηση μεταξύ συγγενών των σκλάβων και των πωλητών διενεργεί μία γυναίκα και μάλιστα καλόγρια.⁴ Αυτή θα ταξιδέψει από τη Μύκονο στη Χίο χωρίς ανδρική συνοδεία. Θα μεταφέρει μάλιστα -ως απόδειξη του γεγονότος ότι πράγματι οι εντολές της κατακρατούν τις σκλάβες- και ένα μικρό σκλαβωμένο παιδί, για το οποίο είναι προσωπικά υπεύθυνη.⁵ Ας υποθέσουμε ότι η εμπλοκή της μοναχής είναι μια πράξη χριστιανικής φιλανθρωπίας, ελέους απέναντι στις ομόθησκές της σκλάβες.⁶ Ενδεχομένως θα μπορούσε να δικαιολογηθεί λόγω των εξόδων και των κινδύνων της αποστολής δεν συνιστά όμως ταυτόχρονα και μια απόδειξη ότι, στη συγκεκριμένη τουλάχιστον περίπτωση, το χριστιανικό καθήκον, αν μη τι άλλο συνέπλεε με το ίδιο όφελος;

δ) Εάν η αποστολή της μοναχής είχε επιτυχή έκβαση θα μετέφερε κατά την επιστροφή της στη Μύκονο 430 ρεάλια. Το χρηματικό αυτό ποσό ήταν πολύ μεγάλο. Ενδεικτικά σημειώνουμε ότι με βάση τις τιμές πώλησης των ακινήτων την εποχή αυτή στη Μύκονο, μπορούσαν με τα χρήματα αυτά να αγοραστούν περισσότερα από είκοσι καλά σπίτια.⁷ Εύλογα ερωτήματα γεννά η μεταφορά ενός τέτοιου ποσού στο ταραγμένο, εμπόλεμο και ανασφαλές από τη δράση των πειρατών Αιγαίο. Η χρήση χρεωστικών ομολογιών ή συναλλαγματικών επέτρεπε την αποφυγή μεταφοράς μετρητών στις «κανονικές» εμπορικές συναλλαγές.⁸ Πώς όμως θα κατοχυρώνονταν οι έμποροι των σκλά-

---

4. Αξίζει να επισημανθεί το διαφορετικό προφίλ του προσώπου που αναλαμβάνει να μεσολαβήσει, στις αρχές του 18^{ου} αιώνα, για την απελευθέρωση Οθωμανών που είχαν οδηγηθεί στη Μάλτα. Ο μεσολαβητής εκεί ήταν πεπειραμένος και καλός γνώστης του κυκλώματος δουλεμπορίας, ενέπλεξε δε ως εγγυητή στην υπόθεση και τον βενετό πρόξενο στη Θεσσαλονίκη, βλ. σχετικά E. Ginio, "Piracy and redemption in the Aegean sea during the first half of the eighteenth century", *Turcica*, 33 (2001), σ. 144-146. Για την εξαγορά μουσουλμάνων αιχμαλώτων στη Μάλτα ενδιαφέρον παρουσιάζει επίσης η περίπτωση του γάλλου προξένου στη Μάλτα J. Dupuy που στις αρχές του 17^{ου} αιώνα μετέχει ενεργά με δύο συνεταιίρους του, βλ. Pal Fodor, "Piracy, ransom, slavery and trade. French participation in the liberation of the Ottoman Slaves from Malta during the 1620s", *Turcica*, 33 (2001), σ. 126-133. Γενικά για τους όρους διεξαγωγής, την έκταση και τα διακινούμενα ποσά στο εμπόριο σκλάβων στο μεσογειακό χώρο, βλ. M. Fontenay, «Le Maghreb barbaresque et l'esclavage méditerranéen aux XVe-XVIIe siècles», *Les Cahiers de Tunisie*, 44/157-158 (1991), σ. 7-43.

5. Η πρακτική να απελευθερώνουν οι πειρατές κάποιον από τους συλληφθέντες προκειμένου να μεριμνήσει για την εξαγορά των υπολοίπων κάνοντας και τις αναγκαίες επαφές με τους συγγενείς δεν ήταν σπάνια, βλ. St. Clissold, *The Barbary slaves*, Λονδίνο 1977, σ. 103-104.

6. Η συχνότητα με την οποία κάτοικοι των νησιών κυρίως συλλαμβάνονταν ως σκλάβοι είχε τους ευαισθητοποιήσει στο θέμα και είχε διαμορφώσει μηχανισμούς αλληλεγγύης τόσο σε ατομικό ή οικογενειακό επίπεδο όσο και σε επίπεδο τοπικών πρωτοβουλιών κοινοτικών ή εκκλησιαστικών φορέων (βλ. Δ. Δημητρόπουλος, *Η Μύκονος τον 17^ο αιώνα. Γαιοκτητικές σχέσεις και οικονομικές συναλλαγές*, Αθήνα 1997, σ. 322-331). Ευσεβής πράξη θεωρείτο από την άλλη πλευρά και για τους μουσουλμάνους η συμμετοχή στην απελευθέρωση αιχμαλώτων, βλ. Manuela Marin - R. El Hour, «Captives, children and conversion: a case from late Nasrid Granada», *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, 41/4 (1998), σ. 455-457. Για τα χριστιανικά μοναστικά τάγματα που δραστηριοποιούνταν για την απελευθέρωση των σκλάβων βλ. St. Clissold, *ό.π.*, σ. 107-129. Παραδείγματα διαμεσολάβησης μοναχών στην απελευθέρωση σκλάβου βλ. Δ. Πολέμης, «Απελευθέρωσις αιχμαλώτου εν Άνδρω κατά τον δέκατον έκτον αιώνα», π. *Πέταλον*, 3 (1982), σ. 81-96, και εμπλοκής μοναχών στη διακίνηση σκλάβων στις αρχές του 16^{ου} αιώνα, Elizabeth Zachariadou, «Monks and sailors under the Ottoman Sultans», π. *Oriente Moderno*, τ. XX (LXXXI), τχ. 1 (2001), σ. 145-146.

7. Για τις τιμές των σπιτιών την εποχή αυτή στη Μύκονο βλ. Δ. Δημητρόπουλος, *ό.π.*, σ. 159-161.

8. Για τη χρήση συναλλαγματικών και τα προβλήματα διάδοσής τους ακόμη και στις εμπορικές συναλλαγές κυρίως του 18^{ου} και του αρχόμενου 19^{ου} αιώνα, βλ. Β. Κρεμμυδάς, *Το εμπόριο της Πελοποννήσου στο 18^ο αιώνα (1715-1795)*, Αθήνα 1972, σ. 120-123, ο ίδιος, *Εμπορικές πρακτικές στο τέλος της Τουρκοκρατίας. Μυκονιάτες έμποροι και πλοιοκτήτες*, Αθήνα 1993, σ. 162-168.

βων να διεκδικήσουν την είσπραξη ενός τέτοιου χρεογράφου, όταν το εμπόριό τους αφορούσε πειρατικές λείες; Επρόκειτο επομένως να καταβληθεί σε μετρητά; Δεν αποτελούσε όμως πρόκληση για ληστεία ένα τέτοιο χρηματικό ποσό στα χέρια μιας ανίσχυρης γυναίκας; Ή μήπως ακριβώς η πειρατική προέλευση των χρημάτων διαμόρφωσε ένα δίχτυ προστασίας απέναντι στους επίδοξους άρπαγες;

ε) Στο τέλος του εγγράφου γίνεται λόγος για «ρίζιγα των κουρσάρων». Ποιοι ήταν όμως οι κουρσάροι τους οποίους οι Μυκονιάτες, που διαμεσολαβούσαν στην πώληση των σκλάβων, προσέγραφαν στους ενδεχόμενους κινδύνους; Οι Τούρκοι -στρατιώτες και πειρατές- εχθροί των Βενετών, οι Έλληνες «ομότεχνοί» τους, οι Ευρωπαίοι κουρσάροι που δρούσαν στις ελληνικές θάλασσες, τώρα λόγω του πολέμου στο πλευρό των Βενετών; Είναι γνωστό μάλιστα ότι κάποιιοι από τους τελευταίους είχαν εγκατασταθεί μόνιμα ή περιστασιακά στις Κυκλάδες. Και από την άλλη πλευρά τα χρήματα κινδύνευαν από κουρσάρους που δρούσαν υπό τη σκέπη κάποιας ευρωπαϊκής δύναμης ή από «ελεύθερους επαγγελματίες» πειρατές που ενεργούσαν για λογαριασμό τους; Οι όροι «πειρατές» και «κουρσάροι», που οριοθετήθηκαν από τη μεταγενέστερη ιστοριογραφία, χρησιμοποιούνταν στις πηγές της εποχής χωρίς εννοιολογική διάκριση;

Αυτά είναι μόνο μερικά από τα ερωτήματα που θα μπορούσαν να τεθούν. Θα μπορούσαν να υπάρξουν και πολλά άλλα. Όλα όμως νομίζω σκιαγραφούν τη δυσκολία διάκρισης ρόλων και ιδιοτήτων των προσώπων που εμπλέκονται, και επίσης τη διάχυση των επιπτώσεων της πειρατείας σε πολλές και διαφορετικές όψεις της κοινωνικής και οικονομικής ζωής των νησιών. Αντίθετα, ορισμένες απόψεις που φαίνεται ότι έχουν υιοθετηθεί από την πλειονότητα της σχετικής με το θέμα βιβλιογραφίας, υστερούν στην απόδοση όλου του εύρους των χρωματισμών και των ιδιαιτεροτήτων που διαμόρφωναν τη ζωή των κατοίκων των νησιών στα χρόνια της οθωμανικής κυριαρχίας. Με αυτό τον τρόπο τα στερεότυπα που κυριάρχησαν στη διαπραγμάτευση του θέματος των πειρατών, παρότι διασώζουν ένα τμήμα του πυρήνα της αλήθειας, λειτουργούν κάποτε παραμορφωτικά, φωτίζοντας υπερβολικά μία πλευρά των πραγμάτων, αφήνοντας εν τούτοις στο σκοτάδι, ή ακόμη και παραμορφώνοντας άλλες όψεις τους, απαραίτητες για την κατανόηση ενός σύνθετου φαινομένου.

Θα σταθούμε με συντομία σε ορισμένες κοινές συνισταμένες απόψεων που έχοντας κυριαρχήσει στην παλαιότερη κυρίως βιβλιογραφία για το θέμα, έχουν πλέον καταλήξει να θεωρούνται ευρύτερα, λίγο ως πολύ, θέσεις κοινής παραδοχής:

- 1) οι ξένοι πειρατές -μουσουλμάνοι κυρίως αλλά και χριστιανοί- που έδρασαν στις ελληνικές θάλασσες υπήρξαν μάλιστα για τους κατοίκους των νησιών, διότι συστηματικά προέβαιναν σε δηώσεις, αρπαγές και αιχμαλωσίες χριστιανών κατοίκων,
- 2) οι νησιώτες ζούσαν σε καθεστώς διαρκούς τρόμου και ανασφάλειας που είχε ως αποτέλεσμα είτε τη φυγή και την ερήμωση των νησιών είτε την εγκατάλειψη των παράλιων περιοχών και την απόσυρση σε τοποθεσίες που παρείχαν οπτική κάλυψη ή φυσική οχύρωση.⁹

---

9. Ένας από τους πρώτους Έλληνες ιστορικούς της νεώτερης εποχής που υποστήριξαν την άποψη αυτή ήταν ο Π. Κοντογιάννης, *Οι πειραταί και η Θάσος*, Αθήνα 1915 (β' φωτομηχανική έκδ. Θάσος 1995) σ. 13-22, όπου και προσπαθεί να την τεκμηριώσει εξετάζοντας τη θέση των οικισμών της Θάσου. Οι απόψεις έχουν κατά κόρον έκτοτε επαναληφθεί βλ. για παράδειγμα: Απ. Βακαλόπουλος, *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού*, τ. Β', έκδ. β', Θεσσαλονίκη 1976, σ. 117-157, Στ. Ήμελλος, *Η περί πειρατών λαϊκή παράδοση*, Αθήνα 1968, σ. 51-52, Αλεξάνδρα Κραντονέλλη, *Ελληνική πειρατεία και κούρσοι τον ΙΗ' αιώνα και μέχρι την Ελληνική Επανάσταση*, Αθήνα 1998,

Απόψεις όπως οι παραπάνω, νομίζω ότι αποτέλεσαν συστατικά στοιχεία ευρύτερων εξηγητικών σχημάτων που επιδίωκαν να προβάλλουν τη συνολική κατάπτωση στην οποία οδηγήθηκε ο ελληνικός χώρος μετά την τουρκική κατάκτηση.¹⁰ Στη συνέχεια, στον καμβά αυτό κεντήθηκαν πληροφορίες, μαρτυρίες, πηγές, οι οποίες είχαν ειδωθεί από μια οπτική γωνία που στόχευε στην τροφοδότηση και ενίσχυση του γενικευτικού σχήματος με επάλληλες επιστρώσεις τεκμηριωτικού υλικού. Η προκαθορισμένη - «στρατευμένη» θα λέγαμε- αυτή προσέγγιση του πειρατικού φαινομένου οδήγησε αφενός σε υπερεκμετάλλευση κάποιων πληροφοριών και αφετέρου σε πλημμελή αξιοποίηση άλλων που μπορούσαν να αντληθούν από τις ποικίλης φύσης πηγές. Θα σταθούμε σε ένα παράδειγμα:

Στα μέσα περίπου του 17^{ου} αιώνα ο καπουτσίνος μοναχός Πλασίντ σε μια σειρά επιστολές του περιγράφει με παραστατικό και γλαφυρό τρόπο τη διαμονή του και τα ταξίδια του στα νησιά του Αιγαίου, παρέχοντας ταυτόχρονα εξαιρετικά ενδιαφέρουσες πληροφορίες για τη ζωή των κατοίκων τους. Στο απόσπασμα που ακολουθεί αναδεικνύεται μια δραστηριότητα των γυναικών της Σύρου:

*«Είναι αυτές οι ίδιες γυναίκες που έχουν την ευθύνη της κατασκευής της γαλέτας για τους πειρατές. Η καθεμιά τους κατέχει ατομικούς χειρόμυλους, με τους οποίους αλέθουν το κριθάρι που τους προμηθεύουν οι ίδιοι οι κουρσάροι, πράγμα που είναι εις βάρος των Τούρκων, αφού, διαφορετικά, οι πειρατές δεν θα είχαν τη δυνατότητα να τους πολεμούν. Η διανομή του σιταριού από τους πειρατές στις γυναίκες έχει μεγάλο ενδιαφέρον. Αυτός που επιθυμεί γαλέτες και τις πληρώνει, στέλνει στον οικισμό τους ανθρώπους του για να τις ειδοποιήσουν να είναι έτοιμες και να φτάσουν γρήγορα στο λιμάνι, αμέσως μόλις φτάσει το πλοίο. Αυτές οι φτωχές γυναίκες, φεύγουν αμέσως για το λιμάνι, έχοντας ένα σάκο στο χέρι και πηγαίνουν προς τους ναύτες, αυτοί καταγράφουν το βάρος του σιταριού που τους δίνουν και μετά οι γυναίκες στρέφουν φορτωμένες, μεταφέροντας το σακί πάνω στο κεφάλι. Παραξενεύτηκα πολύ μ' αυτό τον τρόπο συνδιαλλαγής, όμως αυτές οι γυναίκες έκαναν αυτή τη δουλειά ευχαρίστως, επειδή ήταν πεπεισμένες ότι θα τις πλήρωναν καλά γι' αυτή τη δουλειά. Πράγματι, εκτός απ' αυτό έχουν και όφελος πάνω στην ποσότητα που παραλαμβάνουν, γιατί, όχι σπάνια, ανακατεύουν το σιτάρι που τους δίνουν με ορισμένη ποσότητα κριθαριού. Οι πειρατές όμως, συχνά, το αντιλαμβάνονται και τους κατακρατούν τις γαλέτες δίχως να τις πληρώσουν. Έτσι, αυτές οι δύσμοιρες, για να κερδίσουν κάτι, εκτίθενται σε κάθε απρόοπτο».*¹¹

σ. 309-310. Ενδεικτικά παραδείγματα της επικράτησης και ευρείας διάδοσης της άποψης ότι οι νησιώτες ζούσαν σε συνεχές καθεστώς τρόμου λόγω των πειρατών βλ. Τρ. Κωνσταντινίδης, *Η πειρατεία, η καταδρομή και οι Έλληνες*, Αθήνα 1949, σ. 7-8, Κ. Καιροφύλας, *Οι κουρσάροι στην Ελλάδα*, 3^η έκδ. Αθήνα 2002, σ. 9-10, Ν. Α. Κεφαλληνιάδης, *Πειρατεία. Κουρσάροι στο Αιγαίο*, Αθήνα 1984, σ. 8-9, Ν. Φορόπουλος, «Η θέση της Αστυπάλαιας κατά την περίοδο της πειρατείας στο Αιγαίο», *Παρνασσός*, 41 (1999), σ. 311.

10. Τις σχετικές απόψεις βλ. Α. Vacalopoulos, «La retraite des populations grecques vers des régions éloignées et montagneuses pendant la domination turque», *Balkan Studies*, 4 (1963), 265-276 (και σε ελληνική μετάφραση Α. Βακαλόπουλος, *Καίρια θέματα της ιστορίας μας*, Θεσσαλονίκη 1988, σ. 117-135). Κριτικό προβληματισμό επί του θέματος βλ. Β. Παναγιωτόπουλος, «Η "αποχώρηση" πληθυσμών από την πεδιάδα στο βουνό στα χρόνια της Τουρκοκρατίας. Ένας εξηγηματικός μύθος σύνθετων δημογραφικών φαινομένων», Πρακτικά Συνεδρίου: *Ο αγροτικός κόσμος στον Μεσογειακό χώρο*, Αθήνα 1988, σ. 203-205.

11. Οι επιστολές δημοσιεύτηκαν πρόσφατα από τους Μ. Φώσκολο, Α. Φόνσο, «Οι περιπέτειες ενός Καπουκίνου στο Αιγαίο του 17^{ου} αιώνα (Α' μέρος)», *Τηνιακά Ανάλεκτα*, 5 (2002), Αθήνα 2003, σ. 304-305.

Η εικόνα που προκύπτει από την περιγραφή του Πλασίντ μοιάζει να υπονομεύει τα στερεότυπα που αναφέρθηκαν παραπάνω. Οι κάτοικοι της Σύρου και ειδικά οι γυναίκες του νησιού φέρονται να διατηρούν στενές σχέσεις με τους πειρατές. Αντί λοιπόν να φεύγουν πανικόβλητες με την εμφάνιση κάποιου πειρατικού σκάφους, σπεύδουν οικειοθελώς στο λιμάνι προκειμένου να αναλάβουν, έναντι αμοιβής, την άλεση του σταριού και την τροφοδοσία των πειρατικών πλοίων με γαλέτα. Ο Πλασίντ μάλιστα υποστηρίζει ότι οι πειρατές όχι μόνο δεν αποσπούν με τη βία τα αγαθά ή έστω την εργασία των ντόπιων, αλλά πέφτουν και θύματα εξαπάτησης από τις γυναίκες του νησιού που αναμειγνύουν το σιτάρι τους με υποδεέστερης αξίας κριθάρι.

Ανταποκρίνεται άραγε αυτή η απαλλαγμένη από φόβο, σχεδόν ισότιμη, και διάχυτη σε όλο τον πληθυσμό συνεργασία με τους πειρατές στις πραγματικότητες της εποχής; Βρίσκεται έστω πιο κοντά στην αλήθεια από τα επικρατούντα στερεότυπα που μνημονεύσαμε παραπάνω; Αποτελούσε ιδιαιτερότητα της Σύρου, οφειλόμενη στην κατά συντριπτική πλειονότητα, κατοίκησή της από Καθολικούς και τη γειτνίασή της με την Τήνο που βρίσκονταν μέχρι το 1715 υπό τη κυριαρχία των Βενετών και παρείχε ασυλία στους χριστιανούς πειρατές;¹² Οπωσδήποτε ο Πλασίντ είναι ευνοϊκά διακείμενος προς τους πειρατές, διότι οι καπουτσίνοι, τα καθολικά μοναστήρια και γενικώς η Καθολική εκκλησία συνεργάζονταν μαζί τους και τύχαιναν των απλόχερων ευεργεσιών τους. Αναφορές, όπως η παρακάτω που διαβάζουμε στον κώδικα των Καπουτσίνων της Νάξου, συνιστούν συνήθη πρακτική: «το αυτό έτος [1666] ο πειρατής Παύλος πέθανε εν τω μοναστηρίω του Ευαγγελισμού των Σοκκολάνων και ετάφη εν τω ναύα προ του θανάτου του διέθεσε ημίν ύφασμα εκ μεταξωτού πρασίνου, ό ετέθη εις τον ναΐσκον της Παναγίας και τριάκοντα πιάστρα προς οικοδομήν της δεξαμενής του Μοναστηρίου».¹³ Παράλληλα φαίνεται ότι και με πιο επίσημο τρόπο είχαν εξασφαλίσει το ακαταδίωκτο από τα πειρατικά πλοία. Χαρακτηριστική είναι αναφορά σε νοταριακό ναξιακό έγγραφο του έτους 1734, όπου δηλώνεται ότι οι Ιησουίτες είχαν εξασφαλίσει για σακολέβα συνιδιοκτησίας τους πατέντα, που θα της επέτρεπε να μένει ακαταδίωκτη από τους κουρσάρους της Μάλτας.¹⁴

Εάν όμως η συνεργασία των ντόπιων δεν περιοριζόνταν σε μερικούς μεμονωμένους, αξιοκατάκριτους «διαπλεκόμενους» με τους πειρατές, όπως θέλουν κάποιες προσεγγίσεις του θέματος, αλλά είχε τη μαζικότητα που της αποδίδει ο Πλασίντ, μήπως τελικά η άλλη πλευρά, το αντίπαλο δέος, περιοριζόταν κυρίως στην τουρκική εξουσία που βρισκόταν σε απηνή πόλεμο με τους χριστιανούς πειρατές;¹⁵ Πάντως μαρτυρίες,

---

12. Η αμφίθυμη διάθεση φόβου και συνεργασίας, καταγράφεται σε ένα έγγραφο που συντάχθηκε το 1671 στη Σαντορίνη, ένα νησί με μεικτό, καθολικό και ορθόδοξο πληθυσμό. Σε αυτό εκπρόσωποι και των πέντε «καστελιών» του νησιού αναθέτουν στον καθολικό επίσκοπο, στον ορθόδοξο και στον ηγούμενο των Ιησουιτών το έργο «αν τichou επα τα караβγια τα κουρσαρικα να κλαψου ομπρος τους και να τους παρακαλεσου» να μην βλάψουν το νησί τους διεκτραγωδώντας την κατάστασή τους βλ. Α. Τσελίκας, *Μαρτυρίες από τη Σαντορίνη (1573-1819)*, Αθήνα 1985, σ. 91 έγγρ. 20.

13. Π. Ζερλέντης, *Ιστορικά σημειώματα εκ του βιβλίου των εν τη Νάξω Καπουκίνων (1649-1753)*, Ερμούπολη 1922, σ. 35-36.

14. Στ. Ψαρράς, Matteo Campagnolo, *Ο νοτάριος της Νάξου Στέφανος Τ(ρ)ουμπίνος (1712-1738)*, Αθήνα 2010, σ. 422-424, έγγρ. 271.

15. Για τη συνεργασία ντόπιων και πειρατών βλ. Β. Κρεμμυδάς, *Το εμπόριο της Πελοποννήσου*, σ. 105-107, Αλεξάνδρα Κραντονέλλη, *Ελληνική πειρατεία και κούρσος τον ΙΗ΄ αιώνα*, σ. 219, Ε. Ginio, «Piracy», σ. 138-139, Τζελίνα Χαρλαούτη, *Ιστορία της ελληνόκτητης ναυτιλίας 19^{ος}-20^{ος} αι-*

όπως αυτή του Πλασίντ, εικονογραφούν τη ρευστότητα των ορίων ανάμεσα στις εκάστοτε αντιμαχόμενες δυνάμεις και εντέλει την ασάφεια των ρόλων θυτών και θυμάτων.

Και αυτό το περίπλοκο πλέγμα σχέσεων δεν αποτελούσε Αιγαιακή ιδιαιτερότητα. Ο Φερνάντ Μπρωντέλ μιλώντας για την πειρατεία στη Μεσόγειο αποδίδει τις διαστάσεις του φαινομένου με τα ακόλουθα λόγια: «Το κούρσεμα δεν ανήκει μόνο σε μία όχθη, σε μία μόνο ομάδα, σε ένα μόνο υπεύθυνο, σε ένα μόνο ένοχο. Είναι φαινόμενο ενδημικό. Όλοι, δυνατοί και αδύνατοι, πλούσιοι και φτωχοί, πόλεις, κύριοι και κράτη ήταν πιασμένοι στα γρανάζια μιας μηχανής που ήταν απλωμένη σε ολόκληρη τη θάλασσα».¹⁶

Ας επανέλθουμε όμως στα όσα έχουν υποστηριχθεί περί εγκατάλειψης των παράλιων θέσεων και στη μετακίνηση των νησιωτικών οικισμών σε μεσόγειες προφυλαγμένες ή και κρυφές θέσεις. Βεβαίως στην εποχή της οθωμανικής κυριαρχίας οι κάτοικοι των νησιωτικών οικισμών ζούσαν σε ένα περιβάλλον ζυμωμένο με τη βία που ασκούσε τόσο ο Οθωμανός κυρίαρχος όσο και ποικίλης άλλης προέλευσης διερχόμενοι ή ντόπιοι ένοπλοι.¹⁷

Ποικίλες οι μαρτυρίες. Ας σημειώσουμε μια-δυο που αφορούν τη Νάξο.

- Το 1674, όπως σημειώνεται και πάλι στο βιβλίο των Καπουτσίνων της Νάξου, ήρθαν στο νησί τρεις γαλέρες του διάσημου πειρατή Άγγελου Μαρία Βιτάλη, οι άνδρες των οποίων κατέστρεψαν το χωριό Αγγίδια και διέπραξαν πολλές ασχημίες. Όπως γνωρίζετε το χωριό αυτό δεν είναι παραθαλάσσιο αλλά σε απόσταση περίπου μισής ώρας από την πόλη.¹⁸
- Τον Οκτώβριο του 1675 πλοία του κουρσάρου Ούγου Κρεβελιέ λεηλατούσαν επί μία ημέρα τη Χώρα της Νάξου, έτσι ώστε όταν τελικά έφυγαν δεν έμεινε κανένα σπίτι ανέπαφο.¹⁹

Στις πηγές εντοπίζονται πολυάριθμα ανάλογα βίαια επεισόδια,²⁰ ενώ περιγράφονται και μέτρα προστασίας, που καταδεικνύουν ότι ο φόβος και η ανασφάλεια αποτε-

---

ώνας, Αθήνα 2001, σ. 62-65. Ένα παράδειγμα ένταξης των αληθών ή συκοφαντικών καταγγελιών περί συνεργασίας με τους κουρσάρους στις τοπικές αντιπαραθέσεις βλ. Ηλ. Κολοβός, «Ραγιάδες και Φράγκοι στην Πύλη του Σουλτάνου: η κοινωνία της Άνδρου το 1564 και η οθωμανική κεντρική διοίκηση», π. *Άγκυρα*, 2 (2004), σ. 57, 80-81. Για τη ρευστότητα σε σχέση με την πειρατεία, ενίοτε ακόμη και της χριστιανικής ή της μουσουλμανικής ταυτότητας βλ. Elizabeth Zachariadou, «Changing masters in the Aegean», Πρακτικά συνεδρίου: *The Greek islands and the sea*, επιμ. J. Chrysostomides, Ch. Dendrinos, J. Harris, Λονδίνο 2004, σ. 209-212.

16. F. Braudel, *Η Μεσόγειος και ο μεσογειακός κόσμος την εποχή του Φιλίππου Β΄ της Ισπανίας*, τ. 2, μετάφρ. Κλαίρη Μισσοτάκη, Αθήνα 1997, σ. 600.

17. Εξαιρετικά ενδιαφέρουσα είναι η περιγραφή της επίσκεψης των Οθωμανών στην Άνδρο από τον μοναχό Πλασίντ (βλ. Μ. Φώσκολος, Α. Φόνσος, «Οι περιπέτειες», σ. 390-393, καθώς και οι εγγραφές του βιβλίου των Καπουτσίνων στη Νάξο με ανάλογα γεγονότα (βλ. Π. Ζερλέντης, *Ιστορικά σημειώματα*, σ. 34). Από την άλλη πλευρά χαρακτηριστικά είναι όσα αναφέρει ο Tournefort για τον τρόπο που επίλυαν τις διαφορές μεταξύ ορθοδόξων και καθολικών οι πλοίαρχοι των διερχόμενων πλοίων (βλ. J. Pitton de Tournefort, *Ταξίδι στην Κρήτη και τις νήσους του Αρχιπελάγους, 1700-1702*, μετάφρ. Μάκης και Μυρτώ Απέργη, Ηράκλειο 2003, σ. 190).

18. Π. Ζερλέντης, *Ιστορικά σημειώματα*, σ. 52.

19. Π. Ζερλέντης, *Ιστορικά σημειώματα*, σ. 67-68, Μιχ. Μαρκόπολις, «Πειρατικά επιδρομαί κατά της νήσου Νάξου», *Εστία*, 27 (1893), σ. 107-108 όπου και αναφορές σε άλλες πειρατικές επιδρομές στη Νάξο.

20. Βλ. αναλυτική καταγραφή σχετικών περιστατικών Αλεξάνδρα Κραντονέλλη, *Ιστορία της πειρατείας στους μέσους χρόνους της Τουρκοκρατίας 1538-1699*, Αθήνα 1991, κυρίως σ. 307-378. Χαρακτηριστική είναι η δήωση της πόλης της Άνδρου από τον Creveliers το 1670 (βλ. Δ. Πασχάλης, *Ιστορία της νήσου Άνδρου*, τ. 2, Αθήνα 1927 (φωτ. ανατύπωση Αθήνα 1995), σ. 294-

λούσαν εκφάνσεις της καθημερινότητας των κατοίκων. Η ασφάλιση των πυλών εισόδου των οικισμών κατά τη νύκτα, ή η λειτουργία μέσω των βιγλών και των φρουκτωριών ενός συστήματος επιτήρησης και έγκαιρης ειδοποίησης απέναντι σε απειλές προερχόμενες από τη θάλασσα, είναι ενδεικτικές του αισθήματος κινδύνου που είχαν οι νησιώτες.²¹ Οι συνθήκες αυτές απέτρεπαν νομίζω την ίδρυση απομονωμένων, ανοχύρωτων οικισμών με λιγοστά σπίτια σε παραθαλάσσιες θέσεις.

Αν εξετάσει κανείς όμως τις Χώρες των Κυκλάδων την εποχή αυτή θα παρατηρήσει ότι πράγματι αρκετές από αυτές ήταν κτισμένες σε ικανή απόσταση από τη θάλασσα. Ας σκεφτούμε πρόχειρα την Κέα, την Κύθνο, τη Σέριφο, τη Σύρο, τη Φολέγανδρο, την Αμοργό.²² Ταυτόχρονα όμως υπήρχαν και μεγάλοι οικισμοί που βρίσκονταν πάνω στη θάλασσα ή εν πάση περιπτώσει πολύ κοντά της (θυμίζουμε ενδεικτικά την πόλη της Μυκόνου, την Παλαιά Χώρα της Άνδρου, το Σκάρο στη Σαντορίνη, τη Νάουσα της Πάρου, τον Άγιο Νικόλαο Τήνου, τη Νάξο κλπ.).

Μια ενδιαφέρουσα εικόνα του τρόπου που προσλάμβαναν το θέμα οι άνθρωποι της εποχής μας δίνει ο άγγλος συγγραφέας Ber. Randolph στο βιβλίο του για τα νησιά του Αιγαίου που εξέδωσε το 1687. Αναφερόμενος λοιπόν στην Άνδρο σημειώνει ότι η Χώρα του νησιού είναι μια μεγάλη κωμόπολη που δεν έχει άλλα τείχη, πέραν από αυτά που σχηματίζονται από τους τοίχους των σπιτιών της. Στο τέλος των δρόμων της Χώρας υπάρχουν δρόμοι που κάθε βράδυ κλείνουν για να κρατούν μακριά τους πειρατές. Στα βουνά από την άλλη πλευρά είναι κτισμένα διάφορα μικρά χωριά, σε θέσεις κατάλληλες ώστε να βλέπουν τους εχθρούς πολύ πριν έρθουν. Έτσι οι κάτοικοι έχουν χρόνο να κρυφτούν οι ίδιοι και να κρύψουν και τα καλύτερα από τα αγαθά τους σε μέρος που η εργατικότητα τους έχει δημιουργήσει στους βράχους.²³

Ανεξαρτήτως όμως από την απόσταση από τη θάλασσα, πρόσφατες μελέτες, που στηρίχθηκαν σε επιτόπια παρατήρηση, έδειξαν ότι οι Χώρες των νησιών όχι μόνο δεν ήταν κρυμμένες από τη θάλασσα αλλά αντίθετα είχαν οπτική επαφή τόσο με τις θαλάσσιες οδούς των διερχόμενων πλοίων όσο και μεταξύ τους, όταν επρόκειτο για γειτονικά νησιά.²⁴ Επομένως, η προτεραιότητα για τους βασικούς οικισμούς, τις Χώρες, μάλλον δεν καθοριζόταν αποκλειστικά από την απόσταση από την ακτή. Αυτό που βάρυνε ήταν η επιλογή μιας θέσης που θα διευκόλυνε τις δραστηριότητες των κατοίκων και θα εξυπηρετούσε τη δυνατότητα άμυνας και ελέγχου τόσο του ηπειρωτικού όσο και του θαλάσσιου περιβάλλοντος χώρου. Η απόκρυψη άλλωστε των οικισμών από τους πειρατές στερείτο εν πολλοίς νοήματος, εφόσον οι τελευταίοι, αν δεν ενδημούσαν στην πε-

---

296), όπως και οι προσβολές της Νάξου λίγα χρόνια αργότερα το 1677-1678 (βλ. Μ. Μαρκόπουλις, «Πειρατικά επιδρομαί κατά της νήσου Νάξου», *Εστία*, 27 (1893), σ. 108-109).

21. Βλ. Αλεξάνδρα Κραντονέλλη, *Ιστορία*, σ. 400-411. Βλ. επίσης για το σύστημα ακτοφρουρών της Τήνου από τους Βενετούς, Ν. Μοσχονάς, «Η οργάνωσις των ακτοφρουρών της Τήνου υπό του Βενετού συνδίκου Ιερωνύμου da Lezze (1621)», *Επετηρίς Εταιρείας Κυκλαδικών Μελετών*, 5 (1965-1966), σ. 668-687.

22. Σε κάποιες μάλιστα περιπτώσεις αναφέρεται σε πηγές της εποχής ως αίτιο εγκατάστασης του οικισμού μακριά από τη θάλασσα ο φόβος των πειρατών· βλ. για παράδειγμα την αναφορά του Αργ. Φιλιππίδη, το 1815, στον Πάνερμο της Σκοπέλου (Θ. Σπεράντσας, *Τα περισωθέντα έργα του Αργύρη Φιλιππίδη. Μερική Γεωγραφία – Βιβλίον Ηθικόν*, Αθήνα 1978, σ. 202).

23. B. Randolph, *The present state of the islands in the Archipelago*, Οξφόρδη 1687 (φωτ. ανατύπωση Αθήνα 1983), σ. 8. Με την οπτική της φυγής διαβάζει το απόσπασμα αυτό ο Στ. Ήμελλος, *Η περί πειρατών*, σ. 51.

24. Ν. Μπελαβίλας, *Λιμάνια και οικισμοί στο Αρχιπέλαγος της πειρατείας, 15ος-19ος αι.*, Αθήνα 1997, σ. 100-102.

ριοχή, οπωσδήποτε δεν ήταν και άπαξ διερχόμενοι. Ήταν επομένως άριστοι γνώστες, όχι μόνο των νησιών και των οικισμών, αλλά ακόμη και των ακατοίκητων βραχονησίδων του Αιγαίου πελάγους.²⁵

Η διαδεδομένη άποψη που κάνει λόγο για ερήμωση των νησιών στα χρόνια που επακολούθησαν την τουρκική κατάκτηση, λόγω της δράσης των πειρατών και των τουρκικών καταπιέσεων, επίσης παρουσιάζει σοβαρά προβλήματα τεκμηρίωσης.²⁶ Καταρχήν φαίνεται ότι ορισμένα νησιά, όπως η Μήλος, η Κίμωλος, η Πάρος ή η Μύκονος, γνώρισαν κάποια οικονομική ευμάρεια έχοντας ακριβώς καταστεί κέντρα πειρατικής δράσης και εμπορίου λειών.²⁷ Παράλληλα σε αρκετά νησιά, όπως αποδεικνύεται από νοταριακά έγγραφα της εποχής, πρόσωπα που ασκούσαν πειρατεία, συχνά Δαλματικής ή ιταλικής καταγωγής, είχαν εγκατασταθεί στις Κυκλάδες,²⁸ συναλλάσσονταν, αγόραζαν και πωλούσαν ακίνητα, είχαν σχέσεις με τις κοινοτικές αρχές και έχαιραν υπόληψης, αποδοχής και κύρους από τις τοπικές κοινωνίες. Για παράδειγμα ο πειρατής Γερόνυμος Νταζάρα από τη Ζάρα της Δαλματίας –σύμφωνα με αναφορά καθολικού ιερωμένου 44 ετών το 1675– έχει εγκατασταθεί μόνιμα στη Μύκονο και στην περίοδο 1666-1688 πραγματοποιεί τουλάχιστον 18 αγορές σπιτιών, χωραφιών αμπελιών, μύλων, ξοδεύοντας σημαντικά ποσά.²⁹

Από την άλλη πλευρά απουσίαζε το αντίπαλο δέος. Στις Κυκλάδες δεν υπήρχαν ένοπλα σώματα στρατιωτικού τύπου, δεν υπήρχαν γενίτσαροι. Στα μεγάλα νησιά διέμεναν μόνιμα ελάχιστοι Τούρκοι, που είχαν αστυνομικά καθήκοντα για να επιβάλλουν την τάξη περισσότερο ενδεδυμένοι το κύρος της οθωμανικής εξουσίας, παρά τη δύναμη των όπλων. Αυτοί όμως δεν μπορούσαν να κάνουν τίποτε, απέναντι σε ένοπλους που δεν σέβονταν το κύρος της εξουσίας αυτής. Αντίθετα μάλιστα ζούσαν σε καθεστώς φόβου και προσπαθούσαν μέσω σχέσεων που έκτιζαν με την καθολική εκκλησία να εξασφαλίσουν τη διάσωσή τους σε περίπτωση πειρατικής απόβασης.

---

25. Βλ. σχετικά Ν. Μπελαβίλας, *ό.π.*, σ. 74-75.

26. Η άποψη αυτή είχε υποστηριχθεί από τον F. W. Hasluck, «Depopulation in the Aegean islands and the Turkish conquest», *The Annual of the British School at Athens*, 17 (1910-1911), σ. 151-181, και κατόπιν υιοθετήθηκε από το σύνολο σχεδόν της ελληνικής βιβλιογραφίας (βλ. Α. Βακαλόπουλος, *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού*, τ. Β', σ. 117-125, ο ίδιος, «Η θέση των Ελλήνων και οι δοκιμασίες τους υπό τους Τούρκους», *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τ. 10, Αθήνα 1974, σ. 90-91, Δ. Πασχάλης, «Κατάκτησις των Κυκλάδων υπό των Τούρκων», *Επετηρίς Εταιρείας Κυκλαδικών Μελετών*, 1 (1961), σ. 225, στα οποία και η σχετική βιβλιογραφία. Την άποψη αυτή ανασκευάζει ο B. J. Slot, *Archipelagus turbatus. Les Cyclades entre colonisation latine et occupation ottomane c. 1500-1718*, τ. 1, Κωνσταντινούπολη 1982, σ. 286-289· βλ. επίσης Μ. Fondenay, «L'Empire Ottoman et le risque corsaire au XVIIe siècle», *Actes du 11e Colloque International d'Histoire: Economies Méditerranéennes Equilibres et Intercommunications XIIe-XIXe siècles*, τ. 1, Αθήνα 1985, 448-453, Δ. Δημητρόπουλος, *Μαρτυρίες για τον πληθυσμό των νησιών του Αιγαίου, 15^{ος} - αρχές 19^{ου} αιώνα*, *Τετράδια Εργασίας* 27, Αθήνα 2004, σ. 100-101.

27. Και σε αυτές τις περιπτώσεις βέβαια η παρουσία των πειρατών δεν είχε μόνο μια όψη. Χαρακτηριστικά, ο γραμματέας της ολλανδικής πρεσβείας στην Κωνσταντινούπολη D. J. De Hochepied, γράφοντας στο ημερολόγιό του για την επίσκεψή του στη Μήλο στις 4 Ιουλίου 1678, επισήμαινε ότι το νησί είχε καταστεί κέντρο συγκέντρωσης των πειρατών και αγοραπωλησιών των λειών τους, σημείωνε παράλληλα όμως ότι οι κάτοικοι υπέφεραν από αυτούς καθώς συχνά έκλεβαν τα πρόβατά τους (βλ. B. J. Slot, «Ολλανδοί πρόξενοι Μήλου-Κιμώλου», *Κιμωλιακά*, 8 (1976), σ. 185-186.

28. Δ. Δημητρόπουλος, *Η Μύκονος*, σ. 418, B. J. Slot, *Archipelagus turbatus*, σ. 29.

29. Δ. Δημητρόπουλος, *Η Μύκονος*, σ. 418-419.

Συνολικά όμως οι μαρτυρίες των περιηγητών, των καθολικών ιερέων και των Ευρωπαίων προξένων, τα φορολογικά κατάστιχα της τουρκικής διοίκησης αλλά και εκείνα των χριστιανικών κοινοτήτων, παρότι δεν είναι ίσως ικανά να αποτυπώσουν με ακρίβεια τον πληθυσμό των νησιών, συγκλίνουν στην εκτίμηση ότι τα νησιά όχι μόνο δεν στερούνταν κατοίκων, αλλά σε περιόδους ακμής της πειρατείας διέθεταν έναν εξίσου ακμαίο πληθυσμό.

Θα καταφύγουμε υποχρεωτικά σε μερικούς αριθμούς. Οι επιμέρους ανά νησί πληροφορίες δίνουν στα τέλη του 17^{ου} αιώνα, στην εποχή δηλαδή κορύφωσης της πειρατικής δράσης, κατ' εκτίμηση άθροισμα του πληθυσμού των Κυκλάδων περίπου 70.000 κατοίκους, σε μια χρονική περίοδο που ολόκληρη η Πελοπόννησος αριθμούσε περίπου 176.000 κατοίκους.³⁰ Οπωσδήποτε η φερεγγυότητα των εκτιμήσεων για τον πληθυσμό ελέγχεται αλλά η ικανοποιητική κατοίκηση των νησιών στα χρόνια άνθησης της πειρατείας καταδεικνύεται και από τη σύγκριση με τον πληθυσμό τους σε τυχαίες μεταγενέστερες χρονικές στιγμές. Ενδεικτικά: στις παραμονές της Επανάστασης του 1821, τα Κυκλαδονήσια εκτιμάται ότι αριθμούν περίπου 110.000 κατοίκους, η πρώτη επίσημη απογραφή στα 1861 κατέγραψε πληθυσμό 118.130 κατοίκων, από τους οποίους οι 17.939 ζούσαν στην Ερμούπολη που εποίκιστηκε μετά το 1821 από πρόσφυγες, ενώ 120 χρόνια αργότερα στην απογραφή του 1981 καταμετρήθηκαν 88.458 κάτοικοι.³¹

Ένα άλλο ζήτημα αφορά την ασάφεια και κάποτε την αυθαιρεσία, που χαρακτηρίζει πολλές φορές το νόημα όρων και εννοιών που χρησιμοποιούνται κατά την περιγραφή του πειρατικού φαινομένου. Το αποτέλεσμα είναι να συμφύρονται:

- ομάδες μόνιμα εγκατεστημένες σε ένα τόπο που είχαν αποκτήσει μιας μορφής κρατική υπόσταση όπως οι Σαρακηνοί ή οι Μαλτέζοι,
- ομάδες που σχηματίζονταν περιστασιακά με σκοπό την αρπαγή αγαθών, και
- ένοπλοι που δρούσαν οργανωμένα με την ανοχή ή τη ρητή παραδοχή και ενίσχυση ενός κράτους.³²

Εκτός όμως από τη γενικότερη αντικειμενική δυσχέρεια διάκρισης μεταξύ πειρατών και κουρσάρων που παρατηρείται ακόμη και στις πηγές της εποχής και επιτείνεται από την εναλλαγή ρόλων των ίδιων των εμπλεκόμενων, εξίσου προβληματικοί είναι οι

---

30. Ο πληθυσμός των Κυκλάδων προκύπτει από εκτίμηση βάσει των πληροφοριών που έχουν συγκεντρωθεί από ποικίλες πηγές της εποχής (βλ. τις σχετικές πηγές Δ. Δημητρόπουλος, *Μαρτυρίες για τον πληθυσμό*, σ. 171-238. Για την Πελοπόννησο βλ. Β. Παναγιωτόπουλος, *Πληθυσμοί και οικισμοί της Πελοποννήσου 13^{ος}-18^{ος} αιώνας*, Αθήνα 1985, σ. 141-143.

31. Βλ. αντιστοίχως: Α. Μάμουκας, *Τα κατά την αναγέννησιν της Ελλάδος*, τ. 11, Αθήνα 1852, σ. 258-261 (έγγραφο του Ι. Καποδίστρια της 10/22 Νοεμβρίου 1818), *Στατιστική της Ελλάδος Πληθυσμός του έτους 1861*, επιμ. Γ. Μπαφούνης, επανέκδοση Αθήνα 1991, σ. 3 και 13, *Πραγματικός πληθυσμός της Ελλάδος κατά την απογραφή της 5 Απριλίου 1981*, Αθήνα 1982, σ. 127.

32. Από την πλούσια βιβλιογραφία για την οργάνωση του «κούρσου», κυρίως στη Μάλτα και στη Μπαρμπάρια βλ. Α. Tenenti, *Piracy and the decline of Venice 1580-1615*, μετάφρ. J. και Br. Pullan, Μπέρκλεϊ – Λος Άντζελες 1967, 3-86, Ρ. Earle, *Corsairs of Malta and Barbary*, Λονδίνο 1970, σ. 23-191, G. Stephanides, *Aspects du risque maritime aux XVIIe et XVIIIe siècles*, Αθήνα 1986, σ. 112-197, Μ. Fontenay, «L'empire ottoman et le risque corsaire au XVIIe siècle», *Revue d'Histoire Moderne et Contemporaine*, 32 (1985), σ. 185-208, ο ίδιος, «Corsaires de la foi ou rentiers du sol? Les Chevaliers de Malte dans le corso méditerranéen au XVIIIe siècle» π. *Revue d'Histoire Moderne et Contemporaine*, 35 (1988), σ. 361-384, ο ίδιος, «La place de la course dans l'économie portuaire: l'exemple de Malte et des portes barbaresques», *Annales E.S.C.*, 43 (1988), σ. 1321-1347.

χαρακτηρισμοί γεγονότων και προσώπων που πρωταγωνίστησαν σε αυτά.³³ Έτσι ο χαρακτηρισμός μιας ενέργειας ως πολεμικής ή πειρατικής καθορίζεται κυρίως από την οπτική και την τοποθέτηση εκείνου που τον αποδίδει.

Ανάλογη είναι η μεταγενέστερη πρακτική απόδοσης της ιδιότητας του πειρατή σε πρόσωπα που ήταν ενταγμένα σε κρατικούς στρατούς, έφεραν υψηλόβαθμα αξιώματα και μετείχαν σε πολεμικές πράξεις. Χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα του Μπαρμπάροσα που η δράση του στη δεκαετία του 1530 στο Αιγαίο και την Κρήτη ονοματίζεται πειρατική και ο ίδιος πειρατής, παρόλο που τότε πλέον έχει το αξίωμα του Καπουδάν πασά και δρα επισήμως στο πλαίσιο της κατακτητικής πολιτικής της Οθωμανικής αυτοκρατορίας.³⁴ Επίσης στην ελληνική βιβλιογραφία πειρατικές χαρακτηρίζονται συχνά επιδρομές του οθωμανικού στόλου στα κρητικά παράλια που διενεργούνταν στο πλαίσιο πολεμικών εχθροπραξιών κατά τη διάρκεια των Τουρκοβενετικών πολέμων,³⁵ ενώ ως πειρατικός φέρεται ακόμη και ο στολίσκος που είχε συγκροτήσει ο Αλή πασάς στα Ηπειρωτικά παράλια.³⁶ Ανάλογη ασάφεια απαντά βεβαίως και στους χαρακτηρισμούς Δυτικών κουρσάρων, που ενίοτε δρουν επισήμως σε καιρό πολέμου υπό την αιγίδα κρατικών δυνάμεων, παρά τούτο όμως χαρακτηρίζονται ως πειρατές. Όμοιο είναι το πρόβλημα της ταξινόμησης των «καταδρομών» που διενεργούσε ο Λάμπρος Κατσώνης, στα τέλη του 18^{ου} αιώνα, με τα πλοία του στο Αιγαίο.³⁷ Τέλος με κάποια ελαστικότητα περιλαμβάνονται στη χωρία των πειρατών πρόσωπα που διενεργούσαν ληστείες στην ξηρά, παρότι οι ίδιες οι πηγές της εποχής τους χαρακτήριζαν «κλέφτες».³⁸

---

33. Βλ. D. A. Zakythinos, «Corsaires et pirates dans les mers grecques au temps de la domination turque», *L'Hellenisme Contemporain*, 10 (1939), σ. 9. Βλ. επίσης για το θέμα Β. Κρεμμυδάς, *Το εμπόριο της Πελοποννήσου*, σ. 97-98, Αλεξάνδρα Κραντονέλλη, *Ελληνική πειρατεία και κούρσος τον ΙΗ' αιώνα*, σ. 21-25, Ν. Μπελαβίλας, *ό.π.*, σ. 15-16, Μ. Φώσκολος, «Τήνος και πειρατεία κατά τους μέσους χρόνους», Πρακτικά της Επιστημονικής Συνάντησης: *Τήνος και Θάλασσα*, Αθήνα 1997, σ. 48, Ν. Vatin, «L'Empire Ottoman et la piraterie en 1559-1560», *The Kapudan Pasha his office and his domain*, επιμ. Elizabeth Zachariadou. Ρέθυμνο 2002, σ. 370-373.

34. Βλ. για παράδειγμα Σπ. Αργυρός, *Η πειρατεία από του 1500 π.Χ. έως το 1860. Ιστορία και θρύλος*, 2^η έκδ., Αθήνα 1963, σ. 81-89, Αλεξάνδρα Κραντονέλλη, *Ιστορία της πειρατείας στους πρώτους χρόνους της Τουρκοκρατίας 1390-1538*, Αθήνα 1985, σ. 200-209, και Δ. Λούπης, «Η πειρατεία στα οθωμανικά ναυτικά κείμενα (16^{ος}-17^{ος} αι.)», Πρακτικά συμποσίου: *Πειρατές και κουρσάροι*, επιμ. Χάρις Καλλιγά, Αλ. Μάλλιαρης, Αθήνα 2003, σ. 86-89, όπου η θεώρηση των μουσουλμάνων για τον Χαϊρεντίν Μπαρμπάροσα. Ο Μπαρμπάροσα είχε γίνει επισήμως καπουδάν πασάς από το 1533-1534 βλ. A. Gallota, «Khayr al-Din Pasha», *Encyclopédie de l'Islam*, τ. 4, Λέιντεν-Παρίσι 1978, σ. 1189, Αλεξάνδρα Κραντονέλλη, *ό.π.*, σ. 204. Για τη ζωή και τη δράση του Μπαρμπάροσα βλ. επίσης G. Fisher, *Barbary legend. War, trade and piracy in North Africa 1415-1830*, Οξφόρδη 1957, σ. 41-65, E. Bradford, *The Sultans Admiral. The life of Barbarossa*, Νέα Υόρκη 1968.

35. Θ. Δετοράκης, «Πειρατικές επιδρομές στην Κρήτη κατά την περίοδο της Βενετοκρατίας», *Κρητική Εστία*, 2 (1988), σ. 136-139.

36. Βλ. τους χαρακτηρισμούς που αποδίδονται στα πλοία του Αλή πασά με αφορμή το περιστατικό σύλληψης του Ανδρούτσου στα 1810, Σπ. Αργυρός, *ό.π.*, σ. 211-213 και Αλεξάνδρα Κραντονέλλη, *Ελληνική πειρατεία και κούρσος τον ΙΗ' αιώνα*, σ. 243-244.

37. Για τη δράση αυτή του Λ. Κατσώνη βλ. Αλεξάνδρα Κραντονέλλη, *Ελληνική πειρατεία και κούρσος τον ΙΗ' αιώνα*, σ. 133-162, Όλγα Κατσιαρδή-Heiring, «Μύθος και ιστορία. Ο Λάμπρος Κατσώνης, οι χρηματοδότες του και η πολιτική τακτική», *Ροδωνιά Τιμή στον Μ. Ι. Μανούσακα*, τ. 1, Ρέθυμνο 1994, σ. 195-214.

38. Χαρακτηριστικό είναι σημείωμα του πρόκριτου του Γαυρίου του 1812 στο οποίο αναφέρει ότι «Μανιάτες κλέφτες» τον απήγαγαν και λεηλάτησαν το σπίτι του για να απελευθερωθεί τελικά από τους Τούρκους της Καρύστου (βλ. Δ. Πασχάλης, *Η Άνδρος*, τ. 2, σ. 303). Ανάλογη είναι και

Η μεταγενέστερη απόπειρα απόδοσης κάποιων ενιαίων, σταθερών χαρακτηριστικών στους όρους πειρατής ή κουρσάρος συχνά διαψεύδεται από τις ίδιες τις πηγές που δείχνουν ακριβώς ότι η στάση των ανθρώπων απέναντι σε όσους εμπλέκονταν με την πειρατεία και το κούρσος διαφοροποιούνταν ανάλογα με τη χρονική συγκυρία και τις συνθήκες της κάθε εποχής. Για παράδειγμα το 1686 ο Μηλιός Στεφανάκης Αρμακόλας, σε επίσημη κατάθεσή του, διαμαρτύρεται για τη συμπεριφορά του Αντώνη Μπερναρδάκη, καθώς αν και θεωρούσε «πως είναι καλόν παιδί και καλός κουρσάρης», αυτός έφυγε εγκαταλείποντας τη κουρσάρικη φελούκα στην οποία τον είχε εγκαταστήσει.³⁹ Στα 1700 ο βοτανολόγος, μελετητής του Αιγαίου, Pitton de Tournefort έγραφε ότι οι «φημισμένοι πειρατές του Αιγαίου δεν είχαν τίποτε το μιαρό, εκτός από την ονομασία του κουρσάρου», «ήταν άνθρωποι με προτερήματα και πολύ αξιόλογοι που απλώς ακολουθούσαν τις συνήθειες της εποχής».⁴⁰ Το 1788 ο Μιχαήλ Τουρναβίτης, έμπορος εγκατεστημένος στην Τεργέστη και εκπρόσωπος στην πόλη αυτή των υδραϊκών συμφερόντων, σε έκθεσή του συγκαταλέγει τον Λ. Κατσώνη όχι στους νόμιμους κουρσάρους, αλλά στους πειρατές που καταδιώκουν, όπως γράφει, τους δυστυχείς Έλληνες.⁴¹

Η απόδοση θετικού ή αρνητικού προσήμου, η εξύμνηση ή η απαξίωση της δράσης των πειρατών αποτελούν αντιφάσεις που συχνά αναδεικνύονται στον περί πειρατών και κουρσάρων λόγο. Συχνά καθορίζονται από την οπτική γωνία ανάγνωσης, ενίοτε και από προσαρμογές στις ανάγκες ερμηνευτικών σχημάτων. Μια αντίληψη θέλει τους πειρατές Τούρκους ή Δυτικοευρωπαίους και πάντως ξένους, που καταπίεζαν τους ελληνικούς νησιωτικούς πληθυσμούς, βαιοπραγούσαν απέναντί τους και τους απομυζούσαν χρήματα και υλικά αγαθά. Στη λογική αυτή η πειρατεία είναι ένα φαινόμενο ξένο προς τους ντόπιους, καθώς οι τελευταίοι υφίσταντο μόνο τις τραγικές συνέπειές του. Με κάποια αμηχανία αντιμετωπίζεται εδώ η δράση των χριστιανών Ευρωπαίων πειρατών στις ελληνικές θάλασσες, διότι από τη μία πλευρά η αντιτουρκική τους δράση ευνοούσε την ένταξή τους στο πάνθεο της συνεχούς, αδιάλειπτης αντίστασης κατά του κατακτητή,⁴² από την άλλη πλευρά όμως το γεγονός ότι δεν ήταν Έλληνες, ή τουλάχιστον ορθόδοξοι, τους ενέτασσε στη χωρία των ξένων που μονίμως αδικούσαν τους Έλληνες.

Μια άλλη προσέγγιση θέλει την ελληνική πειρατεία μια ηρωική πράξη αντίστασης εναντίον του ξένου Τούρκου κατακτητή. Εδώ οι πειρατές είναι το ομόλογο των ορειβίων κλεφτών στη θάλασσα, φτωχοί Έλληνες πατριώτες, ατρόμητα παλικάρια, τα οποία μην αντέχοντας την καταπίεση και τη φτώχεια στράφηκαν στη θάλασσα με σκοπό να εκδικηθούν τους Τούρκους δυνάστες.⁴³ Αυτοί οι Έλληνες πειρατές δεν στρέφονταν κατά

σημείωση σε βιβλίο ναού της Κιμώλου, που αναφέρεται σε γνωστή και από άλλη πηγή επιδρομή Μανιατών με τα λόγια: «1794 μηνός Φεβρουαρίου 17 τι τρινί εβδομάδα, παρασκεβί ξημέρωμα τρις ώρες να ξιμερώσι μας επατίσανε οι κλέφτες και μας άφισαν ό,τι εφορούσαμε» (βλ. Α. Μηλιαράκης, *Κιμωλος*, Αθήνα 1901, σ. 30 και 33).

39. Βλ. Αντ. Φλ. Κατσουρός, *Κουρσάρου*, έγγρ. 7, σ. 20.

40. J. Pitton de Tournefort, *Ταξίδι*, σ. 190.

41. Όλγα Κατσαρδής-Hering, «Μύθος και ιστορία», *ό.π.* σ. 200.

42. Είναι χαρακτηριστικό στη λογική αυτή ότι οι χριστιανοί πειρατές φαίνονται σαν να εγκαλούνται διότι «δεν μπόρεσαν ποτέ και ίσως δεν θέλησαν να συντονίσουν τη δράση τους και να καταστρώσουν μια ενιαία στρατηγική επιθέσεων κατά της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας» (βλ. Αλεξάνδρα Κραντονέλλη, *Ιστορία της πειρατείας στους μέσους χρόνους*, σ. 14).

43. Όπως σημειώνει χαρακτηριστικά η Αλεξάνδρα Κραντονέλλη, *ό.π.*, σ. 14, οι Έλληνες αναγκάστηκαν να ασκήσουν πειρατεία και εμπόριο σκλάβων λόγω της έλλειψης κάστρων και ασφάλειας. Χαρακτηριστικό επίσης της αμηχανίας με την οποία αντιμετωπίζεται η πειρατική δράση των Ελ-

Ελλήνων -παρά μόνο σε εξαιρετικές επικριτέες περιπτώσεις- ενώ η εμπειρία που απέκτησαν στα όπλα, και τα μικρά τους πλοία επιστρατεύτηκαν εκ των υστέρων στην υπηρεσία της εθνικής απελευθέρωσης, καθώς θεωρήθηκε είτε ότι προετοίμασαν την Επανάσταση του 1821 είτε ότι μετείχαν σε αυτήν.

Γεγονός είναι από την άλλη πλευρά ότι η πειρατεία, αφού ζυμώθηκε με θρύλους και παραδόσεις, δημιούργησε μια δική της γοητευτική μυθολογία, η οποία μάλιστα, καθώς άρχισε να πλάθεται πολύ πρώιμα, σχεδόν ταυτόχρονα με τα ίδια τα γεγονότα, περιπλέχθηκε τόσο σφικτά με αυτά ώστε καθίσταται συχνά εξαιρετικά δυσχερής η αποκόλληση του μυθικού στοιχείου. Η κριτική θεώρηση των πραγμάτων και η έξοδος από τη μυθολογία είναι ένας δρόμος δύσκολος και κοπιαστικός, που αξίζει νομίζω να τον περπατήσουμε.

λήνων από ορισμένους Έλληνες ιστορικούς, κατεξοχήν γνώστες του πειρατικού φαινομένου, είναι η προσπάθειά για παράδειγμα να υποστηρίξουν ότι οι Έλληνες δεν μπορούσαν να κατασκευάσουν πειρατικά πλοία, και απλά δούλευαν σαν πλήρωμα στα πλοία ξένων πειρατών, βλ. ενδεικτικά Αλεξάνδρα Κραντονέλλη, «Νέες ειδήσεις για την ελληνική πειρατεία στα τέλη του ΙΖ΄ αιώνα», *Θησαυρίσματα*, 24 (1994), σ. 286, γεγονός που αντιφάσκει και με όσα η ίδια αναφέρει σε άλλο σημείο της μελέτης της (ό.π., σ. 291).

ΤΟ ΣΥΝΘΡΟΝΟ ΚΑΙ Ο ΕΠΙΣΚΟΠΙΚΟΣ ΘΡΟΝΟΣ ΣΤΟΥΣ ΝΑΟΥΣ ΤΗΣ ΝΑΞΟΥ*

Η παρουσία ενός αρκετά μεγάλου αριθμού παραδειγμάτων συνθρόνων με επισκοπικό θρόνο σε ναούς της Νάξου αποτελεί ένα ιδιαίτερα ενδιαφέρον στοιχείο. Πρόκειται για θέμα, το οποίο στην έως τώρα γνωστή βιβλιογραφία θίγεται κατά κανόνα ευκαιριακά και συνοπτικά. Βασικοί στόχοι του συγκεκριμένου άρθρου είναι η συγκέντρωση των γνωστών παραδειγμάτων, που εντοπίζονται σε ναούς του νησιού, η προσπάθεια ένταξής τους σε ένα έστω αδρό χρονολογικό πλαίσιο και η παρουσίαση ορισμένων σκέψεων σχετικά κυρίως με τον αρκετά μεγάλο αριθμό των διατηρούμενων περιπτώσεων.

Ειδικότερα, μέσα στο χώρο του Ιερού των παλαιοχριστιανικών ναών, συναντάται το σύνθρονο¹. Πρόκειται για λειτουργική κατασκευή, προορισμένη να χρησιμοποιείται ως κάθισμα των κληρικών κατά τη διάρκεια της Θείας Λειτουργίας. Καταλαμβάνει το χώρο της κόγχης του Ιερού και συνήθως έχει τη μορφή βαθμιδωτού ημικυκλίου². Σε ορισμένες περιπτώσεις στη μέση της κόγχης σχηματίζεται υπερυψωμένο πόδιο, στο οποίο εδράζεται ο επισκοπικός θρόνος³.

---

* Θα ήθελα να εκφράσω τις θερμές ευχαριστίες μου στους κ.κ. Κ. Κατσουρό, ιστορικό και Στ. Μαρινάκη, αρχιτέκτονα για την πρόσκληση στο συγκεκριμένο συνέδριο, την κ. Μ. Λένη και τον κ. Κ. Ρούσσο, αρχαιολόγους, για την πολύτιμη βοήθειά τους στη σύνταξη αυτής της μελέτης καθώς και τη Θ. Κωνσταντέλλου, αρχαιολόγο, για την παραχώρηση φωτογραφίας από το ναό των Αγ. Αναργύρων στο Κάτω Σαγκρί.

1. Βλ. Ενδεικτικά: Α. Ορλάνδος, Ξυλόστεγος Παλαιοχριστιανική Βασιλική της Μεσογειακής λεκάνης, Αθήνα 1952-1955, τομ. ΙΙ, (στο εξής Ορλάνδος, 1952-55), σ. 489-509. Κ. Καλοκύρης, Σύνθρονον, *ΘΗΕ* τομ.11 (1967), σ. 572-573. Th. Mathews, *The Early churches of Constantinople: Architecture and Liturgy*, Pensilvania, London 1971, (στο εξής Mathews, 1971), σ. 143,170. M. J. Johnson, A. Cutler, *Synthronon*, *ODB* τομ. ΙΙΙ, 1991, σ. 1996. M. Altripp, Überlegungen zum synthronos der Hagia Sophia in Isnik/Nikaia, *Byzantinische Zeitschrift* 92, 2(1999), σ. 448-454. Ο ίδιος, Beobachtungen zu Synthronoi und Kathedren in byzantinischen Kirchen Griechenlands, *Bulletin de Correspondance Hellénique* 124 (2000), 1 Etudes, (στο εξής Altripp, 2000), σ. 377-412. Γ. Αντουράκης, *Αρχαίοι θρόνοι και Παλαιοχριστιανικά Σύνθρονα*, Θέματα αρχαιολογίας και τέχνης. Γ' τομ. Τεύχ. Α', Αθήνα 2000 (β' έκδοση), (στο εξής Αντουράκης, 2000). Ο ίδιος, Το παλαιοχριστιανικό σύνθρονο στη Μεσογειακή λεκάνη. Κύρια σημεία – πορίσματα ερευνών, *Γ' Συνάντηση Βυζαντινολόγων Ελλάδας και Κύπρου*, (αφιερωμένη στη μνήμη του Ν. Οικονομίδη) (2000), Ρέθυμνο 2002, (στο εξής Αντουράκης, 2002), σ. 101-104.
2. Οι επικρατέστεροι τύποι συνθρόνου είναι τα ημικυκλικά ή θεατροειδή, τα ορθογώνια ή πιόμορφα και τα μικτά σύνθρονα με διάφορες παραλλαγές. Ορλάνδος, 1952-55, 490-491. Αντουράκης, 2000, κυρίως 203-205, 557-561. Ο ίδιος, 2002, 103.
3. Γενικά για τους επισκοπικούς θρόνους βλ. Δ. Πάλλας, Αρχαιολογικά – Λειτουργικά, *ΕΕΒΣ* Κ' (1950), (στο εξής Πάλλας, 1950), σ. 290-295. Ο ίδιος, Ο επισκοπικός έξω θρόνος και το ασπαστικό των εκκλησιών, *ΕΕΒΣ* ΚΓ' (1953), σ. 577-592. Ι. Φουντούλης, Θρόνος, *ΘΗΕ* τομ. 6 (1965), 256-

Στην Ορθόδοξη Ανατολική Εκκλησία η χρήση του συνθρόνου, λόγω και της δημιουργίας του υψηλού εικονοστασίου, προοδευτικά ατονεί, ενώ ο θρόνος του Επισκόπου σταδιακά μεταφέρεται στον κυρίως ναό⁴. Ο επισκοπικός θρόνος έπρεπε να βρίσκεται στο κέντρο του ημικυκλίου της κόγχης, σε υψηλότερο επίπεδο, έχοντας εκατέρωθεν αυτού τις έδρες των πρεσβυτέρων⁵. Η άνοδος του επισκόπου στο σύνθρονο συμβολίζει τη σταυρική θυσία, αλλά και την επερχόμενη δόξα. Ο επίσκοπος, καθισμένος στο θρόνο, περιστοιχισμένος από τους άλλους κληρικούς, συμβολίζει το Χριστό ανάμεσα στους μαθητές Του⁶. Να σημειωθεί επίσης ότι η παρουσία αντίστοιχων κατασκευών σε μη χριστιανικά κτίσματα, αλλά και η ομοιότητα επισκοπικών θρόνων σε πολλές πρώιμες βασιλικές με αρχαία παραδείγματα θρόνων⁷, εύλογα οδηγεί στην αναγωγή της προέλευσής τους στην αρχαιότητα⁸.

Κατά τη μέση βυζαντινή περίοδο η παρουσία συνθρόνου σπανίζει στα μνημεία της Ελλάδος και της Καππαδοκίας, ενώ εκλείπει από τους ναούς της Κωνσταντινούπολης⁹. Αντιπροσωπευτικά μεσοβυζαντινά παράδειγμα¹⁰ σε μνημεία του ελλαδικού χώρου, αποτελούν οι περιπτώσεις του καθολικού του Οσίου Λουκά¹¹ και του Αγίου Αχιλλείου στην Πρέσπα¹². Από την περιοχή των Κυκλάδων χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα στην Επισκοπή Σαντορίνης (μεταξύ 1081 και 1118)¹³ και στο ναό του Αγίου Παντελεήμονα στο Νερό στην Κέα¹⁴. Από τα υπόλοιπα νησιά του Αιγαίου ενδεικτικά ανα-

---

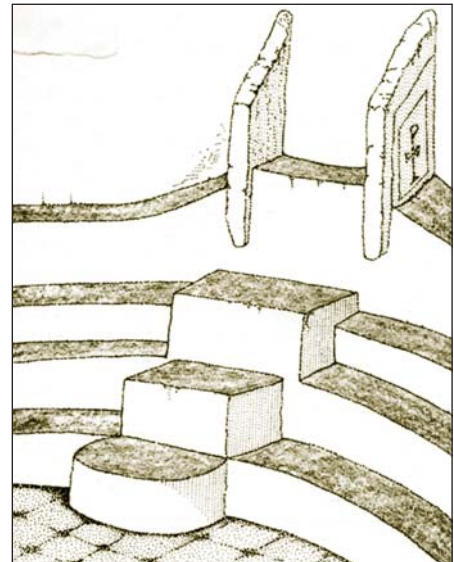
257. Mathews, 1971, σ. 151. Χ. Μπούρας, *Ιστορία της Αρχιτεκτονικής*, Αθήνα 1994, σ. 72-74. Αντουράκης, 2000, σ. 562-564. Βλ και Πάλλας, 1950, σ. 290-295. Π. Βοκοτόπουλος, *Η εκκλησιαστική αρχιτεκτονική εις την δυτικήν Στερεάν Ελλάδα και την Ήπειρον. Από του τέλους του 7^{ου} μέχρι του τέλους του 10^{ου} αιώνας*, Θεσσαλονίκη 1992, (στο εξής, Βοκοτόπουλος, 1992), σ. 136. M. Johnson, *Cathedra*, ODB I (1991), σ. 392. A. Kazhdan, *Throne*, ODB III (1991), σ. 2082-2083. Α. Γουλάκη-Βουτυρά, Γ. Καραδέδος, Γ. Λάββας, *Η Εκκλησιαστική Μαρμαρογλυπτική στις Κυκλάδες από τον 16^ο ως τον 20^ο αι.*, Αθήνα 1996, (στο εξής Γουλάκη-Βουτυρά, Κραδέδος, Λάββας, 1996), σ. 133-134. Altripp, 2000, σ. 377-412. M. Radjuko, L' «Αρχιερατικός θρόνος» des évêques de Moravica et la peinture de Sain-Achille à Arilje, CA 49(2001), σ. 143-178 (στο εξής, Radujko, 2001). P. Andrudis, *Sur les fragments d' une chaire épiscopale byzantine a Episkopi (Anò Volos)*, *BYZANTIKA* 22(2002), σ. 143-168.

4. Γουλάκη-Βουτυρά, Κραδέδος, Λάββας, 1996, σ. 133 σημ. 354. Αντουράκης, 2002, σ. 103.
5. Ορλάνδος, 1952-55, τομ. II, σ. 489.
6. ODB, III, σ. 1996. Γενικά για τους συμβολισμούς της καθέδρας βλ. επίσης Radujko, 2001, σ. 151.
7. Ορλάνδος, 1952-55, σ. 505.
8. Αντουράκης, 2002, σ. 101-102. Βλ. και Radujko, 2001, σ. 144.
9. N. Teteriatnikov, *The Liturgical Planinning of Byzantine Churches of Cappadocia*, *Orientalia Christiana Analecta* 252, Roma 1996, σ. 60, 61, 66. Α. Μαντάς, *Το Εικονογραφικό Πρόγραμμα του Ιερού Βήματος των Μεσοβυζαντινών Ναών της Ελλάδος, 843-1204*, Αθήνα 2001, (στο εξής, Μαντάς, 2001), σ. 41.
10. Πρόκειται κυρίως για βασιλικές, προερχόμενες από μετατροπή παλαιοχριστιανικών ναών, αλλά και σταυροειδείς εγγεγραμμένοι ναοί με τρούλο. Ορλάνδος, 1952-55, σ. 493 με παραδείγματα.
11. Βοκοτόπουλος, 1992, σ. 136-136 με παραδείγματα.
12. Ν. Μουτσόπουλος, *Η Βασιλική του Αγίου Αχιλλείου στην Πρέσπα. Ένα μνημείο κιβωτός της τοπικής ιστορίας*, Θεσσαλονίκη 1999, (στο εξής Μουτσόπουλος, 1999), σ. 44, εικ. 26, 27, 30.
13. Είναι πιθανό ότι ο σημερινός ναός της Επισκοπής ανεγέρθηκε επί προϋπάρχουσας παλαιοχριστιανικής βασιλικής, από την οποία διατηρήθηκε η αψίδα. Βλ. Α. Κ. Ορλάνδος, *Η Πισκοπή Σαντορίνης*, *ABME* 7(1951-1956), σ. 186. Altripp, 2000, σ. 379 σημ. 17, εικ. 26.
14. Χ. Πέννας, 2003, *Ανασκαφικές Εργασίες, Κέα, Ελληνικά, Κόγχη «στο Νερό»*, *ΑΔ*, 56-59 (2001-2004), χρον.β6, σ. 203-204, πίν. 71γ. Στο ναό διατηρούνται τοιχογραφίες, που έχουν χρονολογηθεί από τον Ν. Δρανδάκη [*Εικονογραφία των τριών Ιεραρχών*, Ιωάννινα 1969, σ. 22 σημ. 41] στο μεταίχμιο του 12^{ου} προς τον 13^ο αι.

Εικ. 1α: Χαλκί. Παναγία Πρωτόθρονη, σύνθρονο και επισκοπικός θρόνος (Ζίας, 1989^α, σ. 35 εικ. 7).

Εικ. 1β: Χαλκί. Παναγίας Πρωτόθρονη, σύνθρονο και επισκοπικός θρόνος, σχεδιαστική απόδοση, (Δημητροκάλλης, 2000, σ. 51, εικ. 144).

φέρουμε την περίπτωση από το καθολικό της Παναγίας Φιλερήμου στη Ρόδο (10^{ος} αι.)¹⁵.

Τα έως τώρα γνωστά δεδομένα, που αφορούν στις τουλάχιστον έντεκα βασιλικές της Νάξου, οι οποίες μπορούν να χρονολογηθούν στην πρωτοβυζαντινή περίοδο¹⁶, μας παρέχουν μία γενική εικόνα σχετικά με τα μορφολογικά χαρακτηριστικά και την τυπολογία των πρώιμων συνθρόνων¹⁷. Ωστόσο στη Νάξο εντοπίζεται επιπλέον και ένας αξιοσημείωτος αριθμός μεταγενέστερων σχετικών περιπτώσεων¹⁸, από τις οποίες είναι δυνατόν να αντληθούν σημαντικές πληροφορίες και να εξαχθούν ορισμένα μάλλον ασφαλή συμπεράσματα. Ακολούθως, θα παρουσιαστούν τα συγκεντρωθέντα παραδείγματα, πλαισιωμένα με κάποια ενδεικτική βιβλιογραφία, ώστε να γίνει αντιληπτή η ένταση και η διασπορά του φαινομένου στη Νάξο.

Ξεκινώντας από την κεντρική Νάξο για να κινηθούμε βόρεια, αναφέρουμε ως πρώτη περίπτωση το ναό της Παναγίας της Πρωτόθρονης στο Χαλκί στην περιοχή της Τραγαίας. Στην αψίδα του ναού διατηρείται σύνθρονο με επισκοπικό θρόνο (Εικ.1 α-β), ο

15. Altripp, 2000, σ. 124 σημ. 16, εικ. 25.

16. Κ. Ρούσσος, *Οι Κυκλάδες κατά την Πρωτοβυζαντινή περίοδο, (4^{ος}-7^{ος} αι.)*, Κρήτη 2009 (αδημ. Διπλωματική εργασία) (στο εξής Ρούσσος, 2009), σ. 24-25.

17. Στην κεντρική αψίδα πρωτοβυζαντινών ναών των Κυκλάδων εντοπίζονται πολύβαθμα ημικυκλικά σύνθρονα, όπως στη Νάξο στη βασιλική του Αγίου Ματθαίου στην Πλάκα ή «Βίβλο» κοντά στο χωριό Αγιερσανί [M. Lambertz, *Eine frühchristliche basilica auf Naxos-Mit Bauteilen aus dem Leiligtum von Yria*, *Archäologischer Anzeiger* 3(2001), σ. 383, 387, 388. Για το ναό βλ. επίσης Ρούσσος, 1999, σ. 26-28, σ. 150 εικ. 5], στην Πάρο στον κυρίως ναό και στο παρεκκλήσιο του Αγίου Νικολάου στην Καταπολιανή [Α. Ορλάνδος, *ΕΕΚΜ Ε'* 1965-6, σ. 10] και στην Άνδρο στη βασιλική στην Αγορά στην αρχαία πόλη της Άνδρου, τη σημερινή Παλαιόπολη [Λ. Παλαιοκρασά-Κόπιτσα, *Παλαιόπολις Άνδρου. Είκοσι χρόνια ανασκαφικής έρευνας*, Αθήνα 2007, σ. 62, 63].

18. G. Dimitrokallis, *The byzantine churches of Naxos*, *American Journal of Archaeology* vol. LXXII (1968), και στο Συμβολαί, 1972, (στο εξής Dimitrokallis, 1972^α) σ. 188. Ο ίδιος, *Οι Βυζαντινοί ναοί της Νάξου*, *Απεραθίτικα* 3(1988-89), και στο Συμβολαί, 1972, (στο εξής Δημητροκάλλης 1972^β), σ. 488.

οποίος αποτελείται από ερεισίχαιρα κατασκευασμένα από λευκό μάρμαρο, διακοσμημένα με ανάγλυφους σταυρούς εντός διπλού πλαισίου¹⁹. Ο ναός στη σημερινή του μορφή ανήκει στον τύπο του μεταβατικού σταυροειδούς εγγεγραμμένου με τρούλο. Ωστόσο δεν είναι λίγα τα στοιχεία, τα οποία μαρτυρούν ότι αρχικά κατασκευάστηκε ως τρίκλιτη βασιλική²⁰. Στο ναό εντοπίζονται τοιχογραφημένα στρώματα τα οποία μπορούν να χρονολογηθούν από την πρωτοβυζαντινή περίοδο έως και τον 13^ο αι., ενώ μεσολαβεί αξιόλογη ζωγραφική της μέσης βυζαντινής περιόδου²¹. Ορισμένοι μελετητές τοποθετούν την αψίδα με το τετράβαθμο σύνθρονο και τον επισκοπικό θρόνο στην πρωτοβυζαντινή περίοδο²², οπότε χρονολογούνται και σπαράγματα από την πρώτη, από τις τουλάχιστον πέντε φάσεις διακόσμησης, του ναού²³, ενώ άλλοι υποστηρίζουν μία υστερότερη χρονολόγηση²⁴.

Το κατώτερο τμήμα της κεντρικής αψίδας της τρίκλιτης καμαροσκέπαστης βασιλικής του Ταξιάρχη Μονοι(τσ)κίων, κάτω από το δίλοβο παράθυρο, καλύπτεται από δίβαθμο σύνθρονο²⁵. Πρόκειται για ερειπωμένο ναό, αβέβαιης χρονολόγησης²⁶, από τον οποίο στέκει μόνο το μεσαίο κλίτος. Στο ναό διατηρούνται σπαράγματα τοιχογραφιών διαφόρων εποχών. Στην αψίδα μόλις διακρίνονται μορφές που μπορούν να χρονολογηθούν με επιφύλαξη στον 7^ο-8^ο αι.²⁷, αλλά και λείψανα τοιχογραφιών παλαιολόγειας περιόδου (;)²⁸.

Ο ναός της Παναγίας Δαμιώτισσας ανήκει στον τύπο του ελεύθερου σταυρού με τρούλο και τοποθετείται χρονολογικά στον 9^ο-11^ο αι. Κοσμείται με μεσοβυζαντινή και

---

19. Ν. Ζίας, Πρωτόθρονη στο Χαλκί, *ΝΑΞΟΣ*, Αθήνα 1989, (στο εξής Ζίας, 1989^α), σ. 33, εικ. 3, 35 εικ. 7. Δημητροκάλλης, 2000, 51, εικ.144-145.

20. Ζίας, 1989α, σ. 31. Γ. Δημητροκάλλης, *Βυζαντινή Ναοδομία στην Νάξο*, Αθήνα 2000, (στο εξής Δημητροκάλλης, 2000), σ. 51 εικ. 144-145. Γ. Μαστορόπουλος, *Νάξος, Το άλλο Κάλλος, Περιγήσεις σε Βυζαντινά Μνημεία*, Αθήνα 2007, (στο εξής, Μαστορόπουλος, 2007^α), σ. 166, αρ. 77.

21. Ζίας, 1989α, σ. 34.

22. Ζίας, 1989α, σ. 31, 33 εικ. 3, 35 εικ. 7. Γ. Δημητροκάλλης, Τυπολογική και μορφολογική θεώρηση της μεταβυζαντινής ναοδομίας των Κυκλάδων, *Εκκλησίες στην Ελλάδα μετά την Άλωση*, τομ. Δ' (1993), (στο εξής Δημητροκάλλης, 1993), σ. 202, 211 σημ. 164. Ρούσσο, 2009, σ. 34-35 (συγκεκριμενοποιεί τη χρονολόγηση στον 6^ο-7^ο αι.). Βλ. και Κ. Skawran, *The development of middle byzantine fresco painting in Greece*, Pretoria, University of S. Africa, 1982 (στο εξής, Skawran, 1982), σ. 153 αρ.12.

23. Ζίας, 1989α, σ. 41.

24. Ν. Μουτσόπουλος (1999), εικ. 28, παραλληλίζει το συγκεκριμένο σύνθρονο με αυτό στη μεσοβυζαντινή βασιλική του Αγίου Αχιλλείου στην Πρέσπα, ενώ ο Μ. Altripp [2000, σ. 385, 396 πιν. 21] το τοποθετεί στον 9^ο αι. Επίσης ο Γ. Δημητροκάλλης [1972^α, σ. 188. Ο ίδιος, 1972^β, σ. 488] αρχικά το είχε χρονολογήσει στον 9^ο-10^ο αι.

25. Δημητροκάλλης, 2000, σ. 19 σημ. 18.

26. Σύμφωνα με το Γ. Μαστορόπουλο [Οι εκκλησίες των Ανούμερων της Νάξου, *Πρακτικά του Γ' Πανελληνίου Συνεδρίου με θέμα «Η Νάξος διά μέσου των αιώνων»*, (Κόρωνος 2003), (επιμ. Ι. Προμπονάς - Σ. Ψαρράς), Αθήνα 2007 (στο εξής Μαστορόπουλος, 2007^β), σ. 257, 270-271] ο Ταξιάρχης Μονοιτσίων (ή Ταξιάρχη στη Ράχη Τραγαίας) παρουσιάζει, ομοιότητες στην κάτοψη με τον Άγιο Ιωάννη Απειράνθου, καθώς και με άλλες τρίκλιτες βασιλικές, τις οποίες γενικά τοποθετεί χρονολογικά μεταξύ Ζ' έως Θ' αι. Ο Γ. Δημητροκάλλης [2000, σ. 19, σημ. 18, με βιβλιογραφία] διαπιστώνει ότι κατά κάποιον τρόπο ο Ταξιάρχης αντιγράφει τον πλησιόχωρο Άγιο Ισίδωρο, η πρώτη οικοδομική φάση του οποίου τοποθετείται στην παλαιοχριστιανική περίοδο (πιθανότατα ΣΤ'-Ζ' αι.).

27. Μαστορόπουλος, 2007^α, αρ. 96, σ. 184, 194.

28. Γ. Μαστορόπουλος, *Περί της Ιεράς Μονής Αγίας Νάξου*, *Πρακτικά Α' Πανελληνίου Συνεδρίου με θέμα η «Νάξος διά μέσου των αιώνων»* (Φιλώτι 1992), (επιμ. Ι. Προμπονάς - Σ. Ψαρράς), Αθήνα 1994, (στο εξής Μαστορόπουλος, 1994), σ. 452, εικ.5. Δημητροκάλλης, 2000, σ. 19 σημ. 18.

υστεροβυζαντινή ζωγραφική²⁹ και στην αψίδα του εντοπίζεται σύνθρονο μίας βαθμίδας και επισκοπικός θρόνος (Εικ. 2). Το σύνθρονο είναι ημικυκλικό χαμηλό, κτιστό, επιχρισμένο θρανίο, καλυμμένο με επίπεδη πλάκα και στο κέντρο υψώνεται θρόνος με δύο κάθετα τοποθετημένους πλακοειδείς λίθους για ερεισίχειρα.

Στην αψίδα του ιδιότυπου σταυροειδούς εγγεγραμμένου με τρούλο ναού των Αγίων Αποστόλων Μετοχίου, στην περιοχή της Δρυμαλίας (Τραγαία), ο οποίος κοσμεύεται με ζωγραφική 12^{ου}-13^{ου} αι.³⁰, εντοπίζεται σύνθρονο μίας βαθμίδας. Η αρχική οικοδομική φάση του ναού μπορεί να τοποθετηθεί στον ύστερο 11^ο ή πιθανότερα στον 12^ο αι.³¹.

Στην αψίδα του μονόχωρου καμαροσκέπαστου ναού του Προφήτη Ηλία στην Ποταμιά εντοπίζεται σύνθρονο και επισκοπικός θρόνος με πτερύγια κατασκευασμένα από απλούς κάθετα τοποθετημένους λίθους (Εικ.3). Ο ναός κοσμεύεται με ζωγραφική του 11^{ου} αι.³².

Το επόμενο παράδειγμα συνθρόνου προέρχεται από το μετασκευασμένο σήμερα, από τρίκλιτη θολοσκεπή βασιλική σε ιδιότυπο τρουαίο καθολικό

Εικ. 2: Τραγαία. Παναγία Δαμιώτισσα, σύνθρονο και επισκοπικός θρόνος (Μαστορόπουλος, 2007^α, σ. 182 εικ.135).

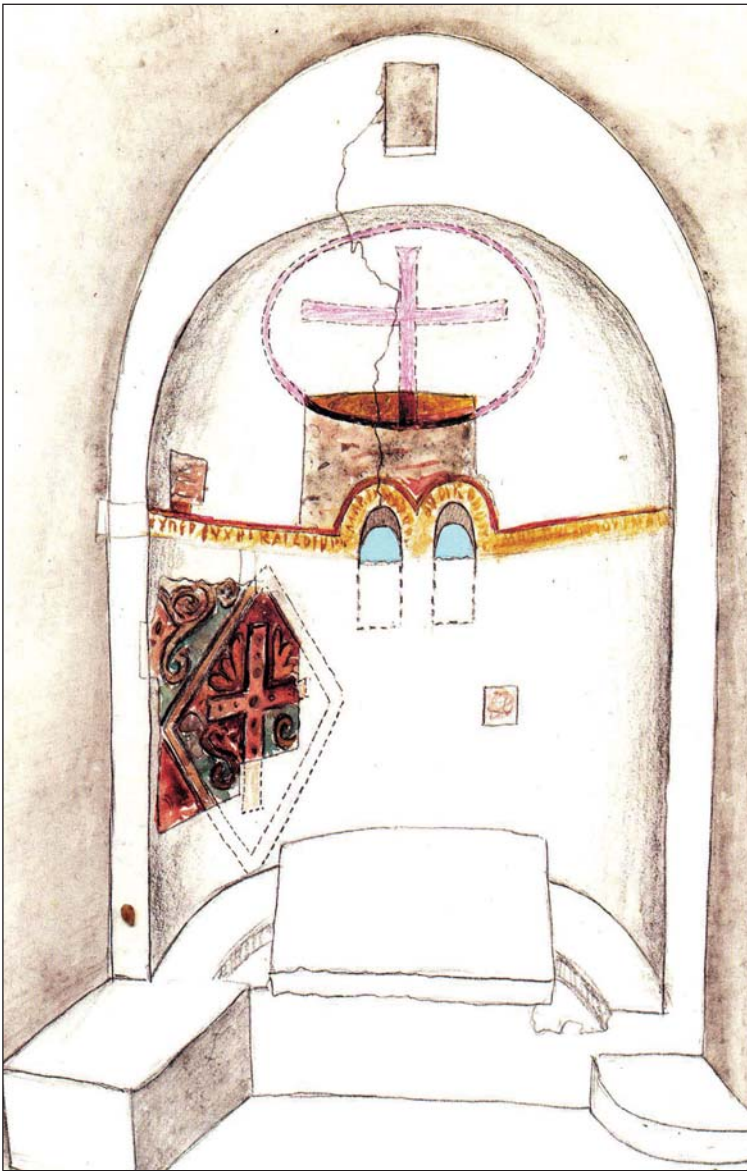
Εικ. 3: Ποταμιά. Προφήτης Ηλίας, σύνθρονο και επισκοπικός θρόνος (φωτ. Α. Κωσταρέλλη).

29. Skawran, 1982, σ. 180-181 αρ. 65. Χ. Κωνσταντινίδη, *Ο Μελισμός. Οι Συλλειτουργούντες Ιεράρχες και οι Άγγελοι-Διάκονοι μπροστά στην Αγία Τράπεζα με τα Τίμια Δώρα ή τον Ευχαριστιακό Χριστό*, Θεσσαλονίκη 2008, σ. 180 αρ. 33. Μαστορόπουλος, 2007^α, σ. 180, αρ. 91.

30. Μαστορόπουλος, 2007^α, σ. 176, αρ. 90, σ. 60 εικ. 22 (κάτοψη του ναού όπου σημειώνεται το σύνθρονο).

31. Κι. Aslanidis, *Constantinopolitan features in the Middle-Byzantine architecture of Naxos, Architecture of Byzantium and Kievan Rus from the 9th to the 12th centuries. Transactions of the State Hermitage Museum LII*. (2009), Saint Petersburg 2010, (στο εξής Aslanidis, 2010) σ. 25.

32. Μαστορόπουλος, 2007^α, σ. 112, 116 αρ. 32.

Εικ.4: Δανακός. Άγιος Ιωάννης ο Θεολόγος, σύνθρονο και επισκοπικός θρόνος, σχεδιαστική απόδοση, (Μαστορόπουλος, 2007^α, σ. 214, εικ..168).

θου βρίσκεται ο ναός του Αγίου Ερμόλαου, ο οποίος ανήκει στον τύπο του ελεύθερου σταυρού με τρούλο και διαθέτει σύνθρονο δύο βαθμίδων, καθώς και λείψανα επισκοπικού θρόνου. Επίσης, σώζονται σπαράγματα ανεικονικού και εικονιστικού διακόσμου μεσοβυζαντινών χρόνων³⁸.

της Μονής Χριστού Φωτοδότη στο Δανακό. Η αρχική βασιλική χρονολογείται στον 8^ο-9^ο αι.³³. Η μεσοβυζαντινή φάση του ναού τοποθετείται στον 12^ο αι.³⁴. Το σύνθρονο, το οποίο βρίσκεται, κάτω από το σε αναλογικά μεγάλη ακόσμητη απόσταση ζεύγος διαχώρων με ανεικονικό διάκοσμο, θεωρείται μεταγενέστερο του αρχικού ανεικονικού διακόσμου της αψίδας³⁵.

Λείψανα απλού συνθρόνου μίας βαθμίδας στο εσωτερικό της αψίδας σώζονται και στο δίκλιτο καμαροσκέπαστο κοιμητηριακό ναό του Αγίου Ιωάννη του Θεολόγου στο Δανακό (Εικ.4), ο ημικύλινδρος της αψίδας του οποίου επίσης καλύπτεται με ανεικονική διακόσμηση³⁶.

Στην ευρύτερη περιοχή του Δανακού βρίσκεται ο Άγιος Γεώργιος Ροπικής. Πρόκειται για συγκρότημα δύο καμαροσκέπών ναών. Στην αψίδα του βορείου κλίτους, στο οποίο διατηρείται ανεικονική διακόσμηση, φιλοξενούνται σύνθρονο και επισκοπικός θρόνος³⁷.

Στη θέση Κακαβά της ευρύτερης περιοχής της Απειράν-

33. Ο. Βαβατσιούλας - Μ. Διαμαντοπούλου, Μονή Φωτοδότη στο Δανακό Νάξου, *Αναστήλωση - Συντήρηση - Προστασία Μνημείων και Συνόλων. Τεχνική περιοδική έκδοση Υπουργείου Πολιτισμού* 3(1993), σ. 182. Μαστορόπουλος, 2007^α, σ. 208, αρ. 123, σ. 121 εικ. 163 (τομή κατά μήκος). Χ. Πέννας- Κ. Ασλανίδης, Η Μονή του Φωτοδότη στη Νάξο: Νέα στοιχεία, 28 *Συμπόσιο* (2008), (στο εξής Πέννα-Ασλανίδης, 2008), σ. 78.

34. Aslanidis, 2010, σ. 28.

35. Πέννας - Ασλανίδης, 2008, σ.77.

36. Μαστορόπουλος, 2007^α, σ. 214, αρ. 125, σ. 215 εικ.168.

37. Μαστορόπουλος, 2007^α, σ. 214, αρ. 127, 128.

38. Μαστορόπουλος, 2007^α, σ. 218, αρ. 132, 133.

Στην αψίδα του κεντρικού κλίτους της τρίκλιτης βασιλικής του Αγίου Ιωάννη του Θεολόγου στ' Αφικλή Απειράνθου υπήρχε δίβαθμο σύνθρονο, σύμφωνα με το δημοσιευμένο σχέδιο του Ν. Καλογερόπουλου (Εικ. 5)³⁹. Η άποψη αυτή είναι δύσκολο να επιβεβαιωθεί καθώς σήμερα το κατώτερο τμήμα της κεντρικής αψίδας του ναού καλύπτεται με νεώτερη χαμηλή κτιστή κατασκευή για Αγία Τράπεζα.

Εικ. 5: Απειράνθος. Άγιος Ιωάννης ο Θεολόγος, σχέδιο κεντρικού τμήματος Ιερού, σχεδιαστική απόδοση (Καλογερόπουλος, 1988-89, σ. 475).

Η ανέγερση του ναού τοποθετείται, σύμφωνα με τα έως τώρα βιβλιογραφικά δεδομένα, από τον 6ο έως και πριν τα μέσα του 10^{ου} αι.⁴⁰, ενώ το μνημείο δέχεται τοιχογράφηση πιθανότατα σε πρώτη φάση το 10^ο αι.⁴¹ και αργότερα στα 1309⁴².

39. Κ. Καλογερόπουλος, Τριάκοντα πέντε άγνωστοι βυζαντινοί ναοί της Νάξου, *Νέα Εστία*, ΙΔ' (1933), σ. 799-805 και *Απεραθίτικα 3^ο έτος 1988-89*, (χρησιμοποιείται η αναδημοσίευση), (Καλογερόπουλος, 1988-89), σ. 475 (σχέδιο του εσωτερικού του ναού). Στο συγκεκριμένο άρθρο εντοπίζονται ορισμένες ανακρίβειες και γι' αυτό το λόγο εκφράζονται επιφυλάξεις για την ύπαρξη συνθρόνου στο συγκεκριμένο ναό.
40. Η Ε. Χαλκιά [Archeologia Christiana nelle Cicladi. La tipologia ecclesiale, *Corsi di Cultura sull'Arte Ravennate e Bizantina*, XXXVIII (1991), σ. 114, 116] συσχετίζει το ναό της Απειράνθου με την πρώτη οικοδομική φάση της Πρωτόθρονης στο Χαλκί. Ο Χ. Μπούρας [Η βυζαντινή αρχιτεκτονική στα νησιά του Αιγαίου, *Το Αιγαίο επίκεντρο ελληνικού πολιτισμού*, Αθήνα 1995, σ.126] τοποθετεί την ανέγερση του μνημείου προ του 961], ενώ αργότερα [Ο ίδιος, *Βυζαντινή και Μεταβυζαντινή αρχιτεκτονική στην Ελλάδα*, Αθήνα 2001, σ. 49] αναφέρεται στον «ασαφούς χρονολόγησης» Άγιο Ιωάννη Απειράνθου στο πλαίσιο της μελέτης του έως το τέλος της εικονομαχίας. Ο Π. Βοκοτόπουλος θεωρεί ότι ο ναός έχει κτιστεί μεταξύ του 650 και 850 [1992, σ.98 σημ. 2]. Ο Γ. Δημητροκάλλης [Η βασιλική του Αγίου Ισιδώρου στην Τραγαία Νάξου, *ΕΕΚΜ* 15(1994), σ. 269. Ο ίδιος, 2000, σ. 18-19] αποδέχεται τη χρονολόγηση του Π. Βοκοτόπουλου και θεωρεί τον εξεταζόμενο ναό μεταγενέστερο του Αγίου Ισιδώρου Τραγαίας, τον οποίο τοποθετεί στην παλαιοχριστιανική περίοδο. Ο Γ. Μαστορόπουλος [Οι εκκλησίες των Ανούμερων της Νάξου, *Πρακτικά του Γ' Πανελληνίου Συνεδρίου με θέμα «Η Νάξος διά μέσου των αιώνων»*, (Κόρωνος 2003), (επιμ. Ι. Προμπονάς - Σ. Ψαρράς), Αθήνα 2007 (στο εξής Μαστορόπουλος, 2007β), σ. 257, 270-271] συμφωνεί με τη συγκεκριμένη χρονολόγηση. Ο Ν. Γκιολές [Βυζαντινή Ναοδομία (600-1204) (β' έκδοση), Αθήνα 1992, σ. 22 σημ. 9] θεωρεί ότι ο συγκεκριμένος ναός ανήκει στην ίδια εποχή με την Βασιλική Βυζαρίου Κρήτης (περ. 700). Ο Κ. Ρούσος [2009, σ. 39-40] τοποθετεί την οικοδόμηση του ναού μεταξύ 6^{ου} και 8^{ου} αι.
41. Skawran, 1982, σ. 152. Μ. Παναγιωτίδη, Τοιχογραφίες της Νάξου, *Πρακτικά Α' πανελληνίου συνεδρίου με θέμα «Η Νάξος διά μέσου των αιώνων»* (Φιλώτι 1992), (επιμ. Ι. Προμπονάς - Σ. Ψαρράς), Αθήνα 1994 (στο εξής, Παναγιωτίδη, 1994β), σ. 416. Μ. Αχειμάστου-Ποταμιάνου, Η βυζαντινή τέχνη στο Αιγαίο, *Το Αιγαίο επίκεντρο ελληνικού πολιτισμού*, Αθήνα 1995, σ. 138. Επίσης έχει υποστηριχτεί ότι πρόκειται για πιο πρώιμες τοιχογραφίες [Ν. Δρανδάκης, *Μεσαιωνικά Κυκλάδων*, ΑΔ 20 (1965), σ. 542-543. Μ. Χατζηδάκης, *Εισαγωγικές σημειώσεις, ΝΑΞΟΣ*, Αθήνα 1989, (στο εξής Χατζηδάκης, 1989α), σ. 11. Μαστορόπουλος, 2007^α, σ. 218, αρ. 134].
42. Α. Μητσάνη, Η Χορηγία στις Κυκλάδες από τον 6^ο μέχρι και τον 14^ο αι: Η μαρτυρία των επιγραφών, *ΕΕΒΣ* 52 (2004-06), (στο εξής, Μητσάνη, 2004-06) σ. 428 αρ. 42, εικ. 9,25.

Εικ. 6: Απειράνθος, Προφήτης Ηλίας, σύνθρονο και επισκοπικός θρόνος (Δημητροκάλλης, 2000, σ. 51 εικ.149).

Επίσης στην περιοχή της Απειράνθου βρίσκεται ο μονόχωρος καμαροσκεπής ναός του Προφήτη Ηλία στην περιοχή Βλαχάκη. Στην αψίδα του ναού υφίσταται σύνθρονο μίας βαθμίδας και επισκοπικός θρόνος, μπροστά από τον οποίο διατηρείται χαμηλή βαθμίδα-βάθρο από αδρά λαξευμένους λίθους (Εικ.6). Ο ναός κοσμεύεται με ζωγραφική του τέλους του 13^{ου} αι.⁴³. Τα ερείσχειρα του θρόνου περιβάλλονται από διάχωρα με γραπτή μίμηση ορθομαρμάρωσης σύγχρονη με τη ζωγραφική του τέλους του 13^{ου} αι., ενώ το σύνθρονο με το θρόνο είναι προγενέστερα αυτής.

Στην ευρύτερη περιοχή της Απειράνθου, βρίσκεται η Αγία Κυριακή Καλλονής, ναός με δύο ανισοπλατή κλίτη, και τρούλο στο βόρειο (κύριο) κλίτος. Στην αψίδα κάτω από το δίλοβο παράθυρο, εντοπίζονται σύνθρονο και επισκοπικός θρόνος⁴⁴. Το συγκεκριμένο σύνθρονο εντάσσεται στην κατηγορία των πολύβαθμων συνθρόνων και χρονολογείται από τον Γ. Δημητροκάλλη στον πρώιμο 9^ο αι.⁴⁵, ενώ ο M. Altripp διαφοροποιείται κάπως, τοποθετώντας το πριν τον 9^ο αι.⁴⁶. Ιδιαίτερα σημαντικός είναι ο σωζόμενος ανεικονικός διάκοσμος του ναού⁴⁷, ωστόσο σε αυτόν εντοπίζεται και ζωγραφική του τέλους του 13^{ου} αι.⁴⁸.

Εικ. 7α: Μονή, Παναγία Δροσιανή, κυρίως ναός, ίχνη επισκοπικού θρόνου και συνθρόνου (;) (Δρανδάκης, 1988, σ. 22, πίν. 5γ).

Στο ναό της Παναγίας της Δροσιανής, κτισμένο πιθανότατα κατά τον 6^ο-7^ο αι., διατηρείται ζωγραφική πολλών περιόδων με το αρχικό στρώμα να έχει συνδεθεί με τις θρησκευτικές έριδες του 7^{ου} αι.⁴⁹. Στη μέση της κεντρικής αψίδας του αρχικού τρικόγχου διατηρούνται ίχνη επισκοπικού θρόνου, πιθανώς και συνθρόνου (Εικ. 7α)⁵⁰. Επίσης στο τρίκογχο

43. Δημητροκάλλης, 2000, σ. 51 εικ. 149. Μαστορόπουλος, 2007α, σ. 230, αρ. 139.

44. Skawran, 1982, σ. 150 αρ. 3. Α. Βασιλάκη-Καρακατσάνη, Αγία Κυριακή - Άγιος Αρτέμιος, ΝΑΞΟΣ, Αθήνα 1989, (στο εξής, Βασιλάκη - Καρακατσάνη, 1989) σ. 58.

45. Dimitrokallis, 1972α, σ. 188. Για το ναό βλ. και Δημητροκάλλης, 2000, σ. 44-45.

46. Altripp, 2000, σ.385, 396 πιν. 20. Ο Γ. Δημητροκάλλης [1993, σ. 202, 212 σημ. 165] περιλαμβάνει και το σύνθρονο της Αγίας Κυριακής Απειράνθου στα παραδείγματα, που επιβίωσαν κατά τους μεσοβυζαντινούς και υστεροβυζαντινούς χρόνους, χωρίς άλλη διευκρίνιση.

47. Δημητροκάλλης, 2000, σ. 44 εικ. 112-113 (τομή, κάτοψη). Μαστορόπουλος, 2007^α, σ. 230, αρ. 141.

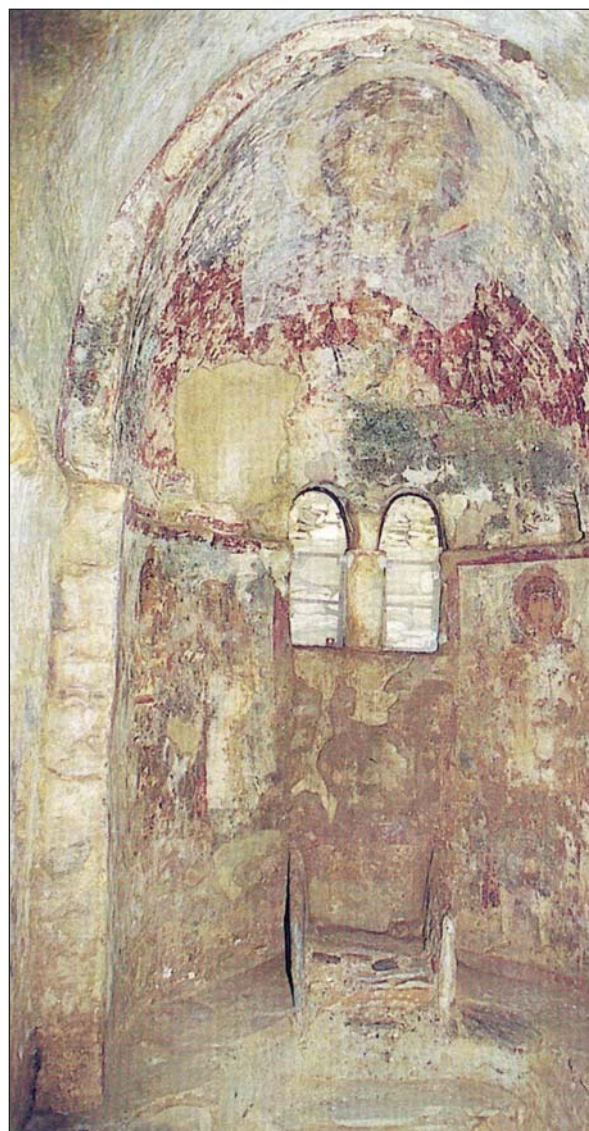
48. Βασιλάκη-Καρακατσάνη, 1989, σ. 59.

49. Ν. Γκιολές, Οι παλαιότερες τοιχογραφίες της Παναγίας της Δροσιανής στη Νάξο και η εποχή τους, ΔΧΑΕ 20 (1998-99), σ. 65.

50. Skawran, 1982, σ. 185 αρ. 76. Ν. Δρανδάκης, Οι Παλαιοχριστιανικές τοιχογραφίες στη Δροσιανή της Νάξου, Αθήνα 1988, (στο εξής Δρανδάκης, 1988), σ. 22, πίν. 5γ. Ο ίδιος, Παναγία η Δροσιανή, ΝΑΞΟΣ, Αθήνα 1989, 18. Ρούσσο, 2009, 32-34.

τρουλαίο παρεκκλήσι, το πρώτο από τα ανατολικά, προσκολλημένο στο βόρειο τοίχο του κυρίως ναού υπάρχει δίβαθμο σύνθρονο και επισκοπικός θρόνος, από τον οποίο σώζονται και τα ερεισίχειρα, κατασκευασμένα από δύο κατάλληλα εργασμένους πλακόμορφους λίθους (Εικ. 7β)⁵¹. Πρόκειται για ένα από τα τρία εφαπτόμενα παρεκκλήσια, τα οποία προστέθηκαν στον κυρίως ναό κατά τους μέσους βυζαντινούς χρόνους⁵². Από τα επάλληλα ζωγραφικά στρώματα του τεταρτοσφαιρίου της ανατολικής αψίδας του αρχικού τρικόγχου, το ενδιαφέρον μας εντοπίζεται σε αυτό, που έχει χρονολογηθεί στον 11^ο αι. και αποτελεί έργο του ζωγράφου Γεωργίου⁵³. Ο ημικύλινδρος της κεντρικής αψίδας του συγκεκριμένου παρεκκλησίου φέρει γραπτή διακόσμηση, η οποία παραπέμπει εικονογραφικά και τεχνοτροπικά στο στρώμα του 11^{ου} αι. της κεντρικής αψίδας του αρχικού τρικόγχου⁵⁴. Αυτό το δεδομένο σε συνδυασμό με το γεγονός ότι, σύμφωνα με τα εναπομείναντα ίχνη του, ο θρόνος της κεντρικής αψίδας φαίνεται να παρουσίαζε μορφολογικά χαρακτηριστικά αντίστοιχα με αυτόν, που διατηρείται στο παρεκκλήσιο, οδηγούν στο μάλλον ασφαλές συμπέρασμα ότι οι δύο θρόνοι είναι σύγχρονοι με *terminus aequum* ως προς τη χρονολόγησή τους τον 11^ο αι.

Στην αψίδα του βόρειου κλίτους του διπλού ναού των Αγίων Ιωάννη και Γεωργίου στους Σίφωνες, υφίσταται σύνθρονο δύο βαθμίδων και επισκοπικός θρόνος, τα οποία σήμερα είναι επιχρισμένα και ασβεστωμέ-

Εικ. 7β: Μονή, Παναγία Δροσιανή, ανατολικό παρεκκλήσιο, σύνθρονο και επισκοπικός θρόνος (Κοττάκης, 1996, εικ. 3).

51. Skawran, 1982, σ. 185 αρ. 76. Δρανδάκης, 1988, σ. 22, πίν. 5α. Δημητροκάλλης, 2000, σ. 51 εικ. 146. Χ. Κοττάκης, Ξενάγηση στην Παναγία την Δροσιανή, Αθήνα 1996, (στο εξής Κοττάκης, 1996), εικ.3.

52. Μαστορόπουλος, 2007^α, σ. 194 αρ. 103-106.

53. Χατζηδάκης, 1989α, σ. 27 (όπου εκ παραδρομής υπάρχει σύγχυση των στρωμάτων), εικ. 13. Η Μ. Αχειμάστου - Ποταμιάνου [Η Μνημειακή ζωγραφική στα νησιά του Αιγαίου κατά το 13^ο αιώνα. Η περίπτωση της Ρόδου και της Νάξου, *Η Βυζαντινή Τέχνη μετά την Τέταρτη Σταυροφορία. Η Τέταρτη Σταυροφορία και οι Επιπτώσεις της. Διεθνές Συνέδριο*, Αθήνα (2004) 2007, σ. 16 σημ. 17] τοποθετεί τα επάλληλα στρώματα στη σωστή χρονολογική σειρά. Ωστόσο το σφάλμα επαναλαμβάνεται και στο: Χ. Πέννας, *Βυζαντινή παράδοση και τοπική κοινωνία στην έδρα του Δουκάτου της Νάξου. Η μαρτυρία των μνημείων, Το Δουκάτο του Αιγαίου, Πρακτικά Επιστημονικής Συνάντησης* (επιμ. Ν. Μοσχονάς - Λ. Στυλιανούδη) (Νάξος-Αθήνα 2007), Αθήνα 2009, σ. 152. Για την επιγραφή βλ. και Μητσάνη, 2004-2006, σ. 400, 416 αρ.19.

54. Χατζηδάκης, 1989^α, σ. 27, 29, εικ. .20.

Εικ. 8: Σίφωνες, Ναός Αγίων Ιωάννη και Γεωργίου (βόρειο κλίτος), σύνθρονο και επισκοπικός θρόνος (φωτ. Α. Κωσταρέλλη).

Εικ. 9: Εγκαρές, Παναγία Ατταλειώτισσα, πλάκες επισκοπικού θρόνου.

Απεΐρανθο⁶⁰ έχουν αποκαλυφθεί σπαράγματα πρώιμων τοιχογραφιών⁶¹.

Στο σταυροειδή εγγεγραμμένο με τρούλο ναό της Παναγίας της Ατταλειώτισσας στις Εγκαρές εντοπίστηκαν λείψανα τοιχογραφιών του 14^{ου} και του 17^{ου} αι. Ο Γ. Μαστορόπουλος δημοσιεύει δύο μαρμάρινες ανάγλυφες πλάκες επισκοπικού θρόνου (9^{ος} αι.)⁶². οι οποίες προέρχονται από το συγκεκριμένο ναό (Εικ.9). Διατηρούνται σε καλή

να (Εικ.8). Η αρχική φάση του μνημείου τοποθετείται στους μέσους βυζαντινούς χρόνους (πιθανότατα προ του 1000)⁵⁵ και σε αυτήν θα πρέπει να ενταχτεί και η κατασκευή του συνθρόνου με τον επισκοπικό θρόνο. Ο ναός κοσμεύεται με ζωγραφική, που μπορεί να χρονολογηθεί στον 14^ο αι. (;)⁵⁶.

Στη βορειοδυτική Νάξο στην τοποθεσία Αμμόμαξη βρίσκεται η Παναγία Κερρά, ναός, που ανήκει στον τύπο του μεταβατικού σταυροειδούς εγγεγραμμένου ναού με τρούλο. Χρονολογείται στον 9^ο-1^ο αι.⁵⁷. Στην αψίδα του διακονικού υψίσταται σύνθρονο και επισκοπικός θρόνος.

Στην αψίδα του μονόχωρου ενοριακού ναού της Αγίας Παρασκευής Μέσης, ο οποίος ανήκει πιθανότατα στους βυζαντινούς χρόνους, υπάρχει επισκοπικός θρόνος⁵⁸.

Στην τρίκλιτη καμαροσκεπή βασιλική της Μονής Αγίας στην κεντρική και τη βόρεια αψίδα διαγράφεται είδος συνθρόνου. Στο καθολικό της Μονής⁵⁹, το οποίο παρουσιάζει ομοιότητες στην κάτοψη με το ναό του Αγίου Ιωάννη του Θεολόγου στην

55. Μαστορόπουλος, 2007^α, σ. 236, αρ. 144.

56. Μαστορόπουλος, 2007^α, σ. 236, αρ. 144.

57. Μαστορόπουλος, 2007^α, σ. 240, αρ. 146, σ. 241 εικ. 190 (τομή κατά μήκος).

58. Μαστορόπουλος, 2007^α, σ. 240, αρ. 148.

59. Μαστορόπουλος, 1994, σ. 452, 471 εικ. 3,4. Ο ίδιος, 2007^β, σ. 255-260. Ο ίδιος, 2007^α, σ. 98, αρ. 12.

60. Βλ. παραπάνω σημ. 40.

61. Μαστορόπουλος, 2007^β, σ. 257.

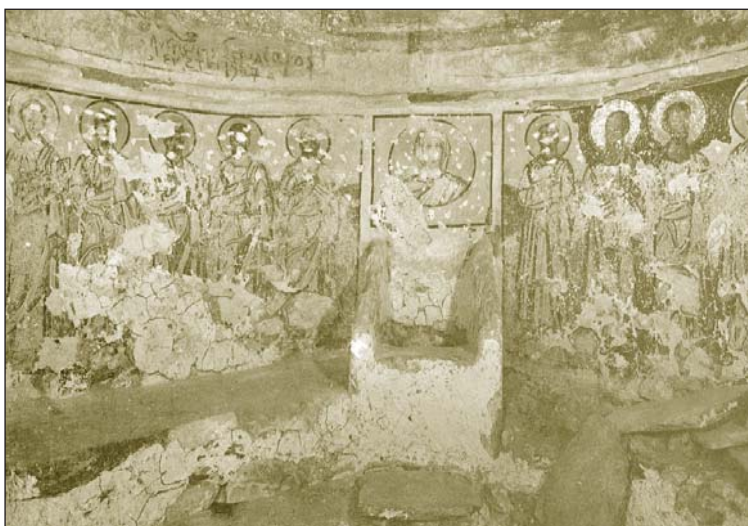
62. Μαστορόπουλος, 2007^α, σ. 90, αρ. 2, σ. 94-95 εικ. 52,53, σ. 99 εικ. 58α, 58β.

κατάσταση και φέρουν διακόσμηση με σταυρούς, πλαίσιωμένους από ταινία με φυτικά κοσμήματα.

Επιστρέφοντας στην κεντρική Νάξο, αναφέρουμε την περίπτωση της Μονής της Γεννήσεως (Καλορίτισσα), φυσικό σπήλαιο το οποίο διαμορφώθηκε σε χώρο χριστιανικής λατρείας από τον 4^ο μ. Χ. αι. Στο ναό εντοπίζονται διάφορες φάσεις τοιχογράφησης. Ενδεικτικά αναφέρουμε ότι η α΄ φάση τοποθετείται στο β΄ τέταρτο του 10^{ου} αι.⁶³, ενώ η τελευταία χρονολογείται σύμφωνα με επιγραφή, στα 1618⁶⁴. Στην κεντρική αψίδα διατηρείται σύνθρονο⁶⁵, το οποίο σύμφωνα με τον M. Altripp τοποθετείται στον 10^ο αι. και κατατάσσεται στην κατηγορία των συνθρόνων μίας βαθμίδας με επισκοπικό θρόνο⁶⁶. Πρόκειται για απλή κτιστή επιχρισμένη κατασκευή με επισκοπικό θρόνο στο κέντρο, ο οποίος αποτελείται από δύο πλακοειδείς, αδρά λαξευμένους λίθους για ερεισίχειρα και μικρό βάθρο στο κατώτερο τμήμα του (Εικ.10).

Κατευθυνόμενοι στο νότιο τμήμα του νησιού συναντάμε το μονόχωρο με τρούλο ναό του Αγίου Νικολάου στο Σαγκρί, ο οποίος κοσμεύεται με τρία στρώματα ζωγραφικής, από τα οποία ένα χρονολογείται στον 11^ο-12^ο αι.⁶⁷, ενώ το τελευταίο το 1270⁶⁸. Την αψίδα του καταλαμβάνουν σύνθρονο με τμήματα απλού επισκοπικού θρόνου (Εικ.11). Το συγκεκριμένο σύνθρονο εντάσσεται στην κατηγορία των συνθρόνων απλής μορφής, στην οποία πε-

Εικ. 10: Σαγκρί, (Καλορίτισσα), Μονή Γεννήσεως, σύνθρονο και επισκοπικός θρόνος (Χατζηδάκης, 1989α, σ. 12 εικ.1).

Εικ. 11: Σαγκρί, Άγιος Νικόλαος, σύνθρονο (Ζίας, 1989β, σ. 84 εικ.4).

63. M. Παναγιωτίδη, Η εκκλησία της Γέννησης στο Μοναστήρι της Παναγίας της Καλορίτισσας στη Νάξο. Φάσεις Τοιχογράφησης, *ΑΝΤΙΦΩΝΟΝ*, Αφιέρωμα στον Καθ. Ν. Β. Δρανδάκη, Θεσσαλονίκη 1994 (στο εξής, Παναγιωτίδη, 1994^α), σ. 542 σημ. 8 με την προηγούμενη βιβλιογραφία. Μαντάς, 2001, σ. 66, 240 με συγκεντρωμένη τη σχετική βιβλιογραφία. Παναγιωτίδη, 1994^β, σ. 416.

64. Παναγιωτίδη, 1994^α, σ. 552-553, σ. 851, πιν. 24.

65. Skawran, 1982, σ. 150 αρ. 4.

66. Altripp, 2000, σ. 382, 396 πιν. 22. Βλ. επίσης M. Panayotidi, L' ?glise rupestre de la Nativité dans l' île de Naxos. Ses peintures primitives, *CA XXIII* (1974), (στο εξής Panayotidi, 1974) σ. 111 πιν. 5 (κάτοψη όπου αποτυπώνεται το σύνθρονο). Χατζηδάκης, 1989α, σ. 12 εικ. 1. Δημητροκάλλης, 2000, σ. 51 εικ. 148.

67. F. Drossoyanni, A «Palimpsest» Wall and Related Paintings at Naxos, *ΘΩΠΑΚΙΟΝ*, Αφιέρωμα στη μνήμη του Παύλου Λαζαρίδη, Αθήνα 2004, σ. 343.

68. Ν. Ζίας, Άγιος Νικόλαος στο Σαγκρί, *ΝΑΞΟΣ*, (στο εξής, Ζίας, 1989β) σ. 80, όπου επισημαίνεται μόνο η ύπαρξη επισκοπικού θρόνου, σ. 84 εικ.4.

Εικ. 12: Σαγκρί, Άγιος Ιωάννης ο Θεολόγος στον Κακνάδο, σύνθρονο (φωτ. Α. Κωσταρέλλη).

Εικ. 13: Κάτω Σαγκρί, Άγιοι Ανάργυροι, σύνθρονο και επισκοπικός θρόνος (φωτ. Θ. Κωνσταντέλλου).

ριλαμβάνονται τα περισσότερα παραδείγματα, στα οποία το κάθισμα αποτελείται από μία βαθμίδα το βάθος και το ύψος της οποίας ποικίλουν⁶⁹.

Αντίστοιχα χαρακτηριστικά παρουσιάζει και το σύνθρονο στην αψίδα του μονόκλιτου σταυροειδούς εγγεγραμμένου με τρούλο ναού⁷⁰ του Αγίου Ιωάννη του Θεολόγου στον Κακνάδο Σαγκριού, το οποίο είναι μία απλή κτιστή επιχρισμένη κατασκευή, μίας βαθμίδας (Εικ. 12). Ο αρχιτεκτονικός τύπος του συνεπτυγμένου σταυροειδούς, στον οποίο ανήκει ο ναός επιχωριάζει στο νησί. Η διάδοση του τύπου αυτού στη Νάξο έχει αποδοθεί, κατά κύριο λόγο στη γοητεία, που ασκούσε η παλαιοχριστιανική βασιλική της Πρωτόθρονης στο Χαλκί, η οποία πριν τα μέσα του 11^{ου} αι., δέχτηκε την προσθήκη ενός νάρθηκα αυτού του τύπου. Επομένως, οι ομότυποι ναοί μπορούν να χρονολογηθούν κυρίως στο διάστημα 11^{ου}-12^{ου} αι.⁷¹, άποψη η οποία επι-

βεβαιώνεται και από τη συγκριτική μελέτη της Ε. Προκοπίου με ομότυπα κυπριακά μνημεία⁷². Σε αυτή την περίοδο μπορεί να ενταχτεί και η κατασκευή του συνθρόνου του ναού. Ο ναός κοσμεύεται με ζωγραφική των μέσων του 13^{ου} αι.⁷³.

Στο ναό των Αγίων Αναργύρων στο Κάτω Σαγκρί στο εσωτερικό της κόγχης του Ιερού υπάρχει σύνθρονο με μορφή χαμηλού κτιστού θρανίου από επιχρισμένη λιθοδομή, με επισκοπικό θρόνο στο μέσον και ερεισίχειρα από αδρά λαξευμένους πλακοειδείς λίθους (Εικ. 13)⁷⁴. Γραπτά διακοσμητικά διάχωρα περιβαλλόμενα από ερυθρή ταινία καλύ-

69. Altripp, 2000, σ. 379.

70. Δημητροκάλλης, 2000, σ. 40, σημ. 35.

71. Γ. Μαστορόπουλος, Μονόκλιτοι σταυροειδείς εγγεγραμμένοι ναοί της Νάξου, 17^ο Συμπόσιο (1997), (στο εξής, Μαστορόπουλος, 1997) σ. 44.

72. Ε. Προκοπίου, Ο συνεπτυγμένος σταυροειδής εγγεγραμμένος ναός της Κύπρου, Αθήνα 2006 (αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή, στο εξής Προκοπίου, 2006), σ.409.

73. Μαστορόπουλος, 2007^α, σ. 126 αρ. 42. Βλ. και Γ. Χουλιαράς, Το ασκηταριό των «Αγίων» στην περιοχή Δελβινακίου Ιωαννίνων. Πρώτες παρατηρήσεις σε ένα άγνωστο βυζαντινό σύνολο (υπό δημοσίευση στον τιμητικό τόμο για τον ακαδημαϊκό Π. Λ. Βοκοτόπουλο), όπου η χρονολόγηση των τοιχογραφιών του ναού συγκεκριμενοποιείται στα μέσα του 13^{ου} αι.

74. Σ. Μαμαλούκος, Η αρχιτεκτονική του συγκροτήματος των Αγίων Αναργύρων στο Κάτω Σαγκρί Νάξου, ΔΧΑΕ 22 (2006), κυρίως σ. 50, 57, 58.

ππουν το χώρο του τεταρτοσφαιρίου εκατέρωθεν του θρόνου, αλλά και ανάμεσα στα ερεισίχειρα, όπως και στον προαναφερθέντα ναό του Προφήτη Ηλία Απειράνθου. Στο ναό εντοπίζονται δύο στρώματα τοιχογράφησης, εκ των οποίων το τελευταίο, το οποίο μπορεί να χρονολογηθεί γύρω στα 1300, φαίνεται να φιλοτεχνήθηκε ενώ υπήρχε το σύνθρονο⁷⁵.

Εικ. 14: Φιλώτι, Μαραθός, Άγιος Γεώργιος, σύνθρονο και επισκοπικός θρόνος (φωτ. Γ. Χουλιαράς).

Κατεβαίνοντας νοτιότερα στο νησί, λείψανα συνθρόνου με δύο κτιστές βαθμίδες συναντώνται στην αψίδα του Αγίου Ιωάννη του Θεολόγου στ' Αθησαρού, ναός ο οποίος ανήκει στον τύπο της μονόκλιτης βασι-

λικής με τρούλο, του 9^{ου} αι.⁷⁶. Η Μ. Αχειμάστου-Ποταμιάνου εκτιμά ότι υπήρχε και επισκοπικός θρόνος στο μέσον του. Στο ναό σώζονται ανεικονικός διάκοσμος, πιθανώς του 9^{ου} αι., καθώς και τοιχογραφίες 13^{ου} και 14^{ου} αι.⁷⁷.

Στην αψίδα του Αγίου Γεωργίου Μαραθού απαντά μικρός επισκοπικός θρόνος στο μέσον απλού συνθρόνου. Πρόκειται για κτιστή επιχρισμένη κατασκευή, ενώ τα ερεισίχειρα του θρόνου στα εξωτερικά τους τμήματα είναι αβαθή και καμπύλα (Εικ. 14). Η αρχική οικοδομική φάση του ναού μπορεί να τοποθετηθεί στον 11^ο ή στον 12^ο αι.⁷⁸. Στο ναό διατηρούνται δύο ζωγραφικά στρώματα, εκ των οποίων το πρώτο χρονολογείται σύμφωνα με επιγραφή στα 1285-86⁷⁹, ενώ το δεύτερο στις αρχές του 14^{ου} αι.⁸⁰.

Στον ιδιότυπο ναό, σταυρικού σχήματος, της Παναγίας στον Αρχατό, διακρίνονται μόνο τμήματα από τα ερεισίχειρα καθώς ο επισκοπικός θρόνος είναι εγκιβωτισμένος σε νεώτερη κτιστή Αγία Τράπεζα⁸¹. Στο ναό διατηρούνται δύο ζωγραφικά στρώματα από τα

75. Το ναό μελετά η κ. Θ. Κωνσταντέλλου. Βλ. Th. Konstantellou, The painted decoration in the Church of Holly Anargyroi at Sangri, Naxos: observations on the monumental art of Naxos during the middle and late byzantine periods, *The 2011 International Graduate Conference. Between Constantines. Representations and manifestations of an empire*, 4-5 Martiou 2011, Oxford University, σ. 20-21 (περίληψη ανακοίνωσης).

76. Προκοπίου, 2006, σ. 408.

77. Μ. Αχειμάστου - Ποταμιάνου, Νέος ανεικονικός διάκοσμος εκκλησίας στη Νάξο. Οι τοιχογραφίες του Αγίου Ιωάννη του Θεολόγου στ' Αθησαρού, *ΔΧΑΕ* 12 (1984), σ. 50. Μαστορόπουλος, 2007^α, σ. 138, αρ. 59.

78. Aslanidis, 2010, σ. 28.

79. Μαστορόπουλος, 2007^α, σ. 154, αρ. 69.

80. Μαστορόπουλος, 1986, σ. 105.

81. Δημητροκάλλης, 1993, σ. 202, 212 σημ. 164 (όπου τα αναφερόμενα παραδείγματα μεταξύ αυτών και αυτό από την Παναγία Αρχατού, τοποθετούνται στους μεσοβυζαντινούς και υστεροβυζαντινούς χρόνους, χωρίς άλλη διευκρίνιση). Δημητροκάλλης, 2000, σ. 51 εικ. 148. Μαστορόπουλος, 2007^α, σ. 164 αρ. 73.

Εικ. 15α: Φιλώτι, Κάμινος, Άγιος Ιωάννης ο Θεολόγος, σύνθρονο και επισκοπικός θρόνος (φωτ. Α. Κωσταρέλλη).

Εικ. 15β: Φιλώτι, Κάμιμος, Άγιος Ιωάννης ο Θεολόγος, επισκοπικός θρόνος (λεπτ.) (φωτ. Α. Κωσταρέλλη).

οποία το παλαιότερο χρονολογείται στο 12^ο αι.⁸², ενώ το επόμενο, σύμφωνα με επιγραφή έγινε το 1285⁸³.

Στο μονόχωρο με τρούλο ναό του Αγίου Ιωάννη του Προδρόμου του “Καστελίτη”, στην κορυφή απόκρημνου βράχου ΝΔ του Φιλωτίου, στη θέση μικρού πιθανότατα οχυρού των μέσων βυζαντινών χρόνων, υπάρχει πάνω στην κτιστή Αγία Τράπεζα επισκοπικός θρόνος από φυσικές σχιστόπλακες⁸⁴.

Το επόμενο παράδειγμα προέρχεται από τον ναό του Αγίου Ιωάννου του Θεολόγου στην Κάμινο Φιλωτίου (Αϊ Θεός). Πρόκειται για ναό συνεπτυγμένο σταυροειδή με τρούλο, κτισμένο σε θέση, όπου υπήρχε πρωτοβυζαντινή βασιλική⁸⁵. Στο ναό διατηρείται ζωγραφικός διάκοσμος δύο στρωμάτων, από τα οποία το τελευταίο χρονολογείται το 1314⁸⁶. Εσωτερικά στο χώρο του Ιερού, πίσω από την κτιστή Αγία Τράπεζα, υπάρχει επισκοπικός θρόνος. Αποτελείται από μία μεγά-

λη ορθογωνισμένη πλάκα για κάθισμα και δύο κάθετα λίθινα τμήματα στα πλάγια για ερεισίχειρα. Από αυτά ξεκινά από μία τριγωνική κτιστή κατασκευή, η οποία καταλήγει στο δάπεδο του ναού. Ακριβώς στο σημείο, που θα τοποθετούνταν το ερεισίνωτο του θρόνου, διακρίνεται η γραπτή Αγία Τράπεζα της παράστασης του Μελισμού (1314), η οποία ιστορήθηκε ενώ υπήρχε ο θρόνος. Από τα ερεισίχειρα, το βόρειο είναι μαρμάρινο, κοσμημένο με σταυρό, με φυλλόσχημες απολήξεις στις τρεις κεραίες, ενώ το νότιο αποτελείται από σοβατισμένο τοιχάριο (Εικ.15α-β). Στο χρονολογικό πλαίσιο που

82. Χατζηδάκης, 1989^α, σ. 14.

83. Γ. Δημητροκάλλης, Χρονολογημένες βυζαντινές επιγραφές του ΙΓ΄ αι. από τη Νάξο, Συμβολαί εις την Μελέτην των Βυζαντινών μνημείων της Νάξου τομ. Α΄, Αθήνα 1972, σ. 22. Ο ίδιος, Ο ναός της Παναγία Αρχατού Νάξου, 1^ο Συμπόσιο 1981, σ.15-16. Μητσάνη, 2004-2006, σ. 424, αρ.33.

84. Μαστορόπουλος, 2007^α, σ. 196, αρ. 108.

85. Γ. Μαστορόπουλος, Βυζαντινά Μνημεία της Νάξου, ΝΑΞΟΣ, Αρμενίζοντας στο χρόνο, (επιμ. Μ. Σέργης - Σ. Ψαρράς), Νάξος 2006, (στο εξής, Μαστορόπουλος, 2006), 112. Ο ίδιος, 2007^α, 202, 206, εικ. 158.

86. Γ. Μαστορόπουλος, Οι εκκλησίες της περιοχής του Φιλωτίου, Φιλώτι, τομ. Α΄, (επιμ. Ι. Προμπονάς), Αθήνα 1986, (στο εξής Μαστορόπουλος, 1986) 101 εικ. 17 (κάτοψη του ναού), 102. Ο ίδιος, 2007^α, σ. 206, αρ. 122.

εντάσσονται οι ναοί του τύπου του συνεπτυγμένου σταυροειδούς, δηλαδή 11^{ος}-12^{ος} αι., μπορεί να ενταχτεί και η ανέγερση του συγκεκριμένου ναού καθώς και η κατασκευή του θρόνου⁸⁷.

Στη ΝΔ Νάξο, λίγο μετά το Αλυκό βρίσκεται η βασιλική του Αγίου Ακεψιμά ή 'Αη Ψιμά στο Πολύχνη. Η μορφή του ναού σήμερα είναι πλήρως αλλοιωμένη⁸⁸. Ωστόσο σε αυτόν εντοπίζονται σπαράγματα τοιχογραφιών δύο φάσεων, από τις οποίες η παλαιότερη έχει χρονολογηθεί στον 6^ο αι.⁸⁹. Στην αψίδα του ναού υπάρχει απλό σύνθρονο και επισκοπικός θρόνος στο κέντρο, κατασκευασμένα πρόσφατα, τα οποία αναπαράγουν υπάρχουσα κατασκευή, η οποία έχει χρονολογηθεί στην παλαιοχριστιανική περίοδο⁹⁰.

Από τα παραπάνω διαπιστώνεται ότι η ακριβής χρονολόγηση των συγκεκριμένων λειτουργικών κατασκευών καθίσταται ιδιαίτερα δύσκολη. Λίγα είναι τα γενικά αλλά και τα ειδικά μορφολογικά χαρακτηριστικά τα οποία μπορούμε να απομονώσουμε και να αξιολογήσουμε καθώς κατά κανόνα πρόκειται για απλές κατασκευές, συνήθως επιχρισμένες, όπου σε ορισμένες περιπτώσεις έχουν αξιοποιηθεί αδροί λίθοι ή μαρμάρια αρχιτεκτονικά μέλη σε δεύτερη χρήση. Ειδικότερα, εκτός από τις περιπτώσεις των συνθρόνων της Πρωτόθρονης στο Χαλκί και της Αγίας Κυριακής Απειράνθου, τα οποία εντάσσονται στην κατηγορία των πολύβαθμων συνθρόνων, του Ταξιάρχη στα Μονοίτσια, του παρεκκλησίου της Παναγίας Δροσιανής και του Αγίου Ερμούλαου στην περιοχή της Απειράνθου, όπου εντοπίζονται δίβαθμα σύνθρονα, τα υπόλοιπα παραδείγματα στη Νάξο διαθέτουν μία βαθμίδα. Πιο επιμελημένης κατασκευής είναι σε ορισμένες περιπτώσεις ο επισκοπικός θρόνος καθώς χρησιμοποιούνται μαρμάρια ερεισίχειρα με ανάγλυφη διακόσμηση, όπως στην περίπτωση της Πρωτοθρόνου και της Παναγίας της Ατταλειώτισσας. Συνήθως επιλέγονται μεγάλοι πλακοειδείς λίθοι ή δημιουργείται μία κτιστή κατασκευή η οποία κατόπιν επιχρίεται. Κατά κανόνα οι συγκεκριμένες κατασκευές τοποθετούνται στο κάτω μέρος του ημικυλίνδρου της κεντρικής αψίδας του Ιερού των ναών, πλην της περίπτωσης της Παναγίας Κεράς (αψίδα διακονικού). Σε μία μοναδική για τη Νάξο περίπτωση, στο ναό του Αγίου Ερμούλαου Απειράνθου διαμορφώνονται στην εσωτερική επιφάνεια της αψίδας, πάνω από το ύψος του συνθρόνου, τρεις κόγχες και στους πλευρικούς τοίχους του Ιερού από μία κόγχη. Πρόκειται για ενδιαφέρον στοιχείο, το οποίο ανάγεται στα υπόγεια τρίκογχα νεκρικά μνημεία των παλαιοχριστιανικών χρόνων⁹¹. Μοναδική για τη Νάξο παραμένει η περίπτωση του συνθρόνου με επισκοπικό θρόνο σε παρεκκλήσι στην Παναγία τη Δροσιανή.

---

87. Βλ. παραπάνω σημ. 71,72.

88. Ο Γ. Δημητροκάλλης [2000, σ. 19 σημ. 19] θεωρεί το ναό ίσως την παλαιότερη από τις μεσοβυζαντινές βασιλικές της Νάξου, ενώ ο Κ. Ρούσσος [2009, σ. 28-29] χρονολογεί την αρχική της φάση στον 6^ο αι.

89. Μαστορόπουλος, 2006, σ. 122.

90. Μαστορόπουλος, 2006, σ. 112. Δεν υπάρχει δημοσιευμένη κάποια φωτογραφία με το αρχικό σύνθρονο και τον επισκοπικό θρόνο.

91. Το ίδιο στοιχείο επιβιώνει σε σειρά ναών των πρώιμων και των μέσων βυζαντινών χρόνων σε διάφορες περιοχές, όπως στην περίπτωση του Αγίου Τίτου στη Γόρτυνα. Μαστορόπουλος, 2006, σ. 118.

Εικ. 16: Χώρα Νάξου, Μητρόπολη ορθοδόξων (Ζωοδόχος Πηγή), σύνθρονο και επισκοπικός θρόνος (Καμπανέλλης, 2001, σ. 45).

Στη Νάξο σύνθρονο συναντάται και σε μεταβυζαντινούς ναούς, όπως για παράδειγμα στην Ορθόδοξη Μητρόπολη (Ζωοδόχος Πηγή) της Χώρας Νάξου (Εικ.16), κτίσμα του Μητροπολίτη Νεοφύτου, του 1780-1787⁹² και στον ενοριακό ναό της Απειράνθου (18^ο αι.)⁹³. Η περίπτωση του συνθρόνου της Παναγίας της Φιλωτίτισσας, ενοριακού ναού του Φιλωτίου, κτισμένου πιθανότατα στις αρχές του 18^{ου} αι., είναι ιδιαίτερη. Ο σημερινός ναός ανήκει στον τύπο της τρίκλιτης τρουλαίας βασιλικής. Στη θέση του προϋπήρχε παλαιότερος, ο οποίος κτίστηκε ή ανακαινίστηκε στο διάστημα από τα τέλη του 11^{ου} έως τα τέλη του 12^{ου} αι. Όμως το υπάρχον σύνθρονο είναι δύσκολο να συνδεθεί με κάποια παλαιότερη οικοδομική φάση του ναού⁹⁴. Πάντως, το ίδιο στοιχείο εντοπίζεται και σε άλλους μεταβυζαντινούς ναούς των Κυκλάδων⁹⁵, αλλά και του υπόλοιπου ελλαδικού χώρου⁹⁶.

Ο Ν. Δρανδάκης θεωρεί ότι η ύπαρξη επισκοπικού θρόνου στο ναό της Παναγίας της Δροσιανής δε σημαίνει ότι επρόκειτο για καθεδρικό ναό καθώς το ίδιο στοιχείο συναντάται και σε αρκετά ναυδρια στη Νάξο⁹⁷. Ο Γ. Δημητροκάλλης παρατηρεί ότι, αν και το σύνθρονο παραπέμπει στην παλαιοχριστιανική περίοδο, η παρουσία του και σε μεσοβυζαντινούς ναούς δεν πρέπει να εκπλήσσει. Ειδικότερα στη Νάξο και σε μερικά ακόμη νησιά, επιβίωσε για αιώνες⁹⁸. Ο Γ. Μαστορόπουλος θεωρεί ότι, πλην εξαιρέσεων, δεν είναι δυνατόν να έχουν όλες οι συγκεκριμένες λειτουργικές κατασκευές στους ναούς, που εντοπίζονται παρά μόνο συμβολικό-εσχατολογικό χαρακτήρα⁹⁹. Επίσης, ενδιαφέρον χαρακτηριστικό της πλειοψηφίας των προαναφερθέντων επισκοπικών θρόνων είναι ότι δεν είναι υπερυψωμένοι όπως στα πρώιμα παραδείγματα. Η υπερύψωση του θρόνου του επισκόπου δεν οφειλόταν μόνο στην ολοένα αυξανόμενη αίγλη του επισκοπικού αξιώματος, αλλά και στην ανάγκη ο επίσκοπος, που καθόταν στο κέντρο της αψίδας να είναι ορατός και ακουστός από το εκκλησίασμα¹⁰⁰. Επομένως το γεγο-

92. Ι. Καμπανέλλης, *Ο Ιερός Ναός της Ζωοδόχου Πηγής (Μητροπολιτικός Ναός)*, Νάξος 2001, (στο εξής, Καμπανέλλης, 2001) σ. 45 εικ. χωρίς αρίθμηση. Μαστορόπουλος, 1986, σ. 118 σημ. 24.

93. Μαστορόπουλος, 1986, σ. 118 σημ. 24.

94. Μαστορόπουλος, 1986, σ. 74,76. Δημητροκάλλης, 2000, σ. 50-51, σημ. 43.

95. Ενδεικτικά: Ευαγγελίστρια της Τήνου, Άγιος Νικόλαος Μεσαριάς Άνδρου (1791), Άγιος Νικόλαος Ερμούπολης, Υπαπαντή στα Φηρά στη Θήρα [Γουλάκη-Βουτυρά, Κραδέδος, Λάββας, 1996, σ. 144 (μεταξύ των οποίων εκ παραδρομής περιλαμβάνεται και η περίπτωση του συνθρόνου με επισκοπικό θρόνο στον ναό του Αγίου Ιωάννη στους Σίφουνες, στο οποίο γίνεται λόγος στο παρόν άρθρο και είναι αναμφίβολα προγενέστερο), Άγιος Νικόλαος του Κίσηρα στον Πύργο Θήρας, 1764 [Ι. Κουμανούδης, *Η λαϊκή εκκλησιαστική αρχιτεκτονική, της Θήρας*, Αθήνα 1960, σ. 31, εικ.70. Δημητροκάλλης, 1993, σ. 202-203. Ο ίδιος, 2000, 50-51, σημ. 43].

96. Ενδεικτικά: Άγιος Δημήτριος στα Χρύσαφα Λακωνίας (1641). Μ. Χρυσουλάκη – Σπανού, Μ. Καρυώτου, *Ο ναός του Αγίου Δημητρίου στην Χρύσαφα Λακωνίας, Εκκλησίες στην Ελλάδα μετά την Άλωση*, 2(1982), σ. 289 εικ. 6, σ. 296 σημ. 24. Μαστορόπουλος, 1986, σ. 118, σημ. 24.

97. Δρανδάκης, Παναγία Δροσιανή, σ. 18.

98. Δημητροκάλλης, Προφήτης Ηλίας, σ. 12.

99. Μαστορόπουλος, 2006, σ. 112, 118. Ο ίδιος, 2007^α, σ. 56.

100. Ορλάνδος, 1952-55, 490-491.

νός ότι η στάθμη τοποθέτησης των εξεταζόμενων θρόνων εντοπίζεται πιο χαμηλά σε σχέση με τα πρωιμότερα παραδείγματα, εκτός του ότι αποτελεί στοιχείο για μία υστερότερη χρονολόγηση, μας κατευθύνει στο μάλλον ασφαλές συμπέρασμα (ενισχύοντας την παραπάνω άποψη του Γ. Μαστορόπουλου) ότι οι περισσότερες από αυτές τις κατασκευές δεν είχαν χρηστικό χαρακτήρα, καθώς μεταξύ άλλων δεν επιτελούσαν πλέον έναν από τους βασικούς στόχους τους, δηλαδή να είναι ορατός από το εκκλησίασμα, ο καθήμενος επίσκοπος.

Όμως πέρα από το θέμα της σημασίας τους γεννάται το ερώτημα γιατί υπάρχουν τόσοι πολλοί ναοί με αυτό το στοιχείο. Πιο πάνω αναφέρθηκε ότι η διάδοση του τύπου του συνεπτυγμένου σταυροειδούς με τρούλο στη Νάξο έχει αποδοθεί στην ακτινοβολία του επισκοπικού ναού της Πρωτόθρονης στο Χαλκί¹⁰¹. Με την ίδια λογική θα μπορούσε κανείς να θεωρήσει ελκυστική την υπόθεση ότι η ύπαρξη συνθρόνου με επισκοπικό θρόνο στην Πρωτόθρονη, το οποίο αποτελεί ένα από τα παλαιότερα παραδείγματα, επέδρασε ώστε αυτό το στοιχείο να εξαπλωθεί, και τελικά να αποτελέσει ένα από τα χαρακτηριστικά του τοπικού αρχιτεκτονικού ιδιώματος. Η παρουσία τόσων παραδειγμάτων στη Νάξο, μπορεί να θεωρηθεί ότι συνιστά αρχαϊστικό στοιχείο¹⁰². Μάλιστα, η ύπαρξη και ύστερων παραδειγμάτων επιβεβαιώνει την άποψη για τη δημιουργία παράδοσης σχετιζόμενης με την τόσο συχνή παρουσία αυτής της λειτουργικής κατασκευής στο νησί¹⁰³.

Η ανοικοδόμηση μικρών απλών ως προς την αρχιτεκτονική τους ναϊσκων με γραπτό διάκοσμο, μπορεί να ενταχτεί στο πλαίσιο της λεγόμενης «ιδιωτικής λειτουργίας», η οποία θεωρείται ότι σχετίζεται με την εξέλιξη της αρχιτεκτονικής των βυζαντινών ναών¹⁰⁴, ενώ παράλληλα πρέπει να έχει επηρεάσει και τις εικονογραφικές επιλογές στη διακόσμησή τους¹⁰⁵. Η «ιδιωτική λειτουργία», η οποία αποτελεί φαινόμενο σύνηθες στη Δύση, φαίνεται ότι διαδραμάτιζε ουσιαστικό ρόλο και στη βυζαντινή Ανατολή¹⁰⁶. Το στοιχείο αυτό δείχνει να είναι αρκετά κοινό στη Νάξο και πιθανότατα η τόσο συχνή παρουσία του συνθρόνου και του επισκοπικού θρόνου στους ναούς του νησιού σχετίζεται με αυτό. Η περίπτωση του συνθρόνου στο παρεκκλήσι της Παναγίας της Δροσιανής, ενώ υπάρχει αντίστοιχη κατασκευή στον κυρίως ναό φαίνεται να επιβεβαιώνει αυτή την άποψη καθώς το συγκεκριμένο παρεκκλήσι είναι ιδιαίτερα μικρών διαστάσεων, γεγονός το οποίο δεν θα επέτρεπε την παρακολούθηση της Θείας Λειτουργίας, από πολλούς ανθρώπους (εκκλησίασμα)¹⁰⁷.

Ιδιαίτερης σημασίας είναι και το ζήτημα της κατάρτισης του εικονογραφικού προγράμματος του ναού, στο χώρο της αψίδας του Ιερού, σε σχέση με την παρουσία του θρόνου, όπου αναμφίβολα λαμβάνεται υπ' όψιν η λειτουργική χρήση της καθέδρας και οι συμβολισμοί της. Η πρώτη σχετική μαρτυρία εντοπίζεται στο παράδειγμα του ναού

---

101. Μαστορόπουλος, 1997, σ. 44.

102. Επίσης, και άλλα στοιχεία, χαρακτηριστικά πρώιμων μνημείων, επιβιώνουν σε υστερότερα παραδείγματα, όπως το «θαλασσίδιον» στο ναό του Ταξιάρχη Μονοιτισίων. Δημητροκάλλης, 1994, σ. 269 σημ. 54.

103. Dimitrokallis, 1972^a, σ. 188. Ο ίδιος, 1972^b, σ. 488.

104. Η λεγόμενη «ιδιωτική λειτουργία» εμφανίζεται από τον 7^ο αι. Matthews, "Private Liturgy", σ. 135-136.

105. Μ. Καζαμία - Τσέρνου, Ιστορώντας τη «Δέηση» στις Βυζαντινές Εκκλησίες της Ελλάδος, Θεσσαλονίκη 2003, ανατύπωση 2005, σ. 269.

106. Matthews, "Private Liturgy", σ. 130.

107. Matthews, "Private Liturgy", σ. 130.

της Καλορίτσας, στο σύγχρονο με το θρόνο εικονογραφικό πρόγραμμα της αψίδας (10^{ος} αι.), όπου στη ράχη του θρόνου επί του ημικυλίνδρου εικονίζεται η Θεοτόκος σε προτομή μέσα σε στηθάρια ανάμεσα σε ολόσωμους αποστόλους¹⁰⁸. Πρόκειται για ζήτημα, το οποίο θα πρέπει να εξεταστεί διαχρονικά, άποψη η οποία επιβεβαιώνεται από το γραπτό διάκοσμο του ημικυλίνδρου της Πρωτόθρονης στο Χαλκί, όπου σε ζωγραφικό στρώμα μεταγενέστερο του αρχικού, εντοπίζεται στο ίδιο σημείο με το παράδειγμα της Καλορίτσας η απεικόνιση της ένθρονης Θεοτόκου με το Χριστό¹⁰⁹. Πάντως η ζωγραφική, που πλαισιώνει το θρόνο σε στρώμα σύγχρονο με την κατασκευή του ή και σε μεταγενέστερο αποτελεί μία παράμετρο του εξεταζόμενου θέματος ιδιαίτερα σημαντική. Όμως η εις βάθος εξέτασή της καθίσταται ιδιαίτερα δυσχερής καθώς το στρώμα τοιχογράφησης, το οποίο είναι σύγχρονο με τη συγκεκριμένη λειτουργική κατασκευή είναι συνήθως καλυμμένο από το επόμενο, το οποίο ωστόσο δείχνει, κατά κανόνα, να «σέβεται» την παρουσία της εκεί καθώς την περιβάλλει κατά τέτοιον τρόπο ώστε αυτή να εντάσσεται αρμονικά στο χώρο.

Κατά την παρουσίαση των προαναφερθέντων παραδειγμάτων διαπιστώθηκε ότι η πλειοψηφία τους εντοπίζεται στην ευρύτερη περιοχή της Απειράνθου, του Σαγκριού και του Φιλωτίου και ότι αρκετές περιπτώσεις συνθρόνων και επισκοπικών θρόνων έχουν διατηρηθεί σε ναούς, οι οποίοι έχουν δεχτεί τοιχογράφηση σε διάφορες περιόδους, αλλά και κατά την περίοδο της Λατινοκρατίας στη Νάξο. Ωστόσο η σκέψη ότι η διατήρηση μεγάλου αριθμού μεσοβυζαντινών συνθρόνων σε ναούς της Νάξου μπορεί να οφείλεται σε δυτική επιρροή επειδή στη Ρωμαιοκαθολική εκκλησία το Σύνθρονο, τυπικά τουλάχιστον, διατηρείται μέχρι και σήμερα ή μεταφέρεται από την αψίδα προς το μέρος του κυρίως ναού, αλλά πάντα κοντά στο Πρεσβυτέριο¹¹⁰, αν και δεν φαίνεται αβάσιμη, δεν επιβεβαιώνεται.

Ένα ακόμη θέμα το οποίο θα πρέπει να ληφθεί υπ' όψιν, αφορά στο ιστορικό σκηνικό της περιόδου, που τοποθετούνται χρονολογικά οι συγκεκριμένες λειτουργικές κατασκευές. Ειδικότερα κατά τους αιώνες 9^ο και 10^ο, η ιστορία της Νάξου σχετίζεται με μουσουλμανικές επιδρομές, κυρίως Αράβων του Εμιράτου της Κρήτης, ενώ παράλληλα το νησί γνωρίζει αξιοσημείωτη δημογραφική και οικονομική ανάπτυξη. Η Νάξος αποτέλεσε έναν από τους βασικούς στόχους του κρητικού εμιράτου, λόγω της στρατηγικής σημασίας της θέσης της¹¹¹, κυρίως από όταν αποτέλεσε σημαντικό τμήμα του ναυτικού «θέματος» του Αιγαίου Πελάγους, μετά τα μέσα του 10^{ου} αι.¹¹². Πρόκειται για περίοδο που κτίζονται ή τοιχογραφούνται με καλής ποιότητας ζωγραφική σημαντικά μνημεία¹¹³ (Καλορίτσα, Πρωτόθρονη, Άγιος Ιωάννης ο Θεολόγος Απειράνθου κ.α.). Η περίοδος, που εντοπίζεται η κατασκευή των περισσότερων από τα προαναφερθέντα σύνθρονα, 11^{ος}-12^{ος} αι., αποτελεί περίοδο σχετικής ακμής για το νησί καθώς τότε, κατόπιν της

108. Panayotidi, 1974, εικ. 7-8. Radujko, 2001, σ. 151.

109. Ζίας, 1989α, εικ. 35. Radujko, 2001, σ. 151.

110. Αντουράκης, 2002, σ. 103. Για τον επισκοπικό θρόνο στη Δύση βλ. Radujko, 2001, σ. 149, σημ. 68.

111. Α. Σαββίδης, Η Νάξος κατά τα βυζαντινά χρόνια (4^{ος} αι. - 1207 μ.Χ.), *ΝΑΞΟΣ, Αρμενίζοντας στο Χρόνο*, Αθήνα 2006, (στο εξής Σαββίδης, 2006), σ.105.

112. Β. Πέννα, Κοινωνία και Οικονομία στο Αιγαίο κατά τους Βυζαντινούς Χρόνους (4^{ος}-12^{ος} αι.), *Το Νόμισμα στα Νησιά του Αιγαίου. Νομισματοκοπεία, Κυκλοφορία, Εικονογραφία, Ιστορία. Πρακτικά Συνεδρίου της Ε΄ Επιστημονικής Συνάντησης* (2006), Αθήνα 2010, (στο εξής Πέννα, 2010), σ. 14.

113. Μαστορόπουλος, 2006, σ. 124.

κατάργησης των επισκοπών Νάξου και Πάρου, ιδρύεται η Μητρόπολη Παροναξίας (1083), με έδρα της την πόλη της Νάξου πράγμα το οποίο αποτελεί σαφή μαρτυρία ότι η Νάξος τη συγκεκριμένη περίοδο αποτελεί τμήμα της βυζαντινής επικράτειας¹¹⁴. Μάλιστα ο μητροπολίτης Παροναξίας έφερε τον τίτλο του υπερτίμου και εξάρχου παντός του Αιγαίου Πελάγους (1087)¹¹⁵. Επίσης η Νάξος περιλαμβάνεται στις περιοχές, όπου σύμφωνα με το χρυσόβουλλο του Αλεξίου Γ΄ Αγγέλου (1198), οι Βενετοί συνεχίζουν να διαθέτουν ελευθερία στις εμπορικές τους δραστηριότητες¹¹⁶, ενώ κτίζονται ή δέχονται γραπτή διακόσμηση ορισμένα ιδιαίτερα σημαντικά μνημεία στη Νάξο, όπως η Πρωτόθρονη στο Χαλκί¹¹⁷, η Παναγία η Δροσιανή¹¹⁸, ο Άγιος Γεώργιος Διασορίτης, β΄ μισό 11^{ου}¹¹⁹, Δαμιώτισσα 12^{ος}, άγιος Νικόλαος στο Σαγκρί¹²⁰. Αναμφίβολα οι εξεταζόμενες κατασκευές, σύμβολα οι ίδιες της απόλυτης εξουσίας (ποιμαντικής και διοικητικής στους κόλπους της Εκκλησίας), η οποία δόθηκε στον επίσκοπο από το Θεό¹²¹, αντικατοπτρίζουν αυτοπεποίθηση και υπεροχή, που είναι πιθανό να πηγάζουν και από την αναβάθμιση της Νάξου σε έδρα της Μητροπολής Παροναξίας, πόλη η οποία ήδη πρέπει να ευημερούσε ως κομβικό λιμάνι στους θαλάσσιους δρόμους του Αιγαίου.

Συνοψίζοντας θα λέγαμε τα ακόλουθα: Η πλειοψηφία των εξεταζόμενων λειτουργικών κατασκευών που εντοπίζονται στη Νάξο μπορεί να χρονολογηθεί με αρκετή βεβαιότητα στη μέση βυζαντινή περίοδο, εποχή ίδρυσης της Μητροπολής Παροναξίας με έδρα τη Νάξο. Αυτές οι περιπτώσεις, όπως και λίγες ακόμη, οι οποίες θεωρούνται πρωιμότερες, διατηρούνται και ενδεχομένως παραμένουν σε χρήση και στην περίοδο της Λατινοκρατίας. Η τόσο συχνή παρουσία αυτού του στοιχείου μπορεί να συνδεθεί με την ακτινοβολία του λαμπρού ναού της Πρωτόθρονης, όπου εντοπίζεται ένα από τα πρωιμότερα ναξιακά παραδείγματα, καθώς και με την «ιδιωτική λειτουργία», η οποία φαίνεται να γνωρίζει άνθηση στο νησί.

Επομένως, τα συγκεντρωθέντα από τη βιβλιογραφία στοιχεία συνδυασμένα με την πολύτιμη μαρτυρία των μνημείων αποδεικνύουν τη μοναδικότητα της περίπτωσης της Νάξου δικαιολογώντας τον εντοπισμό του ενδιαφέροντός μας σε αυτήν. Βέβαια κάτω από τα ασβεστώματα των ναξιακών ναών είναι πιθανό να κρύβονται στοιχεία, τα οποία όταν αποκαλυφθούν και μελετηθούν θα μας προσφέρουν επιπλέον πολύτιμες πληροφορίες που ενδεχομένως να ανατρέψουν ορισμένες από τις παραπάνω διαπιστώσεις, οι οποίες δεν αποτελούν παρά μία μικρή συμβολή στην μελέτη του όλο θέματος. Γι' αυτό αναμφίβολα απαιτείται μία ευρεία σχετική μελέτη, στην οποία θα εξεταστεί κάθε περίπτωση ξεχωριστά και αναλυτικά.

---

114. Σαββίδης, 2006, σ. 107.

115. Ι. Καμπανέλλης, *Η Ιερά Μητρόπολις Παροναξίας διά μέσου των αιώνων*, Αθήνα 1991, σ. 39.

116. Σαββίδης, 2006, σ. 108. Πέννα, 2010, σ. 16.

117. Ζίας, 1989α. σ. 31,34, 42, 47, 48.

118. *Βυζαντινές τοιχογραφίες και εικόνες*, Εθνική Πινακοθήκη, Σεπτ.-Δεκ.1976, Αθήνα 1976, σ.39, αρ. 54, πιν. 23.

119. Skawran, 1982, σ. 163 αρ. 33. Μ. Αχειμάστου-Ποταμιάνου, Άγιος Γεώργιος ο Διασορίτης, *ΝΑΞΟΣ*, σ. 79.

120. Βλ. παραπάνω σημ. 67.

121. Radujko, 2001, σ. 151.

Συντομογραφίες:

CA: Cahiers Archéologiques

ΔΧΑΕ: Δελτίο Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας

ΕΕΒΣ: Επετηρίς Εταιρείας Βυζαντινών Σπουδών

ΘΗΕ: Θρησκευτική Ηθική Εγκυκλοπαίδεια

ΝΑΞΟΣ: Βυζαντινή Τέχνη στην Ελλάδα, ΝΑΞΟΣ (επιμ. Μ. Χατζηδάκης)

ODB: Oxford Dictionary of Byzantium

Συμβολαί 1972: Συμβολαί εις την μελέτην των βυζαντινών μνημείων της Νάξου, Αθήναι 1972

Συμπόσιο: Συμπόσιο Βυζαντινής και Μεταβυζαντινής Αρχαιολογίας και Τέχνης, Πρόγραμμα και Περιλήψεις εισηγήσεων και Ανακοινώσεων

ΥΓΕΙΑ:

ΔΗΜΟΣΙΑ ΑΓΑΘΑ, ΝΕΟ ΚΡΑΤΟΣ, ΙΔΕΟΛΟΓΗΜΑΤΑ!

Δημιουργήθηκε η εντύπωση ότι έγινε μια απόπειρα κινητοποίησης Ναξιωτών, με πρωτοβουλία πολιτικοποιημένων υποκειμένων –με καλή θέληση; 'όχι όλα– για τα προβλήματα τα οποία ήδη αντιμετωπίζει ή που πρόκειται να αντιμετωπίσει η ναξιακή κοινωνία, από την συρρίκνωση ή την συγχώνευση ή και την κατάργηση του Νοσοκομείου-Κέντρου Υγείας Νάξου. Θεμιτή, επιβεβλημένη η κινητοποίηση: κινδυνεύει να εξαφανιστεί ο δημόσιος χαρακτήρας της υγείας, το Εθνικό Σύστημα Υγείας, η Υγεία ως δημόσιο αγαθό.

Κινητοποιήσεις έγιναν στα νησιά των Κυκλάδων. Στην Πάρο η κινητοποίηση προσέλαβε τα χαρακτηριστικά συλλογικής δράσης και κοινωνικού κινήματος. Πράγματι, θα ήταν χρήσιμο να σταθούμε στην κινητοποίηση των Παριανών για τα όσα διδάσκει στα Κυκλαδονήσια. Μπροστά σ' αυτήν, η κινητοποίηση της Νάξου –"Επιτροπή αγώνα"– μοιάζει με οπερέτα ως προς την οργάνωση, την κινητοποίηση, τον πολιτικό λόγο.

Ένα από τα βασικά χαρακτηριστικά γνωρίσματα του πολιτικού συστήματος της μεταπολίτευσης υπήρξε, από τη μεριά του, η διαμόρφωση προσδοκιών που απευθύνονταν στην κοινωνία και καλλιεργούνταν με αυξητικές τάσεις. Η κοινωνία, με τη σειρά της, προσλάμβανε αυτές τις "προσδοκίες" και τις διαμόρφωνε σε αιτήματα που απευθύνονταν μέσω των κομμάτων ή των συνδικάτων στο πολιτικό σύστημα, αξιώνοντας την υλοποίησή τους. Έτσι, μεταξύ των άλλων όλων, φτάσαμε και στο Εθνικό Σύστημα Υγείας. Ένα "σύστημα" που περιελάμβανε εξειδικευμένο εργατικό δυναμικό, διαφορετικές εργασιακές και μισθολογικές σχέσεις, ανεπτυγμένη τεχνολογία, εγκαταστάσεις σύγχρονες, ανύπαρκτες κατά το παρελθόν. Μια αδύναμη κοινωνία διεκδίκησε αιτήματα, γνωστά ως "συστήματα ευημερίας" στις ανεπτυγμένες κοινωνίες, από ένα πολιτικό σύστημα που στην πραγματικότητα δεν είχε τέτοιου είδους δυνατότητες και του οποίου, αντιθέτως, σκοπός του πολιτεύεσθαι δεν ήταν η δημοκρατική πραγμάτωση ίσων ευκαιριών και δυνατοτήτων των πολιτών του αλλά η αυταρχική διαχείριση των κοινωνικών αναγκών και των αιτημάτων της κοινωνίας του.

Έτσι, οι ελλειπείς δομές του Εθνικού Συστήματος Υγείας, ήδη από τη γέννησή του, η γεωμετρική αύξηση των ελλείψεων που παρατηρήθηκαν στην πορεία του, με υπαιτιότητα της Πολιτείας κυρίως, αλλά και η παθητικότητα που χαρακτήρισε τους αγώνες των αιτημάτων για την υγεία από τις τοπικές κοινωνίες, οι παθογένειες που αναδείχθηκαν στις σχέσεις ιατρικού προσωπικού και πολιτείας, ιατρικού προσωπικού - πολιτείας και ασθενών - πελατών - ψηφοφόρων οδήγησαν στις περισσότερες των περιπτώσεων στην απαξίωση του Εθνικού Συστήματος Υγείας από τους πολίτες-νησιώτες.

Κατ' επέκταση, και οι αντιδράσεις τους στην ενδεχόμενη συγχώνευση, συρρίκνωση ή και κατάργηση του Εθνικού Συστήματος στις Κυκλάδες υπήρξαν αδέξιες, αδύναμες και ατυχείς, με εξαίρεση αυτήν της Πάρου, που μόνη της, χωρίς την κινητοποίηση των Κυκλάδων, νησιωτών και θεσμών, δεν έχει πολλά περιθώρια επιτυχίας. Κι όχι μόνο: αρκετοί, πάρα πολλοί από τους συμπατριώτες μας, σκέφτηκαν ότι ο ιδιωτικός τομέ-

ας, η αγορά, θα ήταν μια αρκετά συμφέρουσα λύση στο πρόβλημα, αφού πλέον ο δημόσιος τομέας, ειδικά αυτή την περίοδο της κρίσης, αδυνατεί να αναλάβει και να ανταποκριθεί στις "δεσμεύσεις" του. Πολλώ μάλλον που δημόσιου χαρακτήρα θεσμοί (Δήμοι, Περιφέρειες) δεν είναι αρνητικοί σε μια τέτοια εξέλιξη και επικροτούν τις θέσεις περί κρατικού υδροκεφαλισμού στην Ελλάδα. Δεν γνωρίζω αν οι υποστηρικτές, τοπικοί "άρχοντες", τέτοιου είδους απόψεων κατανοούν ότι χωρίς αυτόν τον "υδροκεφαλισμό" είναι αμφίβολο αν μπορεί να υπάρξει τοπική "αυτοδιοίκηση", όπως αυτοί την άσκησαν και την ασκούν. Αλλά και ο ιδιωτικός τομέας της υγείας δεν ήταν και δεν είναι άγνωστος στους νησιώτες και συνυπάρχει και συνλειτουργεί με τον δημόσιο είτε σε ανταγωνιστική είτε σε συμπληρωματική σχέση.

Παρακολουθούμε τους Δήμους παρά τις αρχικές, ενδεχόμενες ή πιθανές αμφιταλαντεύσεις τους, να προσχωρούν στη λογική του "μικρού ευέλικτου" δημόσιου τομέα, και στην εκχώρηση δημόσιων αγαθών στις αγορές: όπως διαμορφώνεται, –κυρίως γι' αυτό το λόγο η προσχώρηση στη νεοφιλελεύθερη λογική, μετά την κατάρρευση του παραγωγικού ιστού του κράτους-κόμματος– το "μικρό κράτος" παρέχει τη δυνατότητα στους μεγάλους τοπικούς δημοτικούς συνδυασμούς, κατ' επέκταση στα κόμματα και στους μηχανισμούς τους, να δρουν τοπικά και να διαμορφώνουν τις πελατείες τους από τη δεξαμενή του νέου "στρατού" των ανέργων και εκείνων που βρίσκονται στο όριο της φτώχειας.

Αλλά και συλλογικοί παραγωγικοί οργανισμοί που, όπως στην περίπτωση της Νάξου, συγκαταλέγουν στις τάξεις τους μεγάλο αριθμό μελών, επηρεάζοντας, αν όχι ελέγχοντας, οικονομικά τον μισό νησιωτικό Ναξιώτικο πληθυσμό, αποδέχτηκαν τη λογική της αγοράς, παρά τις κρατικές πρόνοιες που έχουν δεχθεί από τον κρατικό μηχανισμό –από τη φορολογία– κατά το παρελθόν. Η μέχρι σήμερα πολιτική ιδεολογία Δημοτικών και Διοικητικών Συμβουλίων αποδείχτηκε ότι δεν επηρεάζει καθόλου τις επιλογές τους. Το βασικότερο των επιχειρημάτων, απ' όσα προβλήθηκαν κατά τη "διαπραγμάτευση" με τον ιδιωτικό φορέα, η "αεροκομιδή": μόνο την ημέρα σάς επιτρέπετε να αρρωστήσετε βαριά, τη νύκτα δεν μπορείτε να πάτε στην εντατική! Όσο για όλ' τ' άλλα, ελλείψεις των ιδιωτικών εταιρειών κλπ. δεν φαίνεται μέχρι σήμερα να προκαλούν τις αντιδράσεις ή και να προβληματίζουν όλους εκείνους που θα ασφαλιστούν σ' αυτές. Άλλωστε αρκετοί ντόπιοι επαγγελματίες θα ενταχθούν στη λειτουργία των εταιρειών εξουδετερώνοντας πιθανές λειτουργικές τους ατέλειες. Οι λόγοι για τους οποίους στην αεροκομιδή, όπως πληροφορούμαι, επικεντρώθηκαν όλοι εκείνοι που θεωρούν αναγκαίο και αδιαπραγμάτευτο τον δημόσιο χαρακτήρα της Υγείας είναι, για τον γράφοντα, ευλογοφανείς. Να σημειώσουμε ότι οι περισσότεροι από τους θιασώτες του δημόσιου χαρακτήρα είναι καλών προθέσεων: αλλά το ζήτημα είναι στο πως αυτοί που έχουν την ανάγκη του δημόσιου αγαθού, του Νοσοκομείου, θα απολαμβάνουν υπηρεσιών ώστε να μπορούν πρωτίστως να νοσηλεύονται, χωρίς να διατρέχουν κίνδυνο σ' αυτό, κι όχι στο πως θα εξασφαλιστεί η μετακομιδή τους με έγκαιρο και ασφαλή τρόπο. Παρά το ότι ο τοπικός πληθυσμός έχει ακριβοπληρώσει πολλαπλώς την μετάβασή του σ' άλλα ασφαλέστερα νοσηλευτικά κέντρα δεν φαίνεται να συναινεί στην επιχειρηματολογία περί του δημόσιου χαρακτήρα της υγείας και να διαμορφώνει μια σταθερή πλειοψηφία με αδιαπραγμάτευτη θέση. Η επιμονή για την ανασύσταση ενός κατεστραμμένου κρατικού μοντέλου για το δημόσιο αγαθό προβληματίζει εξίσου με τους υποστηρίζοντες τα πρωτεία των αγορών.

Ζούμε σε μια άλλη, καινούρια εποχή που, όπως ομολογούν όλοι, δεν έχει το προηγούμενό της στην Ελληνική ιστορία. Οι θιασώτες του δημόσιου χαρακτήρα της

υγείας στη Νάξο και άλλων αγαθών, βρίσκονται στην δυσάρεστη θέση να παραγνωρίζουν ή να αφήνουν στην άκρη όλα όσα, ανθρώπους, νοοτροπίες και πρακτικές, οδήγησαν στην απαξίωση του εθνικού συστήματος υγείας στη Νάξο ως δημόσιου αγαθού, προκειμένου να υποστηριχτεί ο δημόσιος χαρακτήρας της υγείας, να μην μπορούν να προτείνουν τίποτ' άλλο εκτός από τη "συντήρηση", "διατήρηση", "αυτοτέλεια" του "Κέντρου Υγείας-Νοσοκομείου Νάξου". Με κάποιες βελτιώσεις, μελέτες και οργανοχρονολογικά διαγράμματα, και αναβάθμιση προσωπικού,.. όλα άξια λόγου βέβαια...αλλά ποιος είναι διατεθειμένος πλέον να ακούει για και να υπερασπίζεται θεσμούς που στην κοινή λογική έχουν απαξιωθεί, με υπαιτιότητα, εξ ίσου σοβαρή, μ' εκείνη της Πολιτείας, των ίδιων των λειτουργών τους;

Το πρόβλημα εντοπίζεται στο ότι δεν υπάρχει, δεν διαμορφώνεται μια άλλη πρόταση, έξω από την κρατικιστική-οικονομίστικη λογική και την λογική του κέρδους. Ούτε για το σήμερα ούτε για το αύριο, το μέλλον. Η μόνη πρόταση, αυτή που υλοποιείται, διατυπώθηκε με ευκρίνεια από τον υπουργό διοικητικής μεταρρύθμισης κ. Μανιτάκη: το νέο κράτος θα διαχειρίζεται μόνον εκείνες τις παραγωγικές δραστηριότητες κι εκείνες τις υπηρεσίες που δεν συμφέρουν τον ιδιωτικό τομέα, την αγορά, να τις αναλάβει!

Ο έγκριτος κ. Μανιτάκης είναι σαφής: δημόσια αγαθά, όπως η εργασία, η ενέργεια, το νερό, η εκπαίδευση, η κοινωνική ασφάλιση, τα ανθρώπινα δικαιώματα, κ. ά. θα εξακολουθήσουν να έχουν δημόσιο χαρακτήρα μόνο αν αυτό είναι το συμφέρον των αγορών, και οι δημόσιες υπηρεσίες θα λειτουργούν ακολουθώντας τους κανόνες που ρυθμίζουν τη λειτουργία των ιδιωτικών επιχειρήσεων: για παράδειγμα, εργασία μέχρι τα 67 ή και παραπάνω, χαμηλούς μισθούς και συντάξεις, περιορισμένες κοινωνικές παροχές και ασφαλίσεις, ελεγχόμενα εργασιακά δικαιώματα.

Δεν πρόκειται για μελλοντικό σενάριο. Αυτό το Κράτος κτίζεται ήδη. Την εφαρμογή του μπορείτε να την παρακολουθήσετε αν έχετε τα μάτια και τ' αυτιά σας ανοικτά, γιατί οικοδομείται αθόρυβα και δεν ακολουθεί επικοινωνιακές μεθοδεύσεις. Μπορούμε να αναφερθούμε σ' αυτή την κατασκευή μίαν άλλη φορά.

Ας περιοριστούμε για την ώρα να τονίσουμε ότι: η κατάρρευση του Συστήματος Υγείας επήλθε παντού στον κόσμο όπου εφαρμόστηκαν μνημονιακές πολιτικές. Η Ελλάδα δεν θα μπορούσε να αποτελέσει εξαίρεση.

Πολλοί υποστηρίζουν ότι η επαρχία, τα νησιά πρωτίστως, γιατί στην υπόλοιπη Ελλάδα η καθυστέρηση ξεπερνά το 60%, θα "αντέξουν" περισσότερο χρονικό διάστημα στην κρίση: η επαρχία, η Νάξος εν προκειμένω, έχει ακόμα λίπος για να φαγωθεί!

Αλλά, πόσο εκτιμάται και μπορεί να μετρηθεί το "λίπος"; Για πόσο ακόμα θα είμαστε, οι νησιώτες, λιπαροί; Καθώς μάλιστα καθημερινά περιορίζεται ή και εξαφανίζεται η χρηματοπιστωτική δυνατότητα των νησιωτών και η δυνατότητά τους να διαθέτουν ρευστότητα;

Αν παρατηρήσετε, στη Νάξο, όπως συμβαίνει και σε κάθε άλλη ελληνική επαρχία, σε μικρότερο ή μεγαλύτερο βαθμό, αρχικά πλήττονται οι θεσμοί. Υγεία, Παιδεία, Δήμος είναι οι θεσμοί που δέχονται τις συνέπειες της πολιτικής που υιοθετεί η δημοσιονομική προσαρμογή, η εσωτερική υποτίμηση, η ύφεση, η περί του μικρού και ευέλικτου κράτους θεώρηση και οργάνωση της κοινωνικής συγκρότησης. Αλλά και οι δημόσιες και ιδιωτικού δικαίου υπηρεσίες, τα ελεύθερα επαγγέλματα, ο τουρισμός, η αγροτική και κτηνοτροφική παραγωγή, μικροί και μεσαίοι "νοικοκυραίοι" γνωρίζουν ήδη ή πρόκειται να γνωρίσουν τις δουλείες που επιβάλλει η πολιτική της δημοσιονομικής καθαρότητας, εφόσον δεν ανταποκριθούν και δεν προσαρμόσουν τη ζωή τους στις προδιαγραφές αυτού του νέου κράτους.

Αλλά και ο ιδιωτικός τομέας, από εκείνον του τουρισμού μέχρι την τοπική αγροτική και κτηνοτροφική παραγωγική δραστηριότητα, πόσο οικονομικά και μέχρι πότε μπορούν να αντέξουν στις πιέσεις του ανταγωνισμού που μπορούν να επιβάλουν εξωγενείς, εκτός Κυκλαδίτικης παραγωγής, εταιρείες και μηχανισμοί που ήδη δραστηριοποιούνται, για να αναλάβουν και να εντάξουν στις επιχειρηματικές δραστηριότητές τους τον τουρισμό, την τοπική αγροτική και κτηνοτροφική αγορά, τις δυνατότητες στον ενεργειακό τομέα, σε δραστηριότητες του Δήμου κ. ά.; Πόσο οι τοπικοί επιχειρηματίες μπορούν να αντέξουν την ασυδοσία των Τραπεζών;

Όλα αυτά τα οποία ακροθιγώς θίγονται εδώ οφείλουν να σκεφτούν όλοι όσοι δεν επιθυμούν αυτό το μέλλον για τον τόπο τους.

Οι ιδεολογίες προσπερνούνται από την ωμή πραγματικότητα. Ο μαρξισμός δεν μπορεί να λύσει το ζήτημα της ύφεσης. Ο αναρχισμός δεν μπορεί να λύσει προβλήματα όπως την ανάγκη για τοπική αυτοδιοίκηση που ασκείται υπέρ του λαού. Ο κείνσιανισμός, πλέον, το πρόβλημα της ανεργίας. Ο κομμουνισμός των συμβουλίων.... τι;

Η Νάξος, οι Κυκλάδες, με τη συμπόρευση λαού και τοπικών αρχόντων, οδηγούνται στην κατάρρευση. Οι νησιώτες, με μία μόνο κυρίαρχη παραγωγική δραστηριότητα είναι καταδικασμένες να ζουν σε μια υπάλληλη παραγωγική δομή και για το λόγο αυτό στην καθυστέρηση κι ό,τι αυτή συνεπάγεται για την κοινωνική, πολιτισμική, παραγωγική και διοικητική οργάνωσή τους: η εργατική τους δύναμη έχει απελπιστικά υποβαθμισθεί, τα δικαιώματά τους ως εργαζομένων έχουν παραβιαστεί κατάφορα, οι μισθοί τους εξαρτώνται από την "διακριτική ευχέρεια" του εργοδότη τους, οι συνταγματικές ελευθερίες τους δεν είναι παρά ο μανδύας που καλύπτει την αλόγιστη δύναμη της διαφθοράς και της διαπλοκής των νέων διαχειριστών μιας κοινωνίας του 1/3. Οι παραγωγικές δραστηριότητες των νησιωτικών κοινωνιών θα υπάρχουν στο μέτρο και στο βαθμό που πρόκειται να είναι συμπληρωματικές άλλων οικονομιών σχεδιασμών, που θα αποτελούν μέρος άλλων προϋπολογισμών!!! Δηλαδή, τόσο η τουριστική δραστηριότητα όσο και η αγροτοκτηνοτροφική παραγωγή θα είναι καλοδεχούμενες στο μέτρο και στο βαθμό που θα ενισχύουν άλλα κέντρα οικονομικού σχεδιασμού και ελέγχου. Ήδη η αγροτοκτηνοτροφική παραγωγή της Ελλάδας ετεροκαθορίζεται από τις νόρμες της Ευρωπαϊκής Ένωσης, προκαλώντας την ακύρωση παραγωγικών δυνάμεων και σχέσεων ή την χρέωση ολόκληρου του παραγωγικού αγροτικού και κτηνοτροφικού δυναμικού αλλά και την εξαφάνιση σειράς ειδικοτήτων, ρόλων και παραγωγικών αναπτυξιακών δυνατοτήτων μέσω των επιχορηγήσεων.

Οι υπάκουοι νησιώτες θα έχουν νομική προσωπικότητα, θα μπορούν δηλαδή να έχουν κοινωνική και οικονομική οντότητα και δραστηριότητα, συμβολαιογράφο, δικηγόρο, δικαστήριο, θέση και ρόλο στη νέα θεσμική πραγματικότητα του μικρού αλλά ευέλικτου κράτους, που υπακούει στους κανόνες και στις ρυθμίσεις της αγοράς, μόνον αν ευθυγραμμίζονται με τους κανόνες αυτής της νέας θέσμησης.

Από ήττα σε ήττα, οφείλουμε να αντιδράσουμε!

Να εμπιστευτούμε, όσοι αποδεδειγμένα δεν ενδιαφερόμαστε για μια νεοφιλελεύθερη θεώρηση και συγκρότηση της κοινωνίας μας, ο ένας τον άλλο και να επιτύχουμε τη μεγαλύτερη δυνατή κινητοποίηση κοινωνικών δυνάμεων και δυνατοτήτων που έχουμε στη διάθεσή μας: η κινητοποίηση του ανθρώπινου παράγοντα αποτελεί τον ουκ άνευ όρο για το όποιο εθνικό σχέδιο που αποσκοπεί στη νέα θεσμική συγκρότηση της κοινωνίας μας.

Να αποκαλύψουμε τις εστίες στις οποίες φωλιάζει ο φόβος που τον προκαλούν και τον διαχειρίζονται οι άνθρωποι των αγορών, οι διαχειριστές του νέου κράτους.

Να αποκαλύψουμε τους μηχανισμούς ελέγχου και χειραγώγησης.

Να ανακαλύψουμε τις δικές μας δεξιότητες και την κατανομή ειδικεύσεων και ρόλων που οφείλουμε να αναλάβουμε και να αναπτύξουμε τόσο σαν νησιά όσο και σαν νησιώτες μέσα στο Κυκλαδίτικο Αρχιπέλαγος.

Να σταθούμε κριτικά απέναντι στην ελληνική εκδοχή των "συστημάτων ευημερίας", όπως το σύστημα υγείας και να επινοήσουμε καινούρια συστήματα, περισσότερο αυτοτελή και αυτοδίκαια, στα μέτρα και στις δυνατότητες των ανθρώπων και των τόπων τους, ώστε να μην έχουν την ανάγκη από κρατικές νόρμες και από το συμφέρον των αγορών.

Να ανακαλύψουμε δηλαδή το κράτος που εμείς θέλουμε, και να προχωρήσουμε στη νέα θεσμική συγκρότηση της Ελληνικής κοινωνίας. Αν δεν επιτύχουμε αυτό το σκοπό δεν θα μπορέσουμε να υπερασπιστούμε ζωτικά συμφέροντα της κοινωνίας, που σχετίζονται με τους όρους παραγωγής και αναπαραγωγής της ελληνικής κοινωνίας...

Γένοιτο!

Αθήνα 13/16 Μαΐου 2013

Κωνσταντίνος Αντ. Κατσουρός

«ΠΟΥ ΕΙΝΑΙ Ο ΣΥΡΙΖΑ;» ΨΗΦΟΦΟΡΟΙ ΤΟΥ ΣΥΡΙΖΑ ΑΝΑΡΩΤΙΟΥΝΤΑΙ

Ο τίτλος-ερώτηση είναι δάνειο από το άρθρο του συντρόφου Στ. Ελληνιάδη στην εφ. "Δρόμος ΤΗΣ ΑΡΙΣΤΕΡΑΣ" (Σάββατο 27 Απριλίου 2013). Διαπιστώνουμε ότι κι άλλοι σύντροφοι από τις στήλες εφημερίδων του χώρου μας, της Αριστεράς, εξέφρασαν πρόσφατα ανάλογους προβληματισμούς. Κι είναι ευχάριστο αυτό γιατί επιτέλους αρχίζει μια ουσιαστική συζήτηση για τον ποιον ΣΥΡΙΖΑ θέλουμε, συζήτηση που όφειλε να ακολουθήσει την επομένη των εκλογών από τις οποίες αναδείχθηκε ο ΣΥΡΙΖΑ, η Αριστερά(;) σε αξιωματική αντιπολίτευση. Αυτή θα έπρεπε να είναι η φυσιολογική εξέλιξη στο εσωτερικό του χώρου της Ριζοσπαστικής Αριστεράς - λέμε οι ψηφοφόροι του ΣΥΡΙΖΑ....

"Πού είναι ο ΣΥΡΙΖΑ";

Το ερώτημα δεν είναι ρητορικό. Στην καθημερινότητα την οποία βιώνουμε, μ' όλες τις συνέπειες της πολυδιάστατης κρίσης, δηλώνει την απουσία εκείνης της πολιτικής δύναμης την οποία το 27% του εκλογικού σώματος εμπιστεύτηκε στις εκλογές της 17ης Ιούνη 2012 για να εκφράσει την ανάγκη της κοινωνίας μας να απαλλαγεί από τις μνημονιακές πολιτικές, την εξάρτηση από τον οικονομικό φασισμό των αγορών, την εσωτερική υποτίμηση.

Εμείς το 23% που αναδείξαμε τον ΣΥΡΙΖΑ σε αξιωματική αντιπολίτευση και ευελπιστούμε ότι θα είναι η κυβέρνηση αύριο, δεν οδηγηθήκαμε στην επιλογή αυτή εμπνεόμενοι από την ιδεολογική συγκρότησή του: οι Αριστεροί ανάμεσά μας είναι μειοψηφία. Ούτε από την προγραμματική διακήρυξή του. Δεν ήταν η οικονομική ευρυμάθεια του συντρόφου Μηλιού και η ολύμπια ηρεμία του σύντροφου Σταθάκη ούτε η νομική κατάρτιση της συντρόφου Κωνσταντοπούλου. Ούτε και οι Συνιστώσες, σαν έκφραση δημοκρατικότητας του κομματικού μηχανισμού. Φυσικά δεν πιστέψαμε ότι η Ελληνική Αριστερά έχει κυβερνητική πρόταση - δεν έχει πουθενά στον κόσμο. Αλλά, η πρόταση "κυβέρνηση της Αριστεράς" αποκάλυπτε μια θέληση, πρόσφερε μια προοπτική, μας έδινε μια δυνατότητα, εφόσον και στο μέτρο που και εμείς αποφασίζαμε να συμπαραταχθούμε. Αυτό κάναμε. Δεν σκεφτήκαμε σε καμιά περίπτωση να αντικαταστήσουμε το ΠΑ.ΣΟ.Κ μ' ένα νέο κι αν το κάναμε θα υπαναχωρούσαμε και εν τέλει θα προσχωρούσαμε στην κατεστημένη πραγματικότητα που ντυνόταν αντιμνημονιακά τον μανδύα της πολιτικής εξαπάτησης.

Εμείς, το 23 % των ψηφοφόρων (το 4% ανήκε ήδη στον ΣΥΡΙΖΑ), επιλέξαμε να ψηφίσουμε ΣΥΡΙΖΑ επειδή πριν απ' όλα αντιληφθήκαμε ότι έπρεπε, αν όχι να σταματήσει το κακό, να τεθεί ένας φραγμός στις μνημονιακές πολιτικές.

Εμείς, το 23% των ψηφοφόρων επιλέξαμε να ψηφίσουμε ΣΥΡΙΖΑ και να τον αναδείξουμε σε πολιτική δύναμη με κοινωνική δυναμική κι αυξημένες ευθύνες, λόγω της κατάστασης την οποία αντιμετωπίζαμε και αντιμετωπίζουμε, επειδή δεν είχαμε δική μας, στη διάθεσή μας, μια πολιτική δυναμική με σαρωτική κοινοβουλευτική παρουσία και παράλληλη, κυρίως, πρακτική στην κοινωνία μας.

Αναζητούσαμε, θέλαμε και θέλουμε μια πολιτική δύναμη προερχόμενη από την κοινωνία - από τις εκλογές στην προκειμένη περίπτωση, καθώς σ' εμάς, τους ψηφοφό-

ρους, στην κοινωνία δηλαδή, δεν δόθηκε η δυνατότητα αυτοοργάνωσης έστω. Είναι προτιμότερη η διαδικασία αυτή, καθόλου αρχηγική η οποία συνοδεύεται από νομιμοποιητικές διαδικασίες τύπου δημοψηφίσματος, που ταιριάζουν σε "χαρισματικούς".

Θέλαμε και θέλουμε μια πολιτική δύναμη ικανή να συλλαμβάνει το κοινωνικό αίτημα, το δικό μας αίτημα, να το μεταφέρει στο πολιτικό σύστημα, και να τίθεται επικεφαλής των αιτημάτων και των διεκδικήσεων όχι μόνο στο Κοινοβούλιο αλλά παντού όπου η κοινωνία ζει και αναπνέει: στους 1.500.000 άνεργους, στους 2.500.000 στα όρια της φτώχειας, όπως κι αν αυτή καθορίζεται, στους άεργους πτυχιούχους που ξενιτεύονται, σ' όλους όσοι πλήττονται από την εσωτερική υποτίμηση, σ' όλους εκείνους που ζουν την οικονομική καταστροφή της Ελλάδας.

Ενώ λοιπόν περιμέναμε μια κινητοποίηση πρωτόγνωρη για την Ελλάδα - οργάνωση όλων των χώρων και όλων των όρων παραγωγής και αναπαραγωγής της κοινωνίας μας - που θα αναδείκνυε το ανθρώπινο πολιτικό, κοινωνικό, οικονομικό και πολιτιστικό δυναμικό της κοινωνίας μας, αυτό το δυναμικό το οποίο εμπεριέχεται στο 27%, παρασέρνοντας κι άλλες κοινωνικές δυνάμεις, είδαμε το κόμμα που ψηφίσαμε να αναδιπλώνεται σε μια κοινοβουλευτική πολιτική πρακτική. Να υιοθετεί μια κοινοβουλευτική νοστοροπία που θα ταίριαζε στις δεκαετίες του '80, '90 και 2000 όταν δεν είχαμε το μισό τουλάχιστον παραγωγικό δυναμικό της Ελλάδας έξω από κάθε παραγωγική διαδικασία.

Εμείς, οι ψηφοφόροι ΣΥΡΙΖΑ, δεν είμαστε αντίθετοι με την κοινοβουλευτική πρακτική. Κάθε άλλο. Θεωρούμε αρκετά επιτυχή την μέχρι σήμερα κοινοβουλευτική πρακτική του ΣΥΡΙΖΑ. Αλλά υποστηρίζουμε - μετά από τόσους μήνες και ειδικά μετά τις εκλογές της 17ης Ιουνίου το πιστεύουμε - ότι στις σημερινές συνθήκες η προτίμηση και προαγωγή της κοινοβουλευτικής πρακτικής, ως κύριας μορφής δράσης για την απαλλαγή της Χώρας από τις δουλείες που της έχουν επιβληθεί, όσο δομική κι αν είναι αυτή η κοινοβουλευτική αντιπολίτευση, αποδεικνύεται τελικά ανεπαρκέστατη. Μια καθαρά κοινοβουλευτική πρακτική θα είχε νόημα και σημασία αν τα μικρά και μεσαία στρώματα δεν είχαν πολλαπλώς πληγεί και γνωρίσει την κατάρρευση. Αυτά τα στρώματα, ιστορικά, υποστηρίζουν και στηρίζουν τον αγώνα μέσω του Κοινοβουλίου για την όποια αλλαγή. Άλλωστε αυτά τα στρώματα αποτελούν το θεμέλιο της κοινοβουλευτικής δημοκρατίας. Είναι φανερό ότι στις σημερινές συνθήκες που καθημερινά επιδεινώνονται, η μικρομεσαία αστική τάξη δεν μπορεί, δεν είναι σε θέση να αναλάβει αυτό το έργο, δεν μπορεί να στηρίξει τις κοινοβουλευτικές προσπάθειες του ΣΥΡΙΖΑ. Δεν είναι τυχαίο που οι αλληπάλληλες συνταγματικές εκτροπές δεν συναντούν την παραμικρή διαμαρτυρία, κι η υπεράσπιση του Συντάγματος και των εργατικών δικαιωμάτων βρίσκονται στα χέρια κάποιων συνταγματολόγων και κάποιων εργατολόγων.

Δείτε τι έγινε το τριήμερο με το "Πολυνομοσχέδιο": έκαναν ό,τι ήθελαν... Επομένως δεν μπορεί να συνεχίζεται αυτή η μονοδιάστατη, δογματική θα μπορούσε να χαρακτηριστεί, κοινοβουλευτική πρακτική και πρέπει να αναθεωρηθεί.

Εμείς, που ψηφίσαμε ΣΥΡΙΖΑ πού είμαστε; Ποιος είναι ο ρόλος μας; Τι κάνουμε; Πού βρισκόμαστε στους σχεδιασμούς αυτής της πολιτικής ηγεσίας η οποία οφείλει να λογοδοτεί για τα έργα της σ' εμάς τους ψηφοφόρους; Εκείνο που γνωρίζουμε ως ψηφοφόροι είναι ότι από τη μέχρι σήμερα πρακτική του ΣΥΡΙΖΑ έχουμε τεθεί στην άκρη και σιγά σιγά περιθωριοποιούμεθα. Στην "άκρη", στο περιθώριο ως κοινωνική δυναμική. Στην άκρη ως πολιτισμική δυναμική. Στην άκρη ως φορείς πρωτοβουλιών αλληλεγγύης. Η παρουσία μας δεν είναι ισότιμη και ισάξια με το 4% του κόμματος που αποφασίζει, στο μέτρο που μπορεί να αποφασίζει... Δεν αμφισβητούμε τις καλές προθέσεις αλλά στην πράξη τι γίνεται;

Είναι ανάγκη να κατανοήσουμε όλοι ότι η δυστυχούσα κοινωνία έχει ανάγκη από

σειρά υπηρεσιών προκειμένου να ανταπεξέλθει την επίθεση του ευρωπαϊκού μηδενισμού. Η κοινωνία χρειάζεται υπεράσπιση σ' όλα τα επίπεδα κι έχει ανάγκη από όλους τους ανθρώπους της: από γιατρούς μέχρι αρτοποιούς, από δικηγόρους μέχρι υδραυλικούς, από εκπαιδευτικούς μέχρι ηλεκτρολόγους οργανωμένους σε γειτονιές, σε ζώνες, σε Δήμους, σε περιφέρειες κλπ. Αυτή την κατάσταση εκτάκτου ανάγκης την ζήσαμε και τη ζούμε, κι αυτή η ανάγκη υπεράσπισης ήταν τόσο φανερό το 2011 και το 2012, όταν παντού άνθιζαν πρωτοβουλίες πολιτών. Αυτή η κινητοποίηση έχει υποχωρήσει το 2013. Δεν το κατάλαβε ο ΣΥΡΙΖΑ; Δεν πήρε το μάθημα ο ΣΥΡΙΖΑ; Δεν άντλησε διδάγματα από την εμπειρία της ΕΔΑ, του '56, όταν "χάθηκε" για την Αριστερά το 25% από εσφαλμένες, στρατηγικής σημασίας, επιλογές και την κοντόφθαλμη κοσμοαντίληψη της κομματικής γραφειοκρατίας της εποχής εκείνης;

Περιθωριοποίηση του 23%; Πρόκειται για υπερβολή; Πιθανόν. Δείχνει όμως την συναισθηματική κατάσταση του κόσμου αυτού. Αν, μετά την γερμανική κατοχή του '40 η Χώρα βγήκε ολοκληρωτικά κατεστραμμένη, οι Γερμανοί δεν μπόρεσαν να εξαλείψουν την ελπίδα από τους Έλληνες. Την ελπίδα ότι μπορούσαν να αγωνιστούν πάνω στα ερείπια για την ανόρθωση της κοινωνίας τους. Τα κατάφεραν παρά την ξένη παρουσία, την εμφύλια σύρραξη και την γενικότερη πολιτική αστάθεια. Τότε, όπως και άλλες φορές κατά το παρελθόν, το κλειδί για την όποια ανασυγκρότηση της Ελληνικής κοινωνίας βρισκόταν στην αναδιοργάνωση και ανασύνθεση του κράτους.

Στις σημερινές συνθήκες οι Έλληνες χάνουν τις ελπίδες τους για τις ικανότητες τους, για τις παραγωγικές δυνατότητες της Χώρας τους, για το μέλλον της κοινωνίας τους: αυτό είναι εξόφθαλμο! Αρκούνται μ' εκείνους που διαχειρίζονται τις φοβίες τους, "τα χειρότερα", - μια στρατηγική έντασης που άρχισε να εφαρμόζεται την επαύριο της 6ης του Μάη εναντίον του ΣΥΡΙΖΑ, και εναντίον μας, και που ακόμα δεν έχει απαντηθεί: η Αριστερά δεν έχει καταφέρει να ανοίξει ένα όρυγμα σ' αυτόν τον πέτρινο τοίχο. Οι εστίες αντίστασης του καθεστώτος είναι πολλές και μεγάλες και πλέον έχει περάσει στο στάδιο της δικής του ανασυγκρότησης, του δικού του κράτους. Ενός κράτους που θα λειτουργεί σαν ιδιωτική επιχείρηση και θα περιλαμβάνει μόνο όσα η ιδιωτική πρωτοβουλία δεν θεωρεί ότι ανήκουν στις δραστηριότητές της γιατί δεν την συμφέρουν, όπως είπε ο υπουργός Μανιτάκης. Οι τελευταίες εξελίξεις στη Νάξο και σ' άλλα νησιά σχετικά με το θέμα της υγείας αποτελούν αδιάψευστο μάρτυρα για τη φύση του νέου κράτους που οικοδομείται.

Η Αριστερά δεν θέτει το ζήτημα του σκοπού του πολιτεύεσθαι. Μοιάζει να μην το θέλει. Οφείλει να το κάνει! κι αν το απέφυγε μέχρι τώρα είναι υποχρεωμένη να το θέσει. Επομένως η Αριστερά, εν προκειμένω ο ΣΥΡΙΖΑ, οφείλουν να περιορίσουν, να ανατρέψουν τη διαχείριση του φόβου κι από την άλλη να ορίσουν τον σκοπό της πολιτικής. Αυτά δεν μπορούν να επιτευχθούν χωρίς τη μεγαλύτερη δυνατή κινητοποίηση των ανθρώπων που ψήφισαν ΣΥΡΙΖΑ: τα όποια ανορθωτικά μέτρα και το όποιο εθνικό σχέδιο δεν έχουν πιθανότητα επιτυχίας αν δεν υπάρχει διαρκής κινητοποίηση, συνειδητή υποστήριξη των κοινωνικών στρωμάτων και πριν απ' όλα των δικών του πληροφορημένων δυνάμεων. Αν αυτός ο κόσμος μείνει στο περιθώριο της πολιτικής καμιά ανόρθωση της κοινωνίας μας, οικονομική ή πολιτική, δεν είναι δυνατή.

Αυτά τα κοινότοπα συζητάμε σχεδόν καθημερινά στις συναντήσεις μας, στη Νάξο. Ο προβληματισμός φθάνει μέχρι του σημείου να αναρωτιόμαστε αν ο ΣΥΡΙΖΑ είναι, τελικά, η πολιτική δύναμη από την οποία έχουμε ανάγκη.

Εμείς, που ψηφίσαμε ΣΥΡΙΖΑ στη Νάξο, μάταια περιμέναμε κάποιο κάλεσμα ουσιαστικής συμμετοχής στις όποιες διαδικασίες. Από την άλλη, η δράση του κόμματος εί-

ναι μηδενική στα χωριά (αγρότες, κτηνοτρόφοι, σμυριδεργάτες) και στην πόλη (γειτονιές, δημόσιοι και ιδιωτικοί υπάλληλοι, ελεύθεροι επαγγελματίες), επιλεκτική η παρουσία του σε μαζικούς και επαγγελματικούς χώρους (υγεία και υγιεινή, περιβάλλον, εκπαίδευση, συνεταιρισμοί, σωματεία, σύλλογοι, εκκλησία). Ανύπαρκτη η συνεργασία του με τ' άλλα Κυκλαδονήσια. Δεν έχει υπάρξει σκέψη και κινητοποίηση για την διαμόρφωση προγράμματος για την τοπική νησιωτική κοινωνία - εν τούτοις, επιθυμία του διακαής είναι η διεκδίκηση και κατάκτηση της δημοτικής αρχής. Αντίθετα, δίνει βάσιμα την εντύπωση ότι επιλέγει αφ' υψηλού τις κοινωνικές, πολιτικές και πολιτισμικές σχέσεις του. Είναι απογοητευτικό ότι σοβαρά ζητήματα, τα πιο σοβαρά, όπως η δράση που θα κινητοποιήσει τα μέλη του ΣΥΡΙΖΑ και τον κόσμο του στη Νάξο, την οργανωτική του ανασυγκρότηση, τη δημοκρατική λειτουργία από τη βάση ως την κορυφή και οι μορφές και τα μέσα επικοινωνίας για να φθάσει ο λόγος της Αριστεράς στον τελευταίο πολίτη-Ναξιώτη δεν απασχόλησαν και δεν απασχολούν τον ΣΥΡΙΖΑ Νάξου.

Σχετικά με την διεκδίκηση της Δημοτικής αρχής το 2014 μαθαίνουμε ότι συζητείται να μην σηματοδοτείται το δημοτικό ψηφοδέλτιο από την ταυτότητα ΣΥΡΙΖΑ, να αναζητήσει συμμαχίες στους παλαιοκομματικούς χώρους, τροφοδότες του πελατειακού συστήματος του αυταρχικού κράτους του ΠΑ.ΣΟ.Κ και της Ν Δ, να υποστηρίξει την εισδοχή στελεχών του καθεστώτος ΠΑ.ΣΟ.Κ κυρίως, στον ΣΥΡΙΖΑ, τα οποία άσκησαν εξουσία σ' όλα τα πεδία της πολιτικής, οικονομικής, και πολιτιστικής ζωής της Νάξου και των Κυκλάδων όλ' αυτά τα χρόνια, ή στελεχών που συμμετείχαν σε "προγράμματα" νομαρχιακού ή περιφερειακού επιπέδου για "νεότητα", επιμορφώσεις, καταρτίσεις κ ά., επιτυγχάνοντας και εξασφαλίζοντας έτσι για λογαριασμό του καθεστώτος την απορύθμιση της κοινωνίας, με το επιχείρημα ότι το άνοιγμα αυτό θα εξασφαλίσει την "άλωση" του Δήμου από τον ΣΥΡΙΖΑ(;)

Τι να πει κανείς; Δεν έχουν αντιληφθεί τι έχει συμβεί στη Χώρα; Πού ζουν; Θεωρούν ότι η "ανθρωπιστική κρίση" είναι μια φαντασική πραγματικότητα;

Αυτή την πραγματικότητα πως θα την αντιμετωπίσουμε;

Βεβαίως θα ψηφίσουμε ΣΥΡΙΖΑ στις εθνικές εκλογές για να μην πάει χαμένη η ψήφος. Αλλά στις δημοτικές εκλογές γιατί να ψηφίσουμε ΣΥΡΙΖαίο ή ψηφοδέλτιο που θα 'χει κορμό τον ΣΥΡΙΖΑ αλλά που νοθεύει ή και αρνείται την ταυτότητά του προκειμένου να γίνει Δήμαρχος και να "πάρει" τη δημοτική αρχή;

Δεν έχουμε λόγους!

Δύο δρόμους έχουμε να ακολουθήσουμε: ή θα βάλουμε τέλος στο κακό και θα προχωρήσουμε στη νέα θεσμική συγκρότηση της Ελληνικής κοινωνίας ή θα αποδεχτούμε την κοινωνία του 1/3 και το νέο κράτος, όπως το περιέγραψε ο υπουργός Μανιτάκης, σ' ένα ρόλο που θα κυμαίνεται μεταξύ αξιωματικής αντιπολίτευσης και κυβερνήσεων συνασπισμού κεντροαριστερών ή και κεντροδεξιών αποχρώσεων ή σε κάποιο άθροισμα τους. Εσείς τι επιλέγετε;

Την ευθύνη για την μεταφορά των συζητήσεων σε κείμενο την έχει ο

Αθήνα 5/10 Μαΐου του 2013

Κωνσταντίνος Αντ. Κατσουρός

ΥΓ. Τα άνωθεν θέλουν να συμβάλουν στον διάλογο που διεξάγεται και στους προβληματισμούς που ήδη καταγράφονται στις εφημερίδες του χώρου μας, της Αριστεράς, εν όψει του συνεδρίου για την συγκρότηση του ΣΥΡΙΖΑ και τη σχέση του με τις κοινωνικές δυνάμεις. Αν θεωρείται ότι τέτοιου είδους προβληματισμοί είναι καλό να συζητηθούν και στη Νάξο, πείτε εσείς ποιοι πρέπει να γίνουν κοινωνοί και να συμμετέχουν σ' αυτούς.

Βιβλία

MARIO VITTI, *Η Γενιά του Τριάντα. Ιδεολογία και Μορφή*, εκδοτική Ερμής 1977.

[...] Ξεκινώ από τη σκέψη πως ό,τι έχει μεγαλύτερο ενδιαφέρον στη γενιά του Τριάντα, σε ευρωπαϊκό επίπεδο, είναι η διαδικασία του σχηματισμού της, οι συνθήκες αποδοχής των νέων ιδεών και οι ζυμώσεις που δημιουργούνται στον ελληνικό χώρο, η πρωτοπορία και οι όροι λειτουργία της. Η διαφοροποίηση από την προηγούμενη κατάσταση, κι ακόμη, πάντοτε μέσα στη δεκαετία 1930-1940, οι μετασχηματισμοί που συνοδεύουν τη μεταβολή του πολιτειακού καθεστώτος, με την μετάβαση από την ελεύθερη ιδεολογική διαλεκτική σε μια αυταρχική διαχείριση των ιδεών. [...]

Με τον όρο "γενιά του Τριάντα" εννοούμε στη λογοτεχνία, κατά τρόπο γενικό και συμβατικό, τους νέους συγγραφείς που εμφανίστηκαν μέσα στη δεκαετία 1930 με 1940. Λέγω "κατά τρόπο γενικό και συμβατικό", επειδή αν προσέξουμε καλύτερα τη ληξιαρχική ηλικία ορισμένων συγγραφέων, που θεωρούνται όχι μόνον εκπρόσωποι της γενιάς αυτής, αλλά και κάπως ηγετικές μορφές της, [...] γύρω στο 1930 γίνεται αισθητή μια αλλαγή, μια ρήξη με το παρελθόν, ενώ παράλληλα εμφανίζονται προβληματισμοί που τεκμηριώνουν τη γέννηση μιας νέας συνείδησης, στηριγμένης σε μορφωτικά εφόδια και σε ψυχική διάθεση διαφορετικά από τα πριν γνωστά. [...] εκεί γύρω στο 1940, το πολύ μέσα στο διάστημα του πολέμου και της Κατοχής, η ερευνητική και ανανεωτική ορμή της γενιάς έχει συμπληρωθεί και εξαντληθεί, ενώ παράλληλα, τα ίδια εκείνα χρόνια, διαπιστώνεται η συγκροτημένη εμφάνιση μιας παραπέρα γενιάς, που θα δώσει τη δική της ερμηνεία της ζωής μέσα στην ποίηση και στην αφήγηση, και θα σχηματίσει την πρώτη μεταπολεμική γενιά. [...]. (Mario Vitti).

HENRY LEFEBVRE, *Δικαίωμα στην Πόλη, Χώρος και Πολιτική*, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 1977.

[...] Η πολεοδομία είναι της μόδας (...) τα πολεοδομικά ζητήματα και οι ανάλογοι στοχασμοί ξεπηδάνε από τους κύκλους των τεχνικών, των ειδικών και των διανοουμένων, που τοποθετούν τον εαυτό τους στην πρωτοπορία, περνάνε στη δημοσιότητα με άρθρα σε εφημερίδες και περιοδικά διαφορετικής εμβέλειας και ποικίλων φιλοδοξιών. ταυτόχρονα η πολεοδομία γίνεται ιδεολογία και πρακτική. ωστόσο, τα ζητήματα που σχετίζονται με την Πόλη και την αστική (urbaine) πραγματικότητα δεν είναι εντελώς γνωστά και αναγνωρισμένα. δεν έχουν αποκτήσει πολιτικά τη σπουδαιότητα και το νόημα που έχουν στη σκέψη (στην ιδεολογία) και στην πρακτική. (...) Αυτό το μικρό βιβλίο δεν σκοπεύει μόνο να περάσει από το κόσκινο της κριτικής τις απόψεις και τις δραστηριότητες που αναφέρονται στην πολεοδομία. Στόχος του είναι να εγγράψει τα προβλήματα αυτά στη συνείδηση και τα πολιτικά προγράμματα.

Για να μιλήσουμε για τη θεωρητική και πρακτική κατάσταση, για τα προβλήματα (την προβληματική) που αφορούν την Πόλη, την πραγματικότητα και τις δυνατότητες της ζωής μέσα σ' αυτή, ας ξεκινήσουμε μ' αυτό που λεγόταν άλλοτε "συνολική εποπτεία.

PAUL MATTICK, *Μαρξ και Κέυνς*, εκδ. Οδυσσέας, Αθήνα 1981.

Στο βιβλίο "Μαρξ και Κέυνς" ο Πωλ Μάτικ, που είναι βαθύς γνώστης των δύο συγγραφέων και έχει πλούσια εμπειρία των προβλημάτων της οικονομικής συγκυρίας όπως διαμορφώθηκε στη Γερμανία της Βαϊμάρης και στην Αμερική μετά την κρίση του '29 έως σήμερα, προχωρεί σε μια συστηματική ανάλυση και σύγκριση των δύο θεωρητικών οικοδομημάτων και εξετάζει την επα-

λήθειά τους σε σχέση με την οικονομική και κοινωνική ανάπτυξη της πραγματικότητας του ώριμου καπιταλισμού.

Ο Πωλ Μάττικ γεννήθηκε στη Γερμανία και το 1926 μετανάστευσε στις ΗΠΑ όπου και έζησε, στη Μασαχουσέτη, μέχρι το θάνατο του. Συνδέθηκε με το κίνημα του Κομμουνισμού των Συμβουλίων, του οποίου υπήρξε από τους σημαντικότερους θεωρητικούς. Επηρέασε με τα κριτικά οικονομικά και φιλοσοφικά δοκίμια του, με την άρνησή του να αποδεχτεί και να στρατευθεί στον υπαρκτό σοσιαλισμό και την απόρριψη του δυτικού καπιταλιστικού μοντέλου στη διαμόρφωση της Νέας Αριστεράς σ' Αμερική και Ευρώπη τις δεκαετίες του '50 και του '60 ενώ διηύθυνε τα περιοδικά της αμερικανικής μαρξιστικής αριστεράς *Living Marxism* και *New Essays*.

ΕΦΗ ΑΒΔΕΛΑ / ΑΓΓΕΛΙΚΑ ΨΑΡΡΑ, *Ο Φεμινισμός στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου*, εκδ. Γνώση, Αθήνα 1985.

[...] Τα κείμενα που έχουν συγκεντρωθεί σ' αυτή την Ανθολογία αποτελούν την πιο αδιάψευστη μαρτυρία για την ιστορικότητα του γυναικείου κινήματος το οποίο, αν και έχει την αφετηρία του στα τέλη του 19ου αιώνα, δεν κρίθηκε ικανό να απασχολήσει την ελληνική ιστοριογραφία. Είναι κείμενα γυναικών που αγωνίσθηκαν για την υπόθεση του φύλου τους την περίοδο του Μεσοπολέμου, περίοδο κατά την οποία το γυναικείο κίνημα αποκτά εκείνα τα χαρακτηριστικά που θα επιδείξουν τη μεγαλύτερη αντοχή στο χρόνο και που θα επηρεάσουν αποφασιστικά την κατοπινή του πορεία. Στα χρόνια αυτά πρέπει να αναζητηθούν οι βάσεις της μεταπολεμικής θέσης των γυναικών στην κοινωνία αλλά και οι μηχανισμοί που τελικά υπέταξαν τις γυναικείες διεκδικήσεις στις γενικότερες πολιτικές επαγγελίες του προοδευτικού στρατοπέδου, ματαιώνοντας την ιδιαιτερότητα και αμβλύνοντας την αποτελεσματικότητά τους. [...].

ΑΓΓΕΛΙΚΗ ΜΗΤΣΑΝΗ, "Η Χορηγία στις Κυκλάδες από τον 6^ο μέχρι τον 14^ο αιώνα: η μαρτυρία των επιγραφών", *Επετηρίς Εταιρείας Βυζαντινών Σπουδών*, Αθήνα 2004-06.

[...] Η ύπαρξη σημαντικού αριθμού παλαιο-χριστιανικών μνημείων αποδεικνύει την συνεχή κατοίκηση των νησιών κατά τον 5ο, τον 6ο και τον 7ο αιώνα κάτω από συνθήκες ειρήνης και σχετικής ευημερίας. Ωστόσο, τα πρώτα χριστιανικά μνημεία είναι μάλλον μικρά ως προς το μέγεθος και με διακόσμηση φτωχική. Εξαιρεση αποτελούν η μεγάλη τρίκλιτη βασιλική της Αγίας Ειρήνης στην Περίσσα της Θήρας, και κυρίως το κτιριακό συγκρότημα της Καταπολιανής στην Παροικιά της Πάρου, για το μέγεθος, τον αρχιτεκτονικό τύπο της τρίκλιτης αρχιτεκτονικής τρουλαίας σταυρικής βασιλικής και τον πολυτελέστατο διάκοσμο. (...)

Από το 2ο μισό του 7ου αιώνα οι επτά αφιερωτικές επιγραφές στο γραπτό διάκοσμο του τρικόγχου ναού της Παναγίας Δροσιανής στην Νάξο αντιπροσωπεύουν με τον καλύτερο τρόπο παράδειγμα συλλογικής προσφοράς, για την διακόσμηση ναού με τοιχογραφίες, αναμφισβήτητα, λιγότερο δαπανηρές από τις ορθομαρμαρώσεις και τα ψηφιδωτά. Η αναφορά του επισκόπου Σισινίου σε μια από αυτές τις επιγραφές πιθανώς υπονοεί και την συμμετοχή του στην διακόσμηση του μνημείου.

Η ύπαρξη στην Νάξο μνημείων με γραπτό ανεικονικό διάκοσμο, που χρονολογούνται τον 8ο-9ο αιώνα και συνδέονται προφανώς με το κίνημα της Εικονομαχίας, σημαίνει επίσημη αποδοχή της ανεικονικής τέχνης στο νησί από τον κλήρο, την τοπική ηγεσία και τον λαό, και ίσως δηλώνει, ενδεχομένως, σημαντική θέση της Νάξου στην διοίκηση του Αιγαίου Πελάγους. Στην μαρτυρία του Ιωάννη Καμενιάτη ότι οι κάτοικοι της Νάξου πλήρωναν φόρους στους Άραβες της Κρήτης, οφείλεται πιθανότατα και η διάσωση των μνημείων στο νησί από αυτήν ή τις παλαιότερες εποχές. Είναι γνωστά ως τώρα πάνω από δεκαπέντε στρώματα ανεικονικής ζωγραφικής σε αντίστοιχα μνημεία. Ελάχιστα, ωστόσο, διασώζουν, αφιερωτικές επιγραφές και σχεδόν κανένα από αυτά δεν προσφέρει συγκεκριμένες πληροφορίες σχετικά με τους χορηγούς τους. (...) ως χορηγοί υπονοούνται πρόσωπα της εκκλησίας (...) ένας οικονόμος αναφέρεται στον Άγιο Αρτέμιο και πιθανώς ένας επίσκοπος είναι ο

χορηγός του Αγίου Ιωάννη. (στ' Αθησαρού) (...)

Η διοικητική αναδιοργάνωση των νησιών από τον 10ο αιώνα (...) φαίνεται να επικουρείται από ένα σημαντικό αριθμό μνημείων (10ου-12ου αι.) (...)

Η σημαντική διοικητική θέση της Νάξου που ήδη υποθέσαμε από την προηγούμενη περίοδο μαρτυρείται τον 11ο αιώνα και από τις επιγραφές. Ως χορηγοί, εκτός από τον ανώτερο κλήρο, δραστηριοποιούνται πλέον, ανώτεροι στρατιωτικοί και διοικητικοί αξιωματούχοι, οι οποίοι αποτελούν και την τοπική αριστοκρατία. Σημαντικότερη από όλες η επιγραφή της Πρωτοθρόνου στο Χαλκεί της Τραγαίας. Σε εγχάρακτη επιγραφή κοσμήτη του έτους 1052, σήμερα εντοιχισμένη στο μεταγενέστερο καμπαναριό, όπου μνημονεύεται ανακαίνιση του ναού, ως χορηγοί αναφέρονται ο επίσκοπος Λέων, ο Νικήτας πρωτοσπαθάρης και τουρμάρχης Ναξίας και ο Στέφανος ο Καμηλάρης. (...) στον νάρθηκα του ναού του Αγίου Γεωργίου του Διασορίτη του 11ου αιώνα, περιέχει δέηση ενός πρωτοσπαθαρίου, του Ιωάννη. Ένας άγνωστος επίσκοπος μνημονεύεται επίσης σε απόσπασμα επιγραφής στο αρχικό στρώμα του βορείου τοίχου του Αγίου Νικολάου στο Σαγκρί, που χρονολογείται στον 11ο-12ο αιώνα.

Ο επίσκοπος Λέων, ο οποίος από ορισμένους ερευνητές ταυτίζεται με τον Λέοντα της επιγραφής της Πρωτοθρόνου, είναι ο ανακαινιστής της Παναγίας, όπως αναφέρεται σε έμμετρη λογία πολύστιχη επιγραφή του δεύτερου μισού του 10ου αιώνα χαραγμένη σε μαρμάρινο κοσμήτη που ήταν εντοιχισμένος στην αυλή του Αγίου Μάμα στην Ποταμιά της Νάξου. (...)

Δύο επιτάφια επιγραφές, η μία γραπτή στο βορειοδυτικό παρεκκλήσι του Αγίου Ακινδύνου της Πρωτοθρόνου του έτους 1056 δεν μνημονεύουν παρά το όνομα της κεκοιμημένης Άννας, ενώ εγχάρακτη επιγραφή σε πολυτελή μαρμαρίνη πλάκα σαρκοφάγου του έτους 1128, εντοιχισμένη στην πρόθεση της Αγίας Τριάδας Καλοξύλου επίσης στην Νάξο, μνημονεύει τον κεκοιμημένο νεκρό Γεώργιο αλλά και τον Μαΐστρο τον Κόητο. Αν και δεν αναφέρεται ρητά ο χορηγός στις επιγραφές αυτές, η

ποιότητα των έργων δηλώνει εύπορους κτήτορες.

Μια άλλη, ωστόσο, κατηγορία χορηγών μπορεί να αναζητηθεί στα πρόσωπα των ίδιων των ζωγράφων. Ο ζωγράφος Γεώργιος, όπως δηλώνει η επιγραφή από την αποτοιχισμένη τοιχογραφία από την αψίδα της Δροσιανής με την παράσταση της Δέησης του 11ου(;) αιώνα, πρέπει να θεωρηθεί συγχρόνως και ο χορηγός της τοιχογραφίας. (...)

Οι Κυκλάδες κατά τους πρώτους αιώνες της λατινοκρατίας παρουσιάζουν αυξημένη καλλιτεχνική παραγωγή που αντιπροσωπεύεται από ένα σημαντικό αριθμό τοιχογραφικών στρωμάτων. Αυτό οφείλεται στην ανεκτικότητα των λατίνων κυριάρχων για τα θρησκευτικά θέματα, στην ενασχόληση τους με την θάλασσα, τον έλεγχο των θαλασσιών οδών και το εμπόριο, και, παράλληλα, στην οικονομική ευχέρεια των ελλήνων κατοίκων στα χέρια των οποίων φαίνεται ότι παρέμεινε η γεωργική παραγωγή των νησιών. (...) Στην Νάξο, έδρα του "δουκάτου του Αρχιπελάγους", κτίζονται και κυρίως διακοσμούνται με τοιχογραφίες τον 13ο αιώνα, και ιδιαίτερα κατά το δεύτερο μισό του και την πρώτη δεκαεπενταετία του 14ου αιώνα, σημαντικός αριθμός μνημείων. (...) Οι εκκλησίες που οικοδομούνται είναι κυρίως μικρών διαστάσεων, κτίσματα ταπεινά, στον αρχιτεκτονικό τύπο του μονοχώρου καμαροσκεπούς ναυδρίου. Διακοσμούνται, ωστόσο, όλοι οι ναοί με τοιχογραφίες, όχι μόνον οι νεόδμητοι αλλά και οι σωζόμενοι από παλαιότερες εποχές.

Από τις σωζόμενες γραπτές κτητορικές επιγραφές διαπιστώνουμε επίσης ότι οι χορηγοί των τοιχογραφιών αυτών είναι έλληνες, λαϊκοί, που άλλοτε μπορούμε να υποθέσουμε από το μέγεθος και την ποιότητα του έργου 'ότι πρόκειται για πλούσιους γαιοκτήμονες, άλλοτε όμως ότι πρόκειται για την εκδήλωση ευλαβείας δωρητών, που προέρχονται από ασθενέστερα οικονομικά στρώματα. (...) Σπανιότερα οι δωρητές είναι κληρικοί, ιερείς ή αναγνώστες (...) στις πρώτες δεκαετίες του 14ου αιώνα, ως χορηγός αναφέρεται ένας ιερέας στην Παναγία Αρχατού (1285), ένας παπάς στον Άγιο Γεώργιο στον Όσκελο (1285), ένας αναγνώστης,

δηλαδή ψάλτης, στον Άγιο Νικόλαο στο Σαγκρί (1270), ενώ οι υπόλοιποι είναι κοσμικοί. Σ' ορισμένες μάλιστα περιπτώσεις, χαρακτηριστικότερες από τις οποίες είναι η Παναγία "στης Γαλλούς" (1288/89) και η Παναγία στον Αρχατό (1285), η τοιχογράφηση του ναού είναι αποτέλεσμα συλλογικής προσφοράς περισσοτέρων αφιερωτών που καμιά φορά είναι μέλη της ίδιας οικογένειας, όπως η οικογένεια Γαλάτη στο ναό του Αγίου Γεωργίου στο Μαραθό. (...)

Η συνοπτική αυτή επισκόπηση της χορηγίας (...) έδειξε μια εναλλαγή στην ιδιότητα των δωρητών και την κοινωνική και οικονομική διαστρωμάτωση από τις οποίες προέρχονται οι χορηγοί, άμεσα συνδεδεμένες με τις ιστορικές συνθήκες. Ο κλήρος, οι παντοδύναμοι επίσκοποι και πρεσβύτεροι των πρώτων χριστιανικών χρόνων είναι και εδώ οι χορηγοί των σημαντικότερων και πλουσιότερων παλαιοχριστιανικών μνημείων, χωρίς να λείπουν και οι σεμνότερες εκδηλώσεις ανωνύμων, αλλά και τα παραδείγματα συλλογικής συνεισφοράς σε μνημεία περιορισμένων απαιτήσεων. Η αλλαγή των διοικητικών και κοινωνικών δομών κατά τη μεσοβυζαντινή περίοδο, παράλληλα με τον κλήρο, περιέχει την οικονομική δυνατότητα ανάληψης χορηγικής δραστηριότητας και σε άλλες κοινωνικές ομάδες. Διοικητικοί και στρατιωτικοί αξιωματούχοι, αλλά και πλούσιοι τοπικοί άρχοντες αναλαμβάνουν να κτίσουν και να διακοσμήσουν εκκλησίες. Κατά την περίοδο της λατινικής κυριαρχίας η χορηγία ασκείται πλέον μόνον από έλληνες λαϊκούς και απλούς ιερείς καθώς έχουν καταργηθεί οι ορθόδοξες επισκοπές, ενώ όλο και συχνότερα παρατηρείται το φαινόμενο της συλλογικής συνεισφοράς. Το μέγεθος των μνημείων και η ποιότητα του διακόσμου επιτρέπουν να υποθέσουμε αν οι δωρητές, οι οποίοι δεν παραλείπουν να μνημονεύσουν την ευσέβειά τους με παρρησία, είναι εύποροι γαιοκτήμονες ή απλοί χωρικοί. (...)

ΕΛΕΝΗ ΓΛΥΚΑΤΖΗ-ΑΡΒΕΛΕΡ, *"Γιατί το Βυζάντιο"*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2009.

[...] Στο παρόν βιβλίο παρουσιάζονται οι σχέσεις της πολιτείας με την εκκλησία (αυτοκράτορα και πατριάρχη), του κέντρου με

την περιφέρεια (Κωνσταντινούπολης και επαρχιών), του Βυζαντίου με τους πολυποίκιλους γείτονές του, φίλους, συμμάχους ή εχθρούς. Οι συνοριακές συρρικνώσεις, οι δογματικές διαμάχες, οι στρατιοπολιτικές αντιπαλότητες, και οι άνισες κοινωνικές διαβαθμίσεις που ρύθμιζαν την καθεστηκυία τάξη εξηγούν τη δυσκολία της Βυζαντινής κοινωνίας αλλά και της πολιτικής να ανταποκριθεί στις απαιτήσεις των καιρών. Η πτώση της αυτοκρατορίας πρώτα στα χέρια των Σταυροφόρων (1204) και τελικά στους Οθωμανούς (1453) προλογίζουν τη χαλεπότητα της μετέπειτα εποχής που θεμέλιο της ωστόσο μένει η πολύχρονη βυζαντινή εμπειρία: θρησκευτική, ιδεολογική και βιωματική. Απόηχός της ως τις μέρες μας μπορεί να θεωρηθεί η αμφίσημη σχέση των Νεοελλήνων με τη Δύση και την Ανατολή, πρόβλημα της νεοελληνικής ταυτότητας".

ΤΖΟΥΑΝΕΣ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ, *Στον καιρό τηςσχόλης (L' Otsio) Αναμνήσεις από την Κρήτη του 17ου αιώνα*, Εισαγωγή και σχολιασμός Alfred Vincent, μετάφραση-επιμέλεια Ναταλία Δεληγιαννάκη, Πανεπιστημιακές εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο 2013.

Ο Τζουάνες Παπαδόπουλος, γεννημένος γύρω στα 1618 στο Χάνδακα, έζησε τα τελευταία ειρηνικά χρόνια της βενετοκρατίας και τη μακρόχρονη πολιορκία της πόλης του από τους Οθωμανούς. Πρόσφυγας από το 1669 κατέφυγε στα Επτάνησα, έμεινε πολλά χρόνια στην Ιστρία και τελικά εγκαταστάθηκε στην Πάδοβα. Εκεί έγραψε το 1696, στα ιταλικά, τις αναμνήσεις του από τη χαμένη πατρίδα. Μιλάει για τα πελώρια τείχη του Χάνδακα, τις εκκλησίες του, τη κρήνη του Μορεζίνι, παρουσιάζει συνήθειες και αφηγείται περιστατικά, αναφέρεται σε ενδυμασίες και διασκεδάσεις, λέει για τις καλλιέργειες και την κτηνοτροφία, θυμάται κάθε τόσο τα φαγητά και τα περίφημα κρητικά κρασιά... Σε μια αφήγηση ελεύθερη σαν κουβέντα, συγκερνά για την απώλεια του τόπου του με το χιούμορ, τη νοσταλγία του με καυστικές παρατηρήσεις. Ο "καιρός τηςσχόλης" που βρήκε ο Τζουάνες στα ήσυχα γερατειά του μας χαρίζει ένα κείμενο μοναδικό στην αμεσότητά του, που φέρνει μπρο-

στά μας ολοζώντανη την "αγαπημένη πατρίδα" του στην καθημερινότητά της και σε ιδιαίτερες, ευτυχισμένες και επώδυνες, ώρες της.

ΚΩΣΤΑΣ ΚΩΣΤΗΣ, *"Τα κακομαθημένα παιδιά της ιστορίας. Η διαμόρφωση του νεοελληνικού κράτους, 18ος-21ος αιώνας"*, εκδ. Πόλις, 2013. Αναδημοσιεύεται από την Κυριακάτικη Καθημερινή 26 Μαΐου 2013 "Τέχνες και Γράμματα", επιμ. Όλγας Σελλά.

"Ημείς δε αν και ζώμεν εν τω ενεστώτι, εγεννήθημεν όμως προ πολλών αιώνων, και των αιώνων τας αύρας αναπνέομεν. Αυταί αι ιδιοτροπίαί μας, και αι φαντασίαί μας, και αι προπετείες αξιώσεις, μαρτυρούσιν, ότι είμεθα les enfants gates de l' histoire", έγραψε ο Ζαμπέλιος το 1856 στο περιοδικό "Πανδώρα". Όπως ο ίδιος εξηγεί λίγο πιο κάτω, στο ίδιο κείμενο, enfant gate σημαίνει "δια χαϊδευμάτων κακομαθημένου ή διεφθαρμένου παιδίου, όπως ήδη τινές των κατά την Ευρώπην συγγραφέων ωνόμασαν ημάς", εμάς τους Έλληνες. Από τον Σπυρίδωνα Ζαμπέλιο δανείζεται τον τίτλο του νέου του βιβλίου ο καθηγητής Οικονομικής και Κοινωνικής Ιστορίας στο τμήμα Οικονομικών Επιστημών του Πανεπιστημίου Αθηνών, Κώστας Κωστής, που πρόσφατα ανέλαβε και επικεφαλής του Megaron Plus, του θεσμού του Μεγάρου Μουσικής που μας φέρνει σε επαφή με τη σύγχρονη σκέψη και τους σύγχρονους δημιουργούς.

Το νέο ογκωδέστατο (500 σελίδες) βιβλίο του, που μόλις προχθές κυκλοφόρησε από τις εκδόσεις "Πόλις", έχει τίτλο "Τα κακομαθημένα παιδιά της ιστορίας". Η διαμόρφωση του νεοελληνικού κράτους, 18ος-21ος αιώνας". Ξεκινάει την αφήγησή του από τις πολλαπλές διαδικασίες μετατροπής μιας μικρής επαρχίας της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας σ' ένα σύγχρονο ευρωπαϊκό κράτος. Οι συνθήκες της Ευρώπης τότε, οι συνθήκες της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, οι νέες ελίτ που δημιουργήθηκαν, οι συμπεριφορές που δημιουργήθηκαν, οι συμπεριφορές που διαμορφώθηκαν στην πολιτική διακυβέρνηση του νέου ελληνικού κράτους, οι διχασμοί, το σήμερα και το μέλλον απασχολούν το βιβλίο του, το οποίο μας βοηθάει να κατανοήσουμε πολλές από τις συμπεριφορές και τις συνήθειες μας, τις εθνικές και τις πολιτικές. Από τις σελίδες αυτού του βιβλίου προδημοσιεύουμε σήμερα κάποια αποσπάσματα. (...)

"Η Ελλάδα - και στο σημείο αυτό μπορούμε να είμαστε σίγουροι - υπήρξε αρχικά προϊόν μιας ερευνητικής περιέργειας, αλλά και οικονομικών συναντήσεων και πολιτικών αντιπαραθέσεων. Από τα μέσα δε του 18ου αιώνα και μετά, και κρατικών αντιπαραθέσεων στο πλαίσιο του περίφημου Ανατολικού Ζητήματος (...) Πέρα όμως από αυτό, και ως ένα βαθμό και ως συνέπιά του, η Ελλάδα υπήρξε και προϊόν των σημαντικών μετασχηματισμών που γνωρίζει η Οθωμανική Αυτοκρατορία κατά τον 17ο και 18ο αιώνα. (...)

Περιθωριακές ελίτ

Εξίσου σημαντική υπήρξε και η διαδικασία ανασύνταξης του οθωμανικού κράτους προκειμένου να αντιμετωπίσει τους εξωτερικούς και εσωτερικούς αντιπάλους του. Η εν λόγω διαδικασία θα οδηγήσει σε μορφές διακυβέρνησης οι οποίες επέτρεψαν στις ελληνόφωνες ορθόδοξες ελίτ, που είχαν συγκροτηθεί γύρω από το Πατριαρχείο της Κωνσταντινούπολης, να συγκροτήσουν ένα επικοινωνιακό και πολιτικό δίκτυο, πρωτο-

φανές για τα δεδομένα της Νοτιοανατολικής Ευρώπης, αλλά συνάμα και να εκθρέψει φιλοδοξίες που μέχρι τότε ήταν αδιανόητες. (...) Αλλά όπως και να έχει το πράγμα, ο πόλεμος της Ανεξαρτησίας πραγματοποιήθηκε από εκείνους που βρίσκονταν ή κινδύνευαν να βρεθούν στο περιθώριο της εξουσίας, μέσα στο πλαίσιο της οθωμανικής διοίκησης πάντοτε, αλλά και από άλλους εκτοπισμένους ή απλώς απόμακρους από την εξουσία.

Πρόκειται για ομάδες που η βιβλιογραφία ορίζει ως "περιθωριακές ελίτ". (...)

Η ίδρυση, λοιπόν, του ελληνικού κράτους υπήρξε προϊόν τόσο διεθνών όσο και εγχώριων διεργασιών που αναδιέταξαν τη θέση των ορθόδοξων πληθυσμών στην Οθωμανική Αυτοκρατορία. Πριν απ' όλα, υπήρξε ένας αγώνας χριστιανών εναντίον μουσουλμάνων, του οποίου την ηγεσία διεκδίκησαν μερίδες των αρχόντων των ορθόδοξων. Οι εξελίξεις όμως του Αγώνα περιόρισαν, από κάθε άποψη, τις φιλοδοξίες τους και τελικά οδήγησαν στην καταστροφή τους, ενώ οι

γεωγραφικές, και στη συνέχεια κρατικές διαστάσεις της ελληνικής ελευθερίας περιορίστηκαν σ' ένα μικρό κομμάτι του Νότου της Βαλκανικής Χερσονήσου. Τον λόγο τώρα είχαν όχι οι Φαναριώτες, αλλά οι τοπικοί προύχοντες που διεκδίκησαν, καθένας για λογαριασμό της ομάδας στην οποία ανήκε, την εξουσία, για να οδηγήσουν τελικά τον Αγώνα στα πρόθυρα της ήττας. Η Ναυμαχία του Ναυαρίνου, "an untoward event" σύμφωνα με την αγγλική διπλωματία ορολογία, οδήγησε τελικά στη δημιουργία του ελληνικού κράτους".

Διαρκής πρόκληση

Τη Ναυμαχία του Ναυαρίνου ακολούθησαν πολλά, και ο 19ος αιώνας ήταν για τη νέα Ελλάδα πυκνός σε γεγονότα. Το ίδιο και ο 20ος, στον οποίο περίσσεψαν οι πολιτικές αντιθέσεις και διαμορφώθηκαν στρατόπεδα πολλών ειδών, πολιτικά, ιδεολογικά, πολιτιστικά. "Ο ελληνικός κοινοβουλευτισμός βρίσκεται σε όλη τη διάρκεια της περιόδου 1949-1967 υπό αμφισβήτηση, (...) το μετεμφυλιακό καθεστώς υπήρξε το πρώτο που θέσπισε τον αποκλει-

σμό μιας μεγάλης μερίδας Ελλήνων πολιτών από την πολιτική ζωή της χώρας". Σήμερα; "δεν είναι αυτονόητο ότι τα 'ευρωπαϊκά επιτεύγματα της Ελλάδας θα διατηρηθούν'", λέει στην τελευταία παράγραφο του epilόγου ο καθηγητής Κ. Κωστής. "Η κατάκτηση του 'ευρωπαϊκού πεπρωμένου' σε καμία περίπτωση δεν μπορεί και δεν θα έπρεπε να θεωρηθεί ως κεκτημένο. Θα αποτελέσει στο εξής μια διαρκή πρόκληση για τους Έλληνες".

Καλό Καλοκαίρι

Να περνάτε τις μέρες σας ευφρόσυνα

Σας περιμένουμε τον Σεπτέμβρη (7 - 29 2013)

στη 2η Συνάντηση στη Νάξο

αίθουσα Ιάκ. Καμπανέλλη και συνεδριάσεων Δημοτικού Συμβουλίου

Ευχαριστούμε τον κ. Μιχάλη Ν. Μαρινάκη και τον κ. Φ. Εμμ. Κατσούρη,
τον κ. Νικόλαο Κρητικό, τέως διευθυντή του Β΄ Γυμνασίου Νάξου,
την τέως Διευθύντρια του Β΄ Γυμνασίου Νάξου κ. Οικονόμου - Μαργαρίτη
τον κ. Ιωάννη Τζουάνη, τέως Δήμαρχο Δρυμαλίας,
τον κ. Γιάννη Μπαρδάνη, τέως Δήμαρχο Δρυμαλίας,
την κ. Ανθή Περιστεράκη και τον κ. Λευτέρη Βερούκοκκο,
την κ. Κατερίνα Κατσουρού, την κ. Δέσποινα Κίτινη,
τον κ. Μανώλη Σαντοριναίο, τον κ. Στέφανο Κληρονόμο,
τον κ. Λευτέρη Καρυστιναίο, τον κ. Μανώλη Βασαλάκη,
τον κ. Μάριο Ασημακόπουλο και την κ. Μαρούλα Κονδύλη,
για την υποστήριξή τους στον Ιστορικό Όμιλο Αρσός
και τη βοήθειά τους στην έκδοση του π. Φλέα.

Ιστορικός Όμιλος Νάξου **ΑΡΣΟΣ**

Αν θέλετε να έχετε επαφή με τον «Αρσό» και το π. «Φλέα»
μπορείτε να επικοινωνήσετε με τους:

Στέλιο Ν. Μαρινάκη, 843 00 Χώρα Νάξου
(τηλ. 22850-26.880, 6973047144)

Νίκο Βασ. Φραγκίσκο, Ελ. Βενιζέλου 152, 123 51 Αγ. Βαρβάρα
ή 843 00 Χώρα Νάξου (τηλ. 210-5451.339, 22850-24.658)

Κώστα Αντ. Κατσουρό, Μπουκουβάλα 8, 114 71 Αθήνα
ή 843 00 Χώρα Νάξου (τηλ. 210-6423.783, 22850-22.974, 6949786272)

Λουκά Χ. Μιχαλόπουλο, Νηλέως 19, 111 46 Γαλάτσι
(τηλ. 210-2131.292, 6974952905)